
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Juozapas Paškauskas

Mielas Redaktoriau,

Pasiūlydamas parašyti „apie skaitymo malonumą“ (ir dar per Vėlines!) kiek nustebinau, nes, bent man taip žmonės yra sakę, siūlymas paskaityti apie „skaitymo malonumus“ nei malonumo, nei noro skaityti nesukelia; tokius dalykus siūlantį žurnalą veikiau užversi nei atsiversi. Gal todėl ir nutariau pasipasakoti apie kiek kitokį malonumą, patiriamą atradus naują negirdėtą knygą.

Pasaulyje, kuriame knygos dažniausiai skaitomos paskubomis arba iš būtinybės, malonumas ieškoti kitokių knygų nei tos, kurios pačios pripildo lentynas, nes yra „aktualios“, „lauktos“, „reikalingos“, – beveik švaistūniškas. Tamstai kaip akademikui tikriausiai nesvetima būtinybė įsigyti knygą iš savo tyrimų lauko; man, kaip studentui, tenka knygos, kurias reikės perskaityti, kurių nėra bibliotekoje arba kurios išėjusios mažu tiražu ir greitai bus suskaitytos. Dar yra aibė knygų, kurias turi turėti kiekvienas tikintis, kiekvienas besidomintis XIX a. literatūra ir panašiai. Galima tarti, kad nuo kanono nepabėgsi, dėti tašką ir pereiti link „nepraktiškų“ malonumų.

Rugsėjo pabaigoje buvau milžiniškoje bibliotekoje ir keliuose didelio miesto knygynuose. Kaip ir kiekvienoje erdvėje, kuriai galioja tam tikros kategorijos, čia galėjai pajusti, kad kiekviena knyga turi savo vietą, o esami skyriai išsidėsto tam tikra tvarka, nuosekliai supažindami su rūpima tema. Pati bibliotekos architektūra, jos skaityklos, užkaboriai, koridoriai, lentynos ir katalogai, atrodytų, tikina, kad temos, kurios vienu ar kitu metu man svarbios, yra vientisos ir aptinkamos kurio nors skyrelio knygoje. Bibliotekos sistema joms suteikia tam tikrą vertę ir galimybę prabilti. Antai jei koks prekeivis ar bibliotekininkas Jonathano Swifto *Guliverio keliones* įtaisys grožinės literatūros skyriuje, tai tuo bus norima parodyti, kad tai linksma kelionių novelė, jei sociologijos – jog tai satyrinė XVIII a. Anglijos visuomenės studija, jei vaikų literatūros lentynose – jog tai pasaka apie liliputus, milžinus ir kalbančius arklius, jei fantastinės literatūros – jog tai *science fiction* pirmtakas, jei kelionių – jog tai nuostabus įrodymas, kad keliauti galima nepajudant iš vietos, na, o jei klasikos – jog Swifto knygą reikėtų laikyti Vakarų kanono dalimi.

Alberto Manguelis, mano dabar skaitomas autorius, daro išvadą: kad ir kokia klasifikacija yra parinkta, jos sudarytojai kankina patį Skaitymą bei priverčia skaitytoją – smalsų ir budrų skaitytoją – išgelbėti knygą nuo jai suteiktos, o kartu ir ją pasmerkusios kategorijos. Kartais knygas tikrai reikia išlaisvinti iš minėtų kategorijų, taip pat ir iš skirtų atostogoms sodyboje kategorijos, iš stovinčių antroje lentynos eilėje kategorijos, iš knygų, kurias vienaip ar kitaip įvertino pažįstami ir autoritetai kategorijos, iš pelėms paliktų knygų kategorijos, iš batų mene kategorijos ar iš vištų religijoje ir folklоре kategorijos. Beje, pastarosios kategorijos yra Kongreso bibliotekos kataloguose.

Ar mūsų knygos neturėtų būti draugai, kurie, vieno išminčiaus žodžiais tariant, nuvytų šalin visus rūpesčius? Jei taip, tai įduoti draugams į lūpas žodžius, kuriais jie turėtų į mus prabilti, yra nesvetingas ir nemandagus elgesys.

Negana to, ar žinote didelio knygų mylėtojo Petrarca'os mintį, kad jo biblioteka nėra nemokšiškas rinkinys, net jei jis priklauso nemokšai (Francesco Petrarca, „On His Own Ignorance and That of Many Others“, in: *Invectives*, ed. David Marsh, Cambridge, MA, and London: Harvard University Press, 2003, p. 329). Didelė čia paslaptis: mano knygos taip pat už mane žino daugiau.

Kaip ir eilėraščius, taip ir knygas galime bandyti atrasti pagal tai, kokią duoklę jos atiduoda kalbai. Žinoma, taip pat nemažiau svarbu ir tai, ar jos pasako ką nors reikšminga arba unikalaus apie mus supantį pasaulį. *Век мой, зверь мой – кто сумеет / Заглянуть в твои зрачки*, – prasideda Mandelštamo eilėraštis apie trapią ir neramią istoriją, XIX a. idėjas ir XX a. veiksmus, sukūrusius gyvenimą, kuriame vyravo mirtis ir teroras. Šio žvėriško eilėraščio aš vis dar neperkandu, tad kiekviena nauja jo sukelta mintis ar skambesys man tikras atradimas.

Man patinka pasaulio kaip knygos metafora, nes iš dalies jie atsispindi vienas kitame, o kažkur tarp šių atspindžių įsitaisome ir mes, skaitytojai. Pasitelkus vaizduotę, autoriuje galima įžiūrėti skaitytoją, o skaitytojuje – autorių, žmogų suvokti kaip knygą, o knygą kaip žmogų, pasaulį kaip tekstą, o tekstą kaip būdą, kuriuo bandoma perskaityti pasaulį. Galbūt šioje vietoje visai tiktų paminėti šv. Augustino pastebėjimą (arba bent jam priskiriamą), kodėl angelai neskaito knygų: jie gali tiesiogiai matyti patį Autorių ir jis jiems parodo savo kūrinį pilnoje šlovėje.

Geriausias knygas dažniausiai atrandū netyčia, dairydamasis kažko kito, tarsi ieškodamas žilo plauko. Taip atradau, atrodytų, skirtingus tekstus: studiją, kurios šaltiniai yra per 20 metų surinkti viešose Rusijos erdvėse kabėję skelbimai, kurių – dažniausiai – neslegia semantinė našta, Kafka'os ar Klee dienoraščius, vabzdžių socialinio gyvenimo aprašymus, Becketto laiškus, Flaubert'o socialinių klišių žodyną, Apicijaus receptus, Bacho kantatų tekstus, *Morelio išradimą*, Rembrandto autoportretų korpūsą, įsivaizduojamo pasaulio enciklopediją *Codex Seraphinianus* ir pan.

Šios knygos nėra „knygos-kanonai“, veikiau jos panašesnės į pastabas, paliekamas paraštėse, ir kurių Walterio Benjamino žodžiais tariant, nesuvyniosi į švelnų tvarkos nuobodulį (Walter Benjamin, „Unpacking My Library“, in: *Illuminations*, ed. Hannah Arendt, trans. Harry Zohn, New York: Schocken books, 1969, p. 59). Jos dvilypės: primena mano lankytas bibliotekas, knygų lentynas, ištįsusias iki vieno tamsaus taško horizonte, knygas, kurių niekada neperskaitysiu ir tiek daug dalykų, kuriuos pamiršiu. Daug svarbiau, kad šis savitas *wunderkammer* iš naujo sužadina smalsumą pasauliui ir, apėmus beprasmiškam nuoboduliui, skatina vėl apie jį paklausti.

Jau pavartotas žodis „perkašti“ taip pat nurodo į labai seną gastronominę skaitymo metaforą (plg. *Ez* 2, 8–10; *Apr* 10, 8–10), reiškiančią ne vien tai, kad ją pasiūliusiems tekstas jau buvo kasdienio gyvenimo dalis, bet ir tai, kad su tekstu galima susiliesti, tapti vienu. Ar Jums neatrodo, kad šiuo požiūriu mūsų užduotis yra skaityti pasaulį – kategorijoms nepavaldžią knygą ar knygas?

Nuoširdžiai spaudžiu ranką,
Juozapas Paškauskas

Vilnius, 2010-11-10

DIENORAŠTIS

Beveik Artekas

Paulius Subačius

Spalio 3 d., sekmadienis. Sovietinių vaikų rojuje Arteke nesu buvęs. Vienintelį kartą lankiausi Kryme – karsčiausi po kalnus – prieš aštuoniolika metų. Todėl su smalsumu laukiu, kada lėktuvo ratai palies Simfe-

kelionę kasose, ir imame slinkti paskui troleibusą, kuriu vaikystėje važiuodavau į mokyklą. Čekiškas senūčiukas kruta pasiūkdamas, nes linija pro vynuogynus kyla į kalnus gerus trisdešimt kilometrų ir baigiasi tik

Artekas. Atvirukai

ropolio oro uosto taką. Prieš tai šešias valandas kiurksojau Kijeve, kur kavinėje tvarkingais „kavos – sulčių“ suvartojimo periodais praleistos 140 grivinų išgelbėjo nuo stulpų ramstymo sausakimšoje laukimo salėje.

Seminaro, į kurį vykstu, pavadinimas „Religija ir pietietinė visuomenė: geopolitinės kultūrinės erdvės globalizacijos dimensijos“ neįkvepia, nes po tokia bendrybe gali slypėti kas tik nori. Tačiau ryšiais su Ukraina besirūpinantys kolegos Vilniuje tikino, kad pasiūsti ekspertą svarbu dvišalei partnerystei, kurią nelengva puoselėti stojus prezidento Janukovyčiaus valdžiai.

Bagažo juosta – lauke, nuo gatvės atitverta tik tvora, ant kurios optimistiškas užrašas „Sveika, jūra“, nors iki jūros dar 70 km. Tuoj vidurnaktis, teks pernaktuoti šalimais. Naujutėlis viešbutis TES, besiribojantis su šiluminės elektrinės tvora, skelbiasi priklausąs „svetingų kompleksų tinklui“ ir šį prisistatymą išmoningai verčia į anglų – *chain of hotel...* Gal *network* šiuo atveju tikrai netiktų, nes paaiškėja, kad interneto į keturias žvaigžduotes pretenduojanti įstaiga negali pasiūlyti.

Spalio 4 d., pirmadienis. Seminaras turi prasidėti dešimta, tad jau pusė septynių geležinkelio stotyje dairausi mikroautobusų į Jaltą. Vairuotojai siūlydamiesi stvarsto už rankovės, tačiau atšlyja paklausus, ar duos bilietą, kurio reikia atsiskaityti už komandiruotę. Pagaliau vienas išprašo čekį iš kito keleivio, mokėjusio už

ties perėja. Kažin kodėl Lietuvoje, kol varis buvo pigus, nenutiesė laidų nuo Vilniaus iki Vievio arba Molėtų?

Pakeliui tai šen, tai ten matyti naujų mečečių ir minaretų greta iš grubių blokelių statomų totorių kaimelių. Stalinas išžudė ir išvežė visus Krymo totorius. Jie pradėjo intensyviau grįžti į gimtinę tik *perestrojkos* metais

ir šiandien sudaro jau ~12% rinkėjų. Totoriai kuriasi už kurortinių vietovių ir miestų, nesibrauna į greitą pelną nešantį turizmo verslą, tarsi „auginasi raumenis“. Tačiau dėl gausių šeimų jie netruks tapti trečia lygia jėga rusų ir ukrainiečių konkurencijos draskomoje pusiasalio visuomenėje. Visose stotelėse pardavinėjamos didžiulių raudonųjų svogūnų kasos ir medus (įdomus derinys!) – tai

Sanatorijos Prikordonnik sanatorinė-kurortinė knygelė

Vytauto Didžiojo karių gentainių šiandienų užsiėmimų apraiškos.

Kraštovaizdyje dominuoja ne kalvos, uolos ar už Aluštos pasirodžiusi jūra, bet kas kelis šimtus metrų iškel-

ti milžiniški netrukus vykšančių regioninės savivaldos rinkimų agitaciniai standai. Didesnė pusė – prezidentinės „Regionų partijos“ kandidatų. „Jie viską šluoja, nes pilte užpylė pinigais“, – samprotauja autobuso kaimynas. Tikra tiesa, andainykštės prezidentinės Pakso

Livadijos rūmai

kampanijos užmojis su visais sraigtasparniais tebuvo vaikų žaidimas palyginus su Janukovyčiaus pastangomis užimti dar ir vietinės valdžios pozicijas. „Regionų partija“ reklamuoja rusiškai, kaip ir (bent pagal standų kiekį) pagrindiniai konkurentai – rusų ir rusų kalbos interesus tiesmukai ginantys politikai.

Daugelyje vietų matydamas iškeltas dvi vėliavas, gūžteliu pečiais dėl Kijevo ir Maskvos dvišaldystės, ir tik vėliau suvokiū, kad antroji – ne Rusijos, o Krymo regiono, nuo Imperijos trispalvės besiskirianti spalvų seka ir platesne baltos spalvos juosta.

Gyvensime prie Jaltos, Livadijoje, carų vasaros rezidencijos pašonėje, sanatorijoje *Prikordonnik*. Maršrutinių autobusų vairuotojai tokios nežino, suukrainietinti pavadinimai tik iškabose, o žmonių lūpose – *Pograničnik*. Pasak karišką uniformą vilkinčio budėtojo, tai buvę Sovietų Sąjungos pasienio kariuomenės šiaurės apygardos poilsio namai. Visus seminarininkus įkurdi- na širdies ligų skyriuje. Prietaringai pabarškinu medinę staktą – lai tai nebūna pranašystė. Aplinkui – sovietinės prabangos ir sovietinės biednystės derinys. Medžiu išmuštoje valgykloje baltos staltiesės ir 4 patiekalai, bet vienas iš jų – 20 g karbonado su 400 g grikių kruopų. O druskos indelis plautas XX a. Liukso numeryje du kambariai ir krištoliniai šviestuvai, bet spintoje – izoliacine juosta suremontuotos pakabos ir ant durelių priklijuotas ilgas pageltęs inventoriaus aprašas. Paskutinis jame – kamščiatraukis (pravers).

Pirmieji seminaro išpūdziai pranoksta skeptiškiausius lūkesčius. Išdalytoje patikslintoje programoje su religija susijusių pranešimų beveik nematau. Įžanginė

kalbėtoja, renginio organizatorė prof. Tatjana Seniuškina iš Tavrijos nacionalinio universiteto Simferopolyje, pliurpia politologines bendrybes apie Rytų ir Vakarų civilizacijas, o baigia „prisipažinimu“, kad daugeliu atveju ji teiktų pirmenybę autoritarinei valdymo formai. Auditorija tai palydi plojimais, pataikaujančiais klausimais ir komplimentais. To paties universiteto politikos mokslų katedros vedėjas įrodinėja, kad Europa ir Amerika niekuomet nekviatė Ukrainos į realią partnerystę, kad tai tebuvę Juščenkos išsigalvojimai. Kaip įrodymą kalbėtojas mini 2009 m. pradžioje priimtą Hagos tribunolo sprendimą byloje, kurioje Rumunija su Ukraina ginčijo Juodosios jūros šelfo ir ekonominės zonos atskyrimą. Rumunijai „atiduota jūra“ esą įrodo, kad vienintelė tikra sąjungininkė yra Rusija, o „klastinga Europa“ tik ir kėsina revizuoti „per šimtmečius pasiektas slavų teritorines pergales“. Tuometinių Ukrainos URM vadovų pareiškimas, kad Hagos teisėjai pasiūlė „išmintingą kompromisą“, žinoma, vertinamas kaip tėvynės išdavystė. Kai po dar vieno nesuvokiama tema ir sovietinės nostalgijos persunktu tonu perskaityto pranešimo man tenka eiti užbaigti plenarinį posėdį, savo sumaištį dėl atliekamos misijos bandau nuslėpti sausai referuodamas apie dorinio ugdymo teisinį reglamentavimą Lietuvoje.

Vakarėjant stačiu keliuku – „Imperatoriškuoju taku“ – leidžiuosi prie jūros. Pakelėje prie Mikalojaus II dukterų mėgtos „Laurų pavėsinės“ įlindęs giliau į krūmus prisiskinu sauja gražutėlių lauro lapų. Žmona sudės į sriubą. Apačioje sanatorijų plažai pasitinka aukštom tvorom ir užrakintais vartais. Neaptvertas vienintelis siauras molas, nuo kurio vandenį gali pasiekti tik slidžia nuožulnuma nusprūdęs į bangas. Nerizikuoju. Kylu atgal ir traukiu į gruzinų užkandinę, nes nuo „pasieniečių sanatorijos“ maisto raižo skrandį.

Spalio 5 d., antradienis. Pro dušo šniokštimą girdžiu kažkokį trankymąsi, tačiau iš pradžių nekreipiu dėmesio. Dar po minutės suprantu, kad tuoj išlauš duris. Rimtai susirūpinu – gal gaisras – ir apsvyniojęs rankšluosčiu strėnas iškišu galvą. Senyva budėtoja išsipyru- si rankas į šonus visa povyza grūmoja: „Kaip, jaunas žmogau, neatidarei, pas tave naują apgyvendino.“ A, išties, liuksas tai dvivietis, o už budėtojos sutrikęs stypso jaunuolis. „Aš tai galėjau palaukti“, – jau viduje atsiprašinėja į kitą, informatikų, konferenciją atvykęs Nikolajevio laivų statybos universiteto aspirantas ir be entuziazmo nužvelgia dvigulę lovą.

Maniškiame seminare tęsiasi sovietinės praeities, kai „visi sutartinai gyveno“, šlovinimas ir primityviausi sociologiniai pasvarstymai apie sudėtingą neukrainiečių būtį „nacionalizmo apimtoje šalyje“. Vyraujančiam diskursui ironiškomis pastabomis iš vietos priešintis mėgina vienintelis jaunuolis – Nacionalinio universiteto

„Kijevo-Mohylos akademija“ politologas. Iš trijų žadėtų darbinių kalbų – ukrainiečių, anglų, rusų – skamba tik pastaroji. Išankstiniuose kvietimuose ir programoje pajuodintu šriftu įrašytas amerikietis profesorius, turėjęs vadovauti seminarui, esą susirgęs. Iš septynių užsienio valstybių ekspertų sąrašo identifikuojau tik Rusijos atstovus... ir save. Tiesa, popiet pasirodo pranešėjas australas, tačiau paklaustas apie čia atvedusius akademinis interesus, jis be užuolankų pristato simpatišką „draugę iš Krymo“. Tų pačių organizatorių ankstesnių seminarų (šis jau devintasis) medžiaga, kurią pavartau prie registracijos stalo, puikiai iliustruoja renginio imitacinį pobūdį. Konceptija – kaip ant delno: už valdiškus pinigus savaitę praleisti Jaltoje, pasirinkti mokslaviečių balų, sufalsifikuoti tarptautiskumą prigavus naivų lietuvių ir prirašius „mirusių sielų“ iš Amerikos bei Italijos.

Taigi iškentęs vieną posėdį, be sąžinės skrupulų drožiu į Livadijos rūmus. 1945 m. vasarį juose vykusiai Jaltos konferencijai – pokarinės Europos dalyboms – skirta pirmojo aukšto ekspozicija. Autentiškų nuotraukų kopijos ir dokumentinių filmų ištraukos patvirtina, jog interjeruose išlaikyta Stalino, Roosevelto ir Churchillio susitikimo aplinka. Gausu vokiečių pensininkų, kurie užsiima mazochizmu, klausydami vietinių gidų pasakojimų apie Josifą Visarionovičių – karo genijų ir toliaregį taikos projektuotoją. Nuostabu, kaip tie patys gidai pakeičia plokštelę antrame aukšte, kur

Istorinė salė Livadijos rūmuose, kurioje 1945 m. vyko Jaltos konferencija. 2009. Nerias Rudzevičiaus nuotr.

privačiuose caro šeimos kambariuose gaudžiai porina apie bolševikų nugalabytą gerąjį valdovą Mikalojų II, jo nuostabią šeimą, o ypač išmintingąjį ipėdinį caraitį Aleksejų. Pastarajam skirta speciali grynai hagiografinė parodėlė (visi nužudyti Romanovai paskelbti stačiatikių šventaisiais). Pirmame aukšte visi paaiškinimai – trimis kalbomis, antrame – tik rusiški. Susidomėjęs skaitau įrėmintas caro dienoraščio ištraukas – viešėdamas Kryme jis kasdien sukardavo keliolika kilometrų pėsčiomis ir skrupulingai fiksavo tiek patikusius gamtovaizdžius, tiek jį lydėjusių dvariškių pavardes.

Greta valstybinių ekspozicijų rūmuose išikūrusios trys komercinės – vaškinių figūrų, miniatiūrų (kaustytų blusų bei herbų ant ryžio grūdo) ir šiuolaikinės Krymo tapybos. Įkišęs nosį pastarojon konstatuoju, kad iš šešių dešimčių paveikslų kokie trys tiktų į Pilies gatvės turgelį, o likusieji net jame disonuotų. Priešingai, Jaltos galerijoje, kurios pirmasis aukštas užleistas gariūninei prekybai, o antrame – beprotiškai sugrūsta nemokama dailės paroda, apščiai korektiškos klasikinės marinistikos ir viena kita pakenčiama postmoderni kompozicija.

Vakare numatytas seminaro banketas. Susigundau tikėdamasis vietinio rūšinio vyno. Kur tau – tarp sprindžio gabalais pjaustytos dešros rikiuojasi degtinė ir sultys. Koncertuoja Krymo filharmonijos ansamblis „Džiaz-randevu“. Šeši vyrai ir merginos tarsi tyčia parinkti, idant poromis fizionomiškai atstovautų trimis vyraujančioms pusiasalio tautybėms. Pirmoji programos dalis angliška, para-bitlinė, antroji – ukrainietiška, bet publika išsijudina tik suskambus rusiškoms animacinių filmukų aranžuotėms ir aiškiai naujoms (gal rinkimams parašytoms?) patriotinio užtaiso dainoms „Kryme draugiškai gyvenom ir gyvensim amžinai“.

Kas penkias septynias minutes privaloma tvarka ir aiškia hierarchine seka sakomi tostai – už mokslą, tautų draugystę, internacionalinę Krymą, organizatorės Seniuškinos šeimą (seminare pranešėjais įrašyti keturi Seniuškinai). Kai galustalės rikiuotojas ryžtingu mostu pakviečia mane, jau būnu apgalvojęs, kad nesusipykčiau su sąžine pasiūlydamas išgerti „už demokratiją“. Taurelės nepakyla. Irzlų niurnėjimą perskrodžia pikti šūksniai. Tamada burokinio veidu stojasi ir skelbia alternatyvą – „už Staliną“. Palieku stiprėjančius valiavimus ir giliai įkvepiu vėstančios drėgmės persunktos pajūrio nakties. Iš šito Egipto mes išėjome jau prieš du dešimtmečius.

Spalio 6 d., trečiadienis. Išvaduotas nuo pareigos bent pasirodyti seminare, kulniuojau į Jaltą. Pėsčiųjų zona – Lenino krantinė – tebesaugo iš galų įrėminę du vado paminklai. Užrašas ant vieno iš jų skelbia, kad Iljičius „pavedęs kurortą darbo žmonėms gydyti“. Matyt, nuo buržuazijos laikais įgytų ligų, nes komunizmo

įsaulyje negalios turėję išnykti. Kiti miesto paminklai liudija rusišką kultūrą – monolitiniai Gorkis ir Pavlovas, šviežesnis elegantiškas „Čechovas ir dama su šuniuku“. Virš Šv. Aleksandro Nevskio katedros vartų – neoninė iliuminacija „Kristus prisikėlė“. Tokia pati vainikuoja ikonostasą, kurio viduriniojoje eilėje – vakarietiška maniera nutapyti šventieji. Greta sustatytos aukų dėžutės „šventovei“ ir „nepasiturinčiųjų maitinimui“, o už jų didingoje medinėje vitrinoje – „Aukotojų knyga“. Katedrą supa lipynės ir čiuožynės, zuja vaikai iš špitolėje išsikūrusios „Kankinio caraičio Aleksejaus pradinės mokyklos“.

Nusprendžiu išmėginti, kaip čia gyvena paprasti žmonės, ir prie turgaus užsuku papietauti į koldūninę. Prabangiausia porcija su sviestu – 3 Lt. Tešla puiki, senovinė, be jokių E. O tai, kas viduje, labiausiai primena smulkiai maltus vištienos kaulus su pakeptais svogūno lukštais. Tačiau tikrasis išbandymas pasirodo besąs mineralinis vanduo, kvapu ir skoniu pranokstantis liūdno atminties *Likėnus*. Nors galbūt kaip tik jis užgniauzia protestuojančio skrandžio spazmus. Dažnas keiksoja „plastikines, dėžėse nokintas“ vynuoges Lietuvos parduotuvėse. Kur kas labiau nuvilia Jaltos turguje nusipirkta kekelė desertinių „iš gretimo sodo“: kiekvienoje uogoje gal šeši kauliukai, o ir skonis abejotinas.

Ant kiekvieno kampo prekiaujama dviem svarbiausiais vietiniais produktais – saldžiu vynu ir kvepiančiu miulu. Tik prie kruizinių laivų terminalo susitelkę vakarietiški prekių ženklai. Tarp jų – *Stenders* – Rygos muilo fabrikas. Užėjęs pasiteirauju, ar kas perka dešimt kartų brangesnius įvežtinius prausiklius. „Šitie gatviniai mums ne konkurentai“, – numoja ranka išsi-puckinusi panytė į natūraliu eteriniu aliejumi nukrautus prekystalius lauke. Panašiai ir su taksi – vyrauja *žiguliukai*, o važiavimo kaina tiesiogiai proporcinga automobilio vakarietiškumui. Atplukdytų užsieniečių laukiantys mercedesai lupa net daugiau nei *Martonas* Vilniaus oro uoste.

Pasirinkęs *žigulius* neapsirinku – vairuotojas demonstruoja politinį išprusimą. Paklauses, iš kur atvykau, tuoj išdėsto, kad Ukrainos vadovai artimiausiomis dienomis vyks į Baltijos šalis „mokyti, kaip tvarkyti ekonomiką“. Tačiau mane labiau nustebina jo klausimas: „O jūs ten, Lietuvoje, meldžiatės prieš miegą?“ Važiuoju į paskutinę atrakciją Kryme – koncertą buvusioje caro rezidencijos elektrinėje. Joje 1998 m. pastatyti didžiausi Ukrainoje 4600 vamzdžių vargonai. Reklamoje giriamasi, kad tai pirmasis rimtas instrumentas „buvusios SSRS teritorijoje“, kurį pagamino „tėvyninės“ – Jaltos dirbtuvės. Plakate išvardyti čia vargonavę užsieniečiai, tarp jų – Leopoldas Digrys, Virginija Survilaitė ir dar du lietuviai. Gros pats muzikos centro iniciatorius ir vargonų meistras Vladimiras Chrom-

čėnka. Viskas gražiai įrengta, bet skliautą puošiantys smulkūs rokokiniai lipdiniai ir klasikinių formų instrumento prospektas šiek tiek disonuoja. Įdomu, kaip derėjo vijoklinių rožių kompozicijos, kai greta stovėjo garo katilas ir dinamos? Puiki akustika prieš šimtą metų, manding, leido inžinieriams girdėti, ar darniai dirba mašinos, o dabar Bacho *Tokata ir fuga* sugriaudžia beveik sprogstančios elektrinės garsu.

Po tvarkingos salės dar nykesni atrodo aplinkui išsiričiau apskurę dviauksčiai vasarnamiai. Greta andainykštės prabangos – korintinių kolonų dekoru – išvedžioti įvairiaspalviai dujų vamzdžiai, kondicionierių įvadai, skalbinių virvės ir plastiko krūvos palieka Pietų Amerikos lūšnyno išpūdį. Toks pats jausmas – ant kiekvienos Simferopolio geležinkelio stoties laiptų pakopos išvydus po miegantį elgetą. Šalta dulksna. Nors tik aštuonios, jokių žmonių plačiame į centrą vedančiame bulvare.

Krymo chereso taurė vakarieniškos bei kelionės pabai-gai. Ir dar vieno taksisto pasakojimas, kad jo, buvusio „mento“, pensija – apie 2000 Lt. „Tai todėl, kad mes giname prezidentą ir turtingųjų valdžią“, – sako neslėpdamas ironijos. Juk kiti pensininkai gauna apie 300 Lt. „Kokį prezidentą?“ „Kiekvieną, o koks skirtumas.“ Nepuolu diskutuoti. Juolab kad jis jau pareiškė nuomonę apie *nykštukinę* Lietuvą – „milijoną gyventojų“. „Ne milijonas, trys“, – atsargiai paprieštaravau. „A, vis vien mažiau, nei mūsų pusiasaly“, – girdžiu *krymčianino* pasididžiavimą. Ar lokalinis patriotizmas glaudžia rusakalbį kraštą prie Ukrainos, ar prie Maskvos?

Simferopolio geležinkelio stotis. 2009

O gal veda plačios autonomijos keliu? Pasiteiravęs apie padėtį Kryme, bene iš septynių vietinių patyriau nepiktą pavydą – esą gerai ten jums, kai beveik visi lietuviai ir vieni katalikai. Jei patys tuo garsiai pasidžiaugtume, pasipiltų priekaištai dėl nacionalizmo ir nepakantumo. ❧

DEŠINYSIS NERIES KRANTAS

Apie plūduriuojančias meno platformas ir „tvarią“ miesto kultūros politiką

Skaidra Trilupaitytė

Šiandien teigiama, jog išpūdingiausi pasaulio miestai nebesipuikuoja finansų galybe; nublanko ir ne viena dešimtmetį trukusi jų tarpusavio konkurencija dėl materialinių išteklių. Kultūra juk tapo tuo, kas vadinama naujuoju „urbanistiniu verslu“! Kaip su lengva ironija teigė miesto tyrinėtojų neretai cituojama sociologė Sharon Zukin, „kiekvienas puikiai sutvarkytas miesto centras netoliese būtinai turi ir menininkų kvartala“. Deja, kuriant naujus vietas įvaizdžius, pasitelkiamas gana ribotas temų ir motyvų arsenalas – visi miestai šiandien siekia tapti kūrybiškais, skatinančiais bendruomenės iniciatyvas, stilių įvairovę ir pan. Tai, jog Vidurio ir Rytų Europos miestai skelbiasi esantys Europos centre ar „kultūrų kryžkelėje tarp Rytų ir Vakarų“, taip pat nėra itin unikalumu, todėl urbanistinės ir kultūrinės plėtros strategams nuolat tenka ieškoti ypatingų būdų pabrėžti konkrečios vietos išskirtinumą. Krantinių plėtra (*waterfront development*) čia užima intriguojančią vietą urbanistinių sprendimų kontekste.

Brėkstant naujam Tūkstantmečiui, Vilniaus planuotojai neatsitiktinai atsigrėžė į dešinįjį Nerios krantą. Plėtros pradžia, kurią dar XX a. dešimtmetyje pradėjo *Hanner* bendrovės investicijos su pirmuoju neva „tikru dangoraižiu“, čia netrukus paspartino naujosios savivaldybės ir privačių bendrovių užmojai. Stikliniais daugiaaukščių paviršiais nušvitusios Šnipiškės per trumpą laiką tapo XXI a. sostinės simboliu, o iki tol apleista teritorija ilgainiui turėjo transformuotis į savivaldos, komercijos ir kultūros centrą. Ir kol „tradiciniai“ kultūrininkai keikė prie senamiesčio prieigų agresyviai priartėjusią naująją *ofisų* krantinę, naujieji miesto strategai įpratę manipuliuoti konkurencingumo ir žinių ekonomikos terminais bei pakoregavo pačią *kultūros* sąvoką. Nuo pat tūkstantmečio pradžios populiariama vadinamoji „platesnė“ kultūros samprata iš tiesų leidžia pamiršti įprastas hierarchijas, (aukštojo) meno kokybę ar „pasenusias“ elitinės bei masinės kultūros priešpriešas ir kalbėti apie efemeriškus įvaizdžius, renginių dalyvių gausą, viešų erdvių įprasminimo būdus ir panašius dalykus.

Kaip ir daugelyje pasaulio miestų, pas mus pradė-

ti minėti tokie dalykai kaip „upės atgaivinimas“, „pakračių sutvarkymas“, jų „pritaikymas“. Mat pramoninius miestų krantinių peizažus postindustrinėje ekonomikoje negrįžtamai keitė apartamentai, paslaugų ir komercijos centrai, naujos laisvalaikio formos. Senas funkcijas praradusios istorinės upių, įlankų ar šiaip didesnių vandens telkinių krantinės viename ar kitame pasaulio taške virto naujomis „festivalinėmis erdvėmis“ ar netgi sužibėjo neįtikėtinomis „Pelenės istorijomis“. Menininkai taip pat kone natūraliai įsijungė į plėtros programas, kuriamas finansinių transakcijų, spekuliacijų ir paslaugų procese.

Nekilnojamo turto vystytojų pradėtą dešiniojo Nerios kranto pertvarką papildė įvairūs pramoginiai, pilietiniai ir masiniai kultūros renginiai naujoje Europos aikštėje bei šalia Baltojo tilto. Nors vakarais šioje teritorijoje ryškiau sužiba nebent *Reval hotel* arba *Olympic Casino* užrašai, – toli gražu ne lietuviškos, o tarptautinės ekonomikos ženklai, – bet čia esama ir akivaizdžiai lokalių dalykų. Senosios elektrinės vietoje įkurtas Energetikos muziejus pristato šalies technikos paveldą, o 2009 m. rekonstruotame Revoliucijos muziejuje

Naujieji Europos aikštės statiniai žvelgiant nuo *Reval Hotel* viešbučio prieigų. Pirmame plane – kazino ir striptizo klubas, už jų stiebiasi Vilniaus m. savivaldybė. 2008. Autorės nuotr.

duris atvėrusi Nacionalinė dailės galerija dar labiau sustiprino kultūrinį dešiniojo Neries kranto įvaizdį.

Deja, nors gentifikacijos procesai ir vyksta pagal įprastas plėtros formules, bet globalios naujosios ekono-

Kultflux paviljonas. Vilnius. 2008 m. žiema. Autorės nuotr.

mikos tvarka nėra tokia universali, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Postkolonijinė buvusių sovietinių miestų patirtis šiems procesams teikia specifinių atspalvių, ogi iš „praeities griuvėsių“ čia prisikeliamas kiek kitaip nei JAV ar didžiuosiuose Europos miestuose. Ne vienerius metus girdėti šūkių apie „Bilbao efektą“, gal ir skambūs viešųjų ryšių prasme, tikrovėje buvo mažai paveikūs. Lietuvos sostinėje industrinė pramonė nebuvo susijusi su stambiaisiais XIX a. fabrikais ar laivybos uostais. Kitaip nei daugelyje tradicinės gamybos atsikariusių ir į paslaugų bei turizmo sektorius persiorientavusių metropolijų, Vilniuje po nepriklausomybės atgavimo mėginta atsikratyti nebent sovietinio paveldo. Mes neturime nei ryškesnių imigrantų bendruomenių, nei daugelio didmiesčiams būdingų ypatybių. Kai kurie dalykai, pavyzdžiui, žaliųjų erdvių gausa, gali netikėtai tapti privalumu, tačiau kol kas tuo ne itin domisi globaliomis vizijomis ar neoniniais tarptautinių bendrovių pavadinimais susižavėję politikos lyderiai.

Retorinė kova už neva „praeities atsikračiūsi“ naująjį Vilnių netgi išgaudavo fantasmagorinius pavidalus. Ne kartą garsiai pasmerktas, šventinėm progom aktualizotas ir vėl užmirštas sovietinis paveldas vis dar čia. Vilniaus kultūros ir sporto rūmų kompleksas jau prieš keletą metų turėjo nukeliauti užmarštin kaip buvusios epochos reliktas, tačiau senos gelžbetonio konstrukcijos pasirodė esančios itin atsparios politikos skersvėjams. Per visą nekilnojamo turto vėjus laikotarpį naktinėmis gaisrų pašvaistėmis švietusi „užkulisinė“ medinių Šnipiškių istorija taip pat atspindėjo savitą „katastrofų kultūrą“, šalutinius naujosios „pagreitinotos ekonomikos“ efektus, apie kuriuos nepasakota išpūdžių trokš-

tantiems turistams. Anti-utopinės „niekieno“ erdvės dešiniajame Neries krante vis dar yra ne mažiau realios ir tuo pat metu ne mažiau efemerinės, nei Konstitucijos prospektą aplipę reklamų paviršiai.

Šiame kontekste vietinių bendruomenių, verslininkų ir menininkų idėjos atrodo dviprasmiškai vien dėl įgyvendinimo aplinkybių. Tokie dalykai, kaip 2004 m. vasarą atidarytas ir po kiek laiko išnykęs Vilniaus paplūdimys su baseinu ir palmėmis šalia Baltojo tilto, tebuvo trumpalaikis (o gal tiesiog nesavalaikis?) gyventojų „pritraukimo“ prie upės pavyzdys. Dizainerių bei įvairių tarptautinių kūrybinių dirbtuvių dalyvių siūlomi Neries pakrančių gaivinimo planai kažkodėl taip ir neįkūnijami krantinės pievose. Iš savivaldybės daugiaaukščio sklindančių vizijų net nemėginama sieti su galimybėmis iškuopti realius pakrančių šiukšlynus. Miesto strategai ne pirmus metus kalba apie pramoninę laivybą Nerimi, tačiau miesto svečiai kol kas tegali pasimėgauti neįspūdinga trumpa kelione aplink artimiausius tiltus už brangiai kainuojantį kelionės bilietą (čia galima nebent pasvajoti apie sovietmečiu egzistavusį garlaivio maršrutą iki pat Valakampių!).

Klausimas „Kas kuria miestą?“ lieka beviltiškai retorinis, nors *iniciatyvos iš apačios* pastaruoju dešimtmečiu tapo viena svarbiausių kultūrinę įvairovę skatinančios savivaldybės nuostatų. Apie tai, pavyzdžiui, nuolat kalbėta siekiant Europos kultūros sostinės titulo. Dešiniajame Neries krante iš tiesų galime matyti judraus verslumo apraiškas – jau minėtoje Vilniaus paplūdimio vietoje privačios bendrovės (ypač telekomunikacijų) ne pirmus metus plėtoja aktyvaus poilsio formas. Kita vertus, nežiūrint miesto vadovų paviršutiniškai nusižiūrėtų urbanistinės plėtros analogijų, Vilnius netapo nei naujuoju Mančesteriu, nei naujuoju Roterdamu. Patrauklūs užsienio pavyzdžiai gana retai įkvepia tokius pat „atsigavimo“ procesus kitur, nors panašių dalykų būta.

2008 m. liepą Mindaugo tilto pašonėje atsiradęs Kultflux paviljonas gimė kaip projekto „Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“ Žmonių programos dalis, o jo kaimynystėje išdygę įvairūs objektai iš dalies tęsė ankstesnių metų skulptūrų Neryje tradiciją. Ši menų prieplauka, kvietusi miestiečius „kurti, pramogauti, ilsėtis, stebėti ir mėgautis kultūra ant vandens“, iš tiesų pasiūlė daug urbanistinių, dizaino, vizualiųjų menų, muzikos, kino projektų jaunimui, ypač menų studentams. 2009 m. kultūrinę ir pramoginę veiklą dar labiau pagyvino paviljone įsikūrusi vyninė *Tappo D'oro*. Kultūros politikos požiūriu prieplauka taip pat intriguoja paradoksaliomis laikinų projektų laikinoje erdvėje bei tvarios plėtros sąsajomis. Mat įvykių „vienkartiškumas“ šiandien neretai derinamas su bendruomenės į(si)traukimu, tolerancijos ugdymu, aukštesne gyvenimo kokybe ir kitomis neva pastovesnėmis vertybėmis.

Ši nuostata ženklino VEKS išpopuliarintą meno netikėtose miesto erdvėse žanrą, ją skelbė ir *Kultflux* kūrėjai.

Kadaiše netikėtose pusiau-meninės scenos siejosi su praeities egzotika ir tokiais statiniais kaip *Geležinis kablys* (dar vienas sovietmečio palikimas!), negyvenami senamiesčio pastatai, apleistos gamyklos, spaustuvės ir kareivinių teritorijos. Savo ruožtu, šalia Mindaugo tilto „plūduriuojantis“ ryškus žaliasis paviljonas atsirado ne kaip alternatyvi erdvė, o kaip programinis šiuolaikinio miesto elementas – neatsitiktinai miesto vadovai *Kultflux* platformą vertino kaip kone embleminį VEKS statinį. Garsinę ir vizualinę kultūrą pristatantys renginiai, paskaitos, informacijos sklaida tik sąlygiškai gali būti priskiriami nekonvencionaliai kūrybai. Pirminė platformos idėja buvo derinta su miesto plėtros uždaviniais, mat artėjant kultūros sostinės metams, įvairias viešąsias erdves buvo siekiama užpildyti įdomesnės veiklos turiniu. Deja, realus (ir materialus) savivaldybės indėlis į naujosios priplaukos atsiradimą yra itin miglotas, todėl platformą labiau siečiau ne su oficialia programa, o su privačiomis jaunų architektų iniciatyvomis. Ekonominio sunkmečio sąlygomis sumažėjus nevyriausybinų organizacijų finansavimui, kultūros įstaigos tiesiog geranoriškai susitarė tarpusavyje ir *Kultflux* paviljonas tapo nemokama erdve įvairioms (ir politiškai skirtingoms) iniciatyvoms, ypač diskusijoms, Skalvijos kino centro filmų peržiūroms, radikalioms kairuoliškoms LUNI paskaitoms ir pan. Kitaip tariant, platformą galima traktuoti ir kaip oro uosto principu veikiantį mini-operatorių; panašiu principu Vilniuje veikia scenos menus burianti *Menu spaustuvė* bei kai kurios kitos kultūros erdvės.

Gal ir logiška, jog paviljonas po trijų veiklos metų liaujasi egzistuoti. Laikinumas anaip tol nėra savaiminė vertybė ar trūkumas. Manau, jog kur kas svarbiau šiandien diskutuoti apie konkrečioje vietoje natūraliai besiformuojantį naujų įvykių ir tradicijų santykį. Būtent santykis tarp „kietosios“ infrastruktūros (t. y. patalpų) ir „minkštojo“ kultūrinių procesų turinio ir kelia daugiausia abejonių. Juk Vilniuje žinomas ne vienas atvejis, kai pažadai atgaivinti apleistas erdves (pavyzdžiui, minėtus Kultūros ir sporto rūmus, šiuo metu kantriai laukiančius „europinio“ finansavimo) vienkartinėmis akcijomis taip ir neišjudi-

no minimų erdvių bei neišaugo į ilgalaikes strategijas.

Ne paslaptis ir tai, jog ne tik institucijos, bet ir entuziastingų bendraminčių iniciatyvos dažnai neišvengia inercijos bei sustabarėjimo, o bent kiek nuo centro nutolusių neformalių erdvių gaivinimas neįmanomas be „privalomo“ pramoginio elemento – kavinės ar baro, kuriuos įkurti nėra lengva vien dėl formalių reglamentų gausos. „Kultūrinamų“ erdvių priklausomybė privačiam ar viešajam sektoriui čia neturi didesnės reikšmės. Kol kas sunku atsakyti ir į klausimą, ar kai kuriuos su Europos kultūros sostine susijusius dalykus reikėtų vertinti tik kaip imitacines strategijas, ar kaip savalaikius reiškinius.

Minėtos problemos būdingos ne vien Vilniui. Net ir kur kas galingesnių miestų vadovai bei urbanizmo teoretikai siūlo įvairiausių būdus, kaip reikėtų derinti trumpalaikes programas ir veiklas (pavyzdžiui, gatvės festivalius bei kultūros animacijos formas) su tvaria plėtros politika bei investavimu į koncertų sales, bibliotekas, muziejus ir kitus kultūros statinius. Kita vertus, taip pat egzistuoja nuomonė, jog ši įsisenėjusi priešprieša neretai yra dirbtina, mat įvykių tikslingumas ar nuoseklumas gali suteikti impulsą naujoms tradicijoms, produkuojančioms ilgalaikius efektus.

Nors dešiniojo Neries kranto atgaivinimo iniciatyvos oficialiose pastarojo dešimtmečio ataskaitose tapatinamos su atgimusio Europos miesto simboliais, kol kas akivaizdu nebent tai, jog Vilniaus kultūrinės strategijos jau kurį laiką iliustruoja urbanistinę laikinumo utopiją. Ją galima traktuoti kaip savitą vilnietiškąjį *fluxus* –

Kultflux paviljonas. Vilnius. 2010. Violetos Boskaitės nuotr.

fragmentiškus procesus, kuriuos, greta kitko, įkūnija ir pastarųjų dešimtmečių kultūros įvykiai viešose erdvėse, siūlantys įvairialypes jaunimo socializacijos formas. Paraleli kultūrinė veikla čia jungia spontaniškas ir trumpalaikes grupes, vienkartinės ir beribes DJ garsų bei vaizdų – grafikos, fotografijų, videokūrinių erdves, atrandamas netikėčiausiuose miesto taškuose.

Utopiniam mąstymui būdingas žodynas išlenda ne tik Vilniaus *fluxus* procese, bet ir ambicijas kutenančiuose naujos globalios konkurencijos iššūkiuose, pastaruoju dešimtmečiu politikų vaizduotės žemėlapiuose braižomuose kultūros „trikampiuose“, marketingo specialistų kurpiamuose įvaizdžiuose ir pan. Visai tikėtina, jog tokius *brendus* kaip „vilnietiškas Monmartras“ neilgai trukus papildys ir vietinis *čainataunas* ar bent jau kokia nors Mažoji Italija. Savaimė gal tai nebūtų blogas sumanymas, vis dėlto kelia nerimą, jog tarptautinei publikai skirti urbanistiniai mitai čia kuriami nepalyginti intensyviau už realaus gyvenimo formas.

Žvelgiant „iš viršaus“ arba į kompiuterio ekrane švytinčią neapibrėžtą ateitį, dešinysis Neris krantas iš tiesų reprezentuoja nuo XX a. pabaigos daugelyje miestų išgyvenamą urbanistinę struktūros vertikalizaciją. Prieš dešimtmetį suklestėjęs nekilnojamo turto galios mitas, kurį įtikinamai skleidė stiklinių daugiaaukščių

Donato Jankausko skulptūra „Prieš srovę“ (2008) šalia Mindaugo tilto. Kūrinyje, kurio dėka buvo siūloma „iš esmės permąstyti Neris tekėjimo mieste būdus ir galimą jų panaudą“ neatlaikė upės „spaudimo“ ir netrukus tapo praplaukiančių šiukšlių surinkėju. 2008. Autorės nuotr.

spindesys dešiniajame Neris krante, šiandien papildomas ir „netrukus atsirasiančių“ europinių pinigų mitu, visų pirma kalbant apie vis dar neįgyvendintus stam-

2004 m. Vilniaus paplūdimio baseinas pristatytas kaip viena pagrindinių atrakcijų laisvalaikio zonoje šalia Baltojo tilto. Vis dėlto vėliau pripažinta, jog baseinas tinkamas nebent atliekoms mesti. 2008. Autorės nuotr.

biuosius infrastruktūros objektus nuo Šeškinės kalvos iki Tauro kalno. Vis dėlto nedaug kainuojantys trumpalaikiai menininkų sprendimai arba kai kurios naujos gatvės renginių tradicijos kol kas įtikina labiau nei grandiozinės statybos, kurių pabaiga buvo suplanuota kaip stabilūs atskaitos taškai švenčiant Tūkstantmetį. Mat su šia proga sieti Lietuvos investiciniai projektai tiesiog išvirto į nykų politinį performansą. Galime pripažinti ir tai, jog universali miesto ir upės tema kol kas nėra išnaudota kasdieniame Vilniaus gyvenime – pavienių entuziastų siūlymai atsigręžti į upę vis dar prasilenkia su politikų nenoru atsigręžti į miesto gyventojus ne vien retoriškai.

Kadaise kultūros studijų Didžiojoje Britanijoje pradininkas Raymondas Williams nubrėžė „idealaus“ menininko, kontroliuojančio savo kūrybos sklaidą, veiklos scenarijų. Deja, (kairuoliškos) kritinės veiklos scenarijus, kuriame menininkai patys renkasi kūrybos erdvę ir priemones, dabar yra neišvengiamai sumaišytas su didžiosiomis urbanistinės ir kultūrinės plėtros programomis, kurių individualūs kūrėjai paprasčiausiai nepajėgia kontroliuoti. Puikiausias to pavyzdys gali būti kad ir Europos Komisijos skatinama sudėtinga Europos kultūros sostinių programa, kurios poveikis tvarios plėtros požiūriu retai kada rimčiau vertinamas, ir ne vien Lietuvoje. Galbūt kol kas iš tiesų patogiau pasikliauti patrauklia, postindustrinės ekonomikos ištakose užsimezgusia kuriančio ir klestinčio miesto utopija? ❏

Rūpesčiai dėl kosminių ateivių

TOMAS DAUGIRDAS

Pastaraisiais mėnesiais svarbios pasaulio organizacijos ir asmenybės prabilo apie ateivius žemėje, jų atliekamus veiksmus, ypatingą jų priartėjimą prie žmonių. Net Lietuvoje pasigirdo vienas kitas balsas apie ateivius ir jų galimą įtaką Žemės gyventojams. Susidomėjimas ateiviais yra nesloptantis, kartkartėmis pagyvinamas vieno kito pranešimo ir pareiškimo, tiesa, pasiremiant ne kokiais naujais faktais, o dažniausiai – senomis istorijomis ar nuogaustavimais. Todėl verta tiesiai paklausti, kam žmonėms reikalingi ateiviai, ir kiek jie reikalingi lietuviams?

Rugsėjo pabaigoje keli JAV oro pajėgų karininkai spaudos konferencijoje pranešė apie neabejotinus ateivių veiksmus karinėje oro pajėgų bazėje, menamai neutralizuojant pavojų galinčią kelti techniką. Solidūs pareigūnai prieš kameras pasakojo apie savo išgyvenimus karinėje bazėje bei aiškino priežastis, vertusias juos tylėti keliasdešimt metų. Panašiu metu pasirodė žinių, kad Jungtinėse Tautose galbūt būsiančios sukurtos naujos pareigos kontaktams su nežemiškomis civilizacijomis. Spaudos pranešimuose net minimos detalės, kad toks pareigūnas būsiąs atsakingas už nežemiškų civilizacijų atstovų tinkamą sutikimą. Malaizijos astrofizikė Mazlan Othman, numatyta į šį postą, praėjus kiek laiko paneigė tokį jos pareigų apibūdinimą, tačiau susidomėjimo įvykusių faktų neišskleidė.

Ypatingo dėmesio susilaukė Bulgarijos mokslų akademijos Kosmoso tyrimų instituto atstovų pareiškimas, kad jie netiesiogiai bendraujantys su ateiviais ir tiriantys jų perduotus simbolius, o ateiviai savo ruožtu rengian-

tys atsakymus į tyrėjų pateiktus klausimus. Ši žinia ypač įdomi tuo, kad Bulgarijos mokslų akademija nebuvo pertvarkyta, o jos institutai statūs maždaug prilygsta lietuviškiems mokslinių tyrimų institutams, kuriuos finansuoja valstybė. Vienas instituto atstovų pareiškė, kad ateiviai gyvenantys tarp mūsų, mus stebintys, esantys mums draugiški, kad vienišelis galimas tiesioginis kontaktas su jais esąs proto kontaktas, kuriam žmonės dar nepasirengę. Žinomas fizikas Stephenas Hawkingas perspėjo, kad žemiečiams nevertėtų veltis į kontaktus su ateiviais.

Tiesa, Lietuvoje šis susidomėjimas žymiai mažesnis, į žinias apie ateivius žvelgiama beveik su ironija. Kaip balandžio pirmosios pokštas buvo sutiktas praėjusiais metais raeliečių judėjimo atstovų aukščiausiems valstybės vadovams pateiktas prašymas apsvarstyti ateivių ambasados įkūrimą. Jie net pateikė ambasados projektą ir jos saugumui būtinus reikalavimus. Raeliečiai išguldė beveik verslo planą argumentuodami, kad ambasados buvimas atnešias šaliai didelę finansinę naudą iš turizmo, kad ją įkūrusi tauta kitą tūkstantmetį klestėsianti mokslinė, kultūrinė ir dvasinė prasme. Svetingumas ateiviams grindžiamas tuo, kad iš jų kilusi gyvybė Žemėje, kad jie buvę tarsi dievai mūsų protėviams. Šiandien, į pasaulį žvelgiant moksliaiškai, jau esą galima su ateiviais susikalbėti. Prieš keletą savaičių Etnokosmologijos muziejaus vadovas Gunaras Kakaras taip pat pabrėžė, kad kontaktas su kito-

mis protingomis būtybėmis galbūt padėtų atsakyti į klausimą, kokia esanti proto kilmė ir paskirtis visatoje, ar kiekviena civilizacija galinti pasiekti aukščiausią išsivystymo lygį.

Šios nuomonės pateikiamos ne tam, kad čia norėčiau ieškoti atsakymo, ar Visatoje egzistuoja nežemiškos civilizacijos protai. Ramiai galime laikytis hipotezės, kad egzistuoja, nes ne žmonių galiai rasti įrodymų, kad kitokių protų nesama. Panašiai negalime įrodyti, kad pasaulyje nesama vienaaragių. Jie galbūt ir klaidžioja visai netoli mūsų, tarp briedžių ir stirmų, tačiau iki šiol neatrasti ir neaprašyti kaip rūšis.

Daug įdomesnis yra klausimas, kodėl žmonėms tokie svarbūs ateiviai ir jų buvimas? Žinia, galėtume kalbėti apie ateizuotą šiuolaikinę visuomenę bei tai, kad ji siekianti visur ir kiekviena proga rasti protingų paaiškinimų įvairiems reiškiniams, tarp jų ir proto bei žmogaus kilmei. Čia matome aiškų poslinkį dalies žmonijos mąstyme. Charlesas Darwinas žmogų kildino iš beždžionės. Šiandien tokios hipotezės išlavėjusiems žmonių protams nepakanka, – veikiausiai todėl, kad yra susilpnėjęs tikėjimas natūraliais procesais bei natūralios atrankos galia. Genų bei kitos žmogaus „konstrukcija“ lemiančios medžiagos tyrimai atskleidžia, kad skirtumai tarp bež-

džionžmonių ir žmonių nėra dideli, tačiau natūralios evoliucijos prasme jie gali būti matuojami šviesmečiais. Tad šią hipotezę neišvengiamai būtina papildyti kokios nors išorinės valios įsikišimu ar ypatingu atsitiktinumu. Viena tai pa-

aiškinančių versijų gali būti būtent ateivių įsikūsimas. Ateiviams, kuriems paprastai priskiriamos daug didesnės galios nei žemiečiams, gali lengvai atitekti trūkstanto veiksnio vaidmuo, kai iš beždžionžmogiškos medžiagos suformuojamas ir sulipdomas *homo sapiens*, labai panašus į mus. Tiesa, po šios transformacijos jam vis dėlto nemažai reikėję keistis ir stengtis, gaminti įrankius, ginklus, papuošalus ir technologijas, idant galiausiai taptų tokiu kaip mes.

Panašią istoriją prieš kelis dešimtmečius yra aprašęs Arthuras C. Clarke'as 2001 metų *kosminėje odisėjoje*. Jis pasakojo apie ateivius iš tolimųjų galaktikų, apsilankiusius Žemėje prieš tris milijonus metų ir palikusius savo pėdsakus – savitus protą transformuojančią energiją skleidžiančius kubus, kurie pakeitę žmones ir juose įdiegę išradingumą bei kitas savybes. Vis dėlto rašytojas nesiekė paaiškinti, kodėl žmonės esantys būtent tokie, jo žinia – kad laukia antrasis susitikimas su ateiviais, kai žmonija pasieks tokį lygį, jog galės su jais susitikti. Ir štai po trijų milijonų metų tas susitikimas įvyksta. Žemiečiai užfiksuoja į vieną Saulės sistemos tašką siunčiamus nežemiškos kilmės signalus ir ten pasiunčia misiją. Astronautas Deividas Boumenas, pasiekęs Saturno palydovą, aptinka aiškius nežemiškos civilizacijos pėdsakus. Vėliau jį įsuka įvykiai, viršijantys jo vaizduotės ir fizinių galių ribas. Antrasis susidūrimas su ateiviais visai nereikia draugiško informacijos pasidalijimo. Jis reiškia visišką žmogaus transformaciją. Boumeno kūnas sunaikinamas, smegenys perkeičiami ir jis tampa savita Visata nuo negerovių globojančia amžinai gyva dvasia, greta kitų panašių dvasių. Naujas susitikimas su ateiviais reiškia galutinį perkeitimą, kuris įvyksta be jokios astronauto valios. Paskutinėmis žmogiškojo gyvenimo dienomis jis jaučia, kad jį saugoja ir globoja galinga jėga, daug aukštesnio civilizacinio ir išsivystymo lygio, kuria jis visiškai pasitiki.

Paralėlės su krikščioniška pasaulio

kūrimo bei žmogaus išganymo istorija čia prašyte prašosi. Taip pat aiškiai matyti, kad pasakojimai apie ateivius turi aiškių religinių poteksčių. Tačiau krikščionybė skelbia apie žmogaus kaip žmogaus prisikėlimą. Nepaisant Clarke'o pasakojamos istorijos optimistinių gaidų, žmogui naujas susidūrimas su ateiviais joje reiškia jo kaip žmogaus žūtį bei galutinį triumfą to, kas „ateiviška“ ir kam žmogus tebuvo dirva ar žaliava. Boumenas paskutinėmis žmogiško gyvenimo akimirkomis neturi galimybės paprasčiausiai pasirinkti mirties, – tokios, kuri ištin-ka visus žmones. Jis neišvaiduoja, kas jo laukia ir neturi galimybės apsispręsti. Astronautas užmigdomas, perkeičiamas ir pabunda amžinybei.

Vienas pagrindinių dalykų, liudijantis, kad istorijos apie ateivių pirmąjį ir numanomą antrąjį atėjimą (kaip pas savo sukurtus kūrinius) tėra fantazijos bei pramanai, yra faktas, kad žmogus turi laisvą valią. Pro to perkeitimas negali pakeisti žmogaus gebėjimo rinktis bei abejoti. Net jei rimtai traktuotume kadaise buvusį ateivių įsikūsimą į žmonijos raidą, jis tikrai žmonių nepadarė nebyliais „zombiais“, įgyvendinančiais kažkieno už(ko)duotą progreso programą. Per žinomą žmonijos istoriją žmonės darė vis tas pačias klaidas, iš jų mažai pasimokydami. Technologinis progresas netransformavo žmonių moralinės barbarybės, kuri turi būti nuolat įveikiama, kiekvienoje kartoje ir kiekviename žmoguje iš naujo.

Būtent į tai nurodė neseniai Lietuvoje paskaitas skaitęs Zygmuntas Baumanas. Primindamas Antrojo pasaulinio karo ir vėlesnius įvykius, psichologų vykdytus eksperimentus, jis pabrėžė, kad patys normaliausi, gerų manierų žmonės yra linkę padaryti baisiausius nusikaltimus prieš kitus žmones: „Vis dėlto dauguma, 70–80% iš visų atsitiktinai parinktų žmonių buvo visiškai abejingi, nuolankiai laikėsi nusistovėjusios tvarkos ir dalyvavo pasibaisėtinuose įvykiuose. Jie nebuvo ypatingi žmonės, nebuvo pa-baisos, jie nebuvo išskirtinai blogi, ne-

priklausė ypatingai visuomenės kategorijai, kuri išsiskirtų iš kitų, jie nebuvo linkę daryti blogi, tačiau jie buvo tam paskirti“. „Paskirtumas“ Baumano aptartame kontekste reiškia vaidmenį (šiuo atveju – susijusį su kitų žmonių kankinimu ar žudymu), kuris dėl vienaip ar kitaip susiklosčiusių aplinkybių tenka žmogui. Baumanas taip pat nurodo, kad išvystytos technologijos ir civilizacinės naujovės netgi skatina padaryti tokių blogybių, kurių niekaip neįmanoma paaiškinti.

Tad jei ateiviai būtų norėję ar norėtų padaryti lemiamą įtaką žmonijos vystymuisi, jie turėtų „dirbti“ su kiekvienu žmogumi atskirai, stebėti ir keisti jį nuo gimimo. Tačiau akivaizdu, kad tuo atveju jie jau nebebūtų ateiviai, o būtų mums artimesni už visas kitas būtybes, tarsi šeimos nariai. Be to, jie turėtų tiek daug dirbti su žmonių pasirinkimais ir ydomis, kad veikiausiai negalėtų užsiimti niekuo kitu.

Savita neišvengiamybės ir tikėjimo žmonijos progresu logika, ryški diskusijose apie ateivius, ir atskleidžia šiuolaikinės žemiškosios civilizacijos atstovų išgyvenamą nepatogumą dėl turimos laisvės ir jos uždedamos atsakomybės. Ateiviai, kurie būtų civilizaciškai pažangesni už mus, juk neabejotinai patartų, kurie žmonių pasirinkimai būtų teisingi, kokia žmonių „paskirtis visatoje“. Nieko neturėtų stebinti, jei tikinčiųjų ateiviais pasaulyje būtų 70–80%.

Vienintelis dalykas, kuris kiek stebina, yra menkas lietuvių domėjimasis ateiviais iš nežemiškų civilizacijų. Lietuviai tradiciškai labiau linkę tikėti gamta, o ne civilizacija, jiems daug įtikinamesni greta gyvenantys bildukai, laimę nešantys aitvarai bei gelbstinčios protėvių vėlės nei civilizaciškai pažangesnės būtybės. Tiesa, vis dar tikime „protingesnėmis“ civilizacijomis čia, Žemėje, ir dar nesame iki galo nusivylę ES, JAV ar TVF bei jų patarimais. Taip pat tikime ir iš niekur ateinančiais bei kelią rodančiais politiniais ateiviais. Kai šie tikėjimai sumenks, eilė turėtų ateiti ir ateiviams iš kosmoso. ☒

Šventovė

MANTAS ADOMĖNAS

„Kada gi pradėsi rašyti apie dievus?“ – vis nerimauja žurnalo redaktorius, duodamas aliuziją į skilties užvadinimą, kurį įkvėpė dialogas Georges'o Bernanoso knygoje *Kaimo klebono dienoraštis*. Jame kaimo aristokratų sūnus, kadrinis kareivis kalbasi su kaimo kunigu. Be kita ko, karys ištaria tokius žodžius: „Senovės miestas mirė, jis mirė drauge su savo dievais. O kas yra šiuolaikinio miesto dievai gynėjai, mes žinome...“

Bernanoso karys, kurio prakalbai galima būtų paskirti visą filosofinę straipsnį, kalba apie Antikos miesto ir jo dievų mirtį. Mes vaikštome po kitos senovės – Europos tikėjimo amžiaus, Gotikos ir Baroko – mums paliktą miestą, jo šventovėse regėdami liudijimą apie mūsų protėvių tikėjimą į gyvąjį Dievą. Šventovės yra giliai įaugusios į miesto audinį, į mūsiškę miesto patirtį ir suvokimą, tačiau retai tesusimąstome apie tai, kas būdinga šventovei kaip pastatui, ką ir kaip šventovė mums kalba, kas iš statinio daro šventovę. Tas negebėjimas išsimažyti – ne psichologinis nusiteikimas, bet veikiau epochos mentaliteto simptomas: nesunkiai šventovę pažįstame ją regėdami, tačiau esame visiškai nepajėgūs pastatyti bažnyčios, į kurią pažvelgę lygiai lengvai atpažintume šventovės bruožus.

Turbūt bent iš dalies šis negebėjimas susijęs su tuo, kad bažnyčios ir katedros nebeatlieka miesto tapatybėje to kertinio vaidmens, kurį turėjo tikėjimo amžiuje, iki Apšvietos ir industrinės revoliucijos. Miestas būdavo atpažįstamas pagal savo pagrindinę šventovę; jos bokštai, iškilę virš kitų pastatų, neretai tebėra pirmas išsvystas artėjančio miesto ženklas. Jeigu

miesto siena yra negatyvus tapatybės ženklas – ji skiria miestą, *urbs*, nuo to, kas nebėra miestas, *suburbium*, ir gina miesto bendruomenę nuo priešų – tai šventovė yra pozityvus miesto tapatybę sutelkiantis ir kuriantis centras. Nuo pagrindinės šventovės pobūdžio priklausydavo netgi miesto juridinis statusas: iki XIX a. pradžios Anglijos miestai, turintys katedrą ir vyskupo sostą, vadindavosi *city* – žodžiu, kuriame tebeskamba lotyniškojo *civitas* politinės didybės ataidas, – o kiti teturėjo teisę vadintis *town*. Pagrindinė šventovė stovi simboliniame miesto centre, ties ja susikryžiuoja ir į ją sueina į miestą ateinantys keliai, dažnai ji stovi ant kalvos, matomiausioje vietoje, neretai – pilyje, miesto politinės ir karinės galios centre (kaip Vilniuje, Prahoje, senovės Atėnuose). Katedros ir valdovo rūmų kaimynystė, simbiozės ir konkurencijos, artumo ir įtampos santykių laukas topografiškai įkūnija dvasinės ir pasaulietinės valdžios, popiežiaus ir imperatoriaus, Kristaus ir Cezario santykio peripetijas ir dialektiką. Šio santykio vingrybės paprastesniu pavidalu regėti netgi tokia mieste kaip Kruonis, kur Oginskių rūmų likučiai ir jų funduota renesansinė bažnyčia skersai upelio slėnį žvelgia vienas į kitą nuo dviejų miestelio kalvų; tiesa, bažnyčiai atitekusi aukštesnioji.

Sostamiesčiuose politiniai ir sakraliniai santykiai sudėtingesni, nes katedra dažnai yra ir valdovo rūmų bei didikų bažnyčia, o miestiečiai turi savitą „mažąją katedrą“ arba pagrindinę miesto parapiją: Krokovo-

je Wavelio katedrai antrina turgaus aikštėje stovintis Kościół Mariacki, lygiai kaip Prahoje Šv. Vito katedra pilyje ant kalvos turi atitikmenį turgaus aikštėje Týnský Chrám, Švč. Mergelės priešais Tyną bažnyčioje. Vilniuje, kol nebuvo perduota Jėzuitų Akademijai, šį vaidmenį atliko Šv. Jono bažnyčia. Dar neseniai Londonas formaliai tebebuvo, o simboliškai ir dabar tebėra padalytas į du miestus, arba *cities*: Vestminsterį, kurio centras – Westminster Abbey, senųjų karaliaus rūmų bažnyčia, kur iki šiol karūnuojami Anglijos ir Šiaurės Airijos karaliai, bei tikrąjį City of London, besispiečiantį apie miestiečių Šv. Pauliaus katedrą. Jų ribą ir dabar nesunku aptikti Strande, kur Vestminsterio herbą pakeičia Londono Šv. Jurgio kryžius ir Šv. Pauliaus kalavijas.

Papildomą matmenį atveria santykis tarp katedros ir rotušės – miesto kaip savivaldžios bendruomenės, savarankiško politinio vieneto centro. Ir Vilniaus, ir Kauno rotušės savo architektūra duoda aiškia aliuziją į sakralius statinius, tačiau drauge subtiliai atsiskiria ir iki galo neprisiima šventovės pobūdžio. Tačiau apie politikos architektūrą dera svarstyti skyrium; šiuokart svarbu pabrėžti ir išryškinti politinį šventovės matmenį: sakra-

lūs statiniai aprėpia įtampą tarp bendruomenės, politinio matmens, ir tarp *sacrum*. Dievų kultas sukuria miestą, žmonių masę suburdamas ir suvienydamas į piliečių bendruomenę – *civitas, polis, politeia*. Miesto siena jį susklyaudžia ir atriboja iš išorės, tačiau viduje jam tapatumą ir vieningu-

ma, hierarchiją ir struktūrą suteikia būtent miesto šventovės: iš čia kyla politinis šventumo (ir šventovės) matmuo.

Tačiau ką galime pasakyti apie antrašį, dar svarbesnį šventovės prasminį ašigalį – *sacrum*? Kodėl netgi žvelgdami į mums svetimos kultūros, nežinomos ir neišpažįstamos religijos statinius, galime neklystamai pasakyti: „Čia dievo namai“? Žmogaus atsako į šventybę formos turi pamatinių bendrybių, kurios susisiečia giliau, anapus atskirų kultūrų bei religijų ribų. Be abejo, lygia greta galima nurodyti ir aibę skirtybių, kai skirtingos religijos iškelia ir sustiprina paskirus šventybės patirties momentus. Nemėginamas siekti religinio neutralumo ir taikytis į universaliją žmonijos patirtį tepastebėsiu, kad daug šventybės bruožų, kuriuos atpažįstame krikščionybės, Iškūnijusio Dievo šventovėse, ataidi ir kitų tikėjimų patirtyje, pagrįsdami dar Bažnyčios Tėvų išsakytą mintį, kad krikščionybė esanti žmonijos religinio lūkesčio kulminacija ir išsipildymas.

Kokius gi šventybės bruožus atpažįstame išikūnijus mus supančių šventovių architektūroje? Pirmas momentas neabejotinai yra didybė, Rudolfo Otto *tremendum*. Didybę architektūroje ženklina pirmiausia skalė – kita negu pasaulietinių pastatų, sukurta, idant pažadintų nuolankumą didingo Kito akivaizdoje.

Čia dera įterpti pastabą apie tai, kuo šventovės didingumas skiriasi nuo dangoraižio masto. Juk šis irgi, atrodytų, savo masteliu turėtų iššaukti *tremendum* potyrį. Tačiau dangoraižius nuo šventovių skiria du požymiai. Pirma, neartikuliuotas, su žmogaus masteliu nieko bendra nebeturintis dangoraižių aukštis, užuot iššaukęs sakralią didybę, veikiau tenurodo į patirtį, išstinkančią kalnuose, buvimą ne-žmogiško dydžio akivaizdoje (bent jau tokia buvo mano pirmo apsilankymo Manhattane patirtis). Antras, dar svarbesnis skirtumas – šventovėse žmonės būva tik žemės lygyje, į didybę žvelgdami iš apačios į viršų. Priešpastatydama didybę, kuri

žmogui neprieinama, šventovė ugdo nuolankumą. Dangoraižiai, iškeldami žmones šimtus metrų virš žemės, atvirkščiai, priverčia žmogų žvelgti iš viršaus žemyn, „iš aukšto“, iš Dievo perspektyvos, diegia ne nuolankumo, o veikiau puikybės jausmą. Chesterono apsakyme „Dievo kūjis“ nusikaltėlis – anglikonų kunigas, kuris, anot tėvo Brauno, „pradžioje garbino drauge su kitais prieš altorių, tačiau ilgai pamėgo aukštas ir vienišas vietas savo maldoms – kampus bei nišas varpinėje ar varpinės smaileje. Ir vienašyk vienoje iš tų svaiginančių vietų, kur pasaulis, regis, sukosi jam po kojų tarsi ratas, jo smegenys irgi pradėjo sukstis, ir jis pradėjo vaizduotis esąs Dievas. Todėl, nors ir buvo geras žmogus, jis atliko didį nusikaltimą... Jis manė, jog tai *jam* yra duota teisti pasaulį ir parblokti nusidėjėlių. Ta mintis jam net nebūtų atėjusi į galvą, jeigu jis drauge su kitais žmonėmis būtų klūpojęs ant grindų“. Šventyklos didybė paradoksali tuo, kad visas jos vertimasis į dangų yra skirtas regėti iš vieno taško, nuo žemės paviršiaus, o geriausia – savanoriškai atsiklaupus.

Šventovių aukštis bei vertikalumas taip pat ženklina ir transcendenciją: jos peržengia horizontą, supančių pasaulietinių pastatų aukštingumą. Pavyzdžiui, karinio pobūdžio aukščio ribų reikalavimo, kad namai neišsikištų virš tvirtovės sienų, nepaisyti galėdavo tiktai bažnyčių bokštai; savaiame suprantama, joms taip pat negaliodavo ir su prabanga kovojantys pastatų dydžio apribojimai.

Kitas transcendencijos pavaizdavimo ir įprasminimo būdas – ribos naudojimas architektūroje. Transcendencija kilusi iš *transcendere*, „peržengti“ – riba, kurios nevalia peržengti (presbiterijos tvorelė, ikonostaso vartai, Jeruzalės šventyklos Šventų Šventosios uždanga), ir erdvinis tabu apofatiškai kalba apie šventosios tikrovės kitoniškumą, svetimumą šia pusybei. Šią ribą peržengia tik pašvęstieji, kunigai, tarpininkai tarp Dievo ir žmonių; anapusybe atsiveria tik garbinimo kontekste ir jo metu. Riba atskiria

šventąją erdvę nuo profaninės, skirtingos ribos artikuliuoja skirtingus priartėjimo prie šventybės laipsnius: šventoriaus tvora, žyminti nedirbama, konsekruotą „šventąją žemę“, išskiria bažnyčios erdvę miesto „ekonomijos“; bažnyčios durys, įleidžiančios į šventovės erdvę; presbiterijos tvorelė, žyminti intensyvesnį šventumo lauką aplink altorių; galiausiai, tabernakulio durelės, kurių negalima atidaryti niekam, išskyrus kunigą. Peržengus kiekvieną šių ribų, atsiveria kitokia šventybės tikrovė su savo santykiiais ir reikalavimais. Keturias įvardytąsias ribas atitinka vis didesni reikalavimai norintiesiems jas peržengti: kepurės nusiėmimas, priklaupimas ir kryžiaus ženklas, patarnavimas Šv. Mišiose, kunigystės šventimai. Ribų seka erdvėje žymi šventėjimo *processio*, sielos kelią Dievop.

Ne mažiau svarbus architektūrinis momentas – paslaptinumumas, viena vertus, nurodantis į slėpingumą, *mysteriosum*, plotmę šventybės patirtyje (Rudolf Otto), kita vertus, apofatiškai kalbantis apie Dievo nepažinumą ir kitybę, žmogaus negalimybę Jį suvaldyti ir su-saistyti, manipuliuoti bei palenkti savo tikslams. Barokinės daugiaplanės, viena už kitos vedančios ir pradingstančios erdvės, į prieblandą panyrančios smailos gotikos arkos, kurių nepasiekia raibuliuojanti žvakių šviesa, nuspėjami, tačiau neregimi vienuolių chorai kitapus altoriaus, uždari ikonostaso vartai – tai tik kelios nuorodos į gerai pažįstamą, tačiau sunkiai apčiuopiamą ir iššifruojamą šventovės slėpingumą.

Jeigu paslaptis ir riba kalba apie Dievą apofatiškai, tai bažnyčios grožis ir harmonija, jos medžiagos taurumas bei tvermė kalba apie Jį pagal analogiją, pozityviosios teologijos kalba. Tai nuoroda į Dievo grožį, į pasaulį sukūrusį ir gėryje bei tiesoje ją vienijančią Dermę, į Jo prakilnumą ir amžinatvę. Tačiau šventovės medžiagų taurumas – ar kalbėtume apie tauresnį, iš svetur atplukdytą akmenį, kaip Šv. Kazimiero koplyčioje ir Šv. Terešės bažnyčioje, ar apie kupolų auksa-

vimą, ar apie liturginių reikmenų bei šventųjų paveikslų aptaisų sidabrą ir auksą – atlieka ir kitą vaidmenį. Čia galioja aukos, konsekavimo ekonomija: visų brangiausių dalykus žmogus išima iš sekuliarios apyvartos, iš naudingumo, pravartumo ir produktyvumo logikos, ir pašvenčia didesnei Dievo šlovei. Šlovės svetimumas naudos pasauliui tarsi pro miglas mums primena apie kitokį amžių, kur veiksmo vertę apibrėžė visiškai kiti – garbės ir šlovės, šventumo ir tarnystės – imperatyvai, kur, kaip Edwino Muirio eilėraščio jauniems princams, „klausti apie to ar šio dalyko naudą, / jo kainą, paklausumą, pelną būtų buvę / jo atžvilgiu nemandagumas, gėda mums“.

Aptarus šiuos šventovės požymius, tampa aišku, kodėl šiuolaikinės bažnyčios primena bet ką – „Viešpaties autobusų stotį“, kaip kadaise vieną jų apibūdino Ksenija Jaroševaitė – tik ne šventovę. Didingumo reikalavimas nereiškia, kad bažnyčios turi pranokti dangoraižius. Tačiau statinys netaps šventove, jeigu pasitenkinama paviršutinišku elementų pakartojimu, vizualine citata, sakančia: „Čia kaip ir bažnyčia, nes turi simetrišką planą, jos iškilęs, smailejantis priekinis fasadas, matyti varpinė, kelios iš betoninių vamzdžių pagamintos kolonos“. Didybės šiuolaikinės bažnyčios nesiekia ir todėl, kad artumas žmogui, *approachability* – daug kur vyraujantis pastoracinis lozungas. Manant, kad leng-

viau atverti duris į žmogui įprastesnį pastatą, bažnyčios ima priminti konferencijų centrus ar biurų pastatus, kažin kodėl papuoštus varpinėmis.

Paslapties neliko pakeitus liturgijos kryptį, atsisakant senovinių bažnyčios erdvės padalijimų. Be to, „skaidrumas“ ir „įsitraukimas“ šiuolaikinėje liturgijoje tapo bemaž didžiosiomis teologinėmis dorybėmis, užmirštant, kad net ir atnaujintame Šv. Mišių tekste yra nuoroda į jas kaip į *sacra mysteria*, „šventuosius slėpinius“ (lietuviškajame vertime, beje, to nebelikę). Riba savo ruožtu suprantama kaip antidemokratiška – kaip ir tabu, draudimai ar specifiniai ritualiniai reikalavimai, besikertantys su „viskas galima“ skelbiančia amžiaus dvasia. Kas mums uždraus vaikštinėti po presbiteriją arba lipti ant altoriaus laiptelių? (Tiesa, šiuolaikinėse bažnyčiose altoriai nebeturi laiptelių, o presbiterija neegzistuoja.) Maža to, nesuprantant ribos vaidmens, sekuliariai patogumo bei funkcionalumo logikai spaudžiant, perskyros laikomos tiesiog beprasmėmis ir trukdančiomis: pavyzdžiui, vieno miestelio bažnyčios klebonas man apgailestavo, kad vyskupas neleidžia nugriauti šventoriaus tvoros ir vietoj šventoriaus įrengti aikštelės į Mišias atvykstančių parapijiečių mašinoms.

Galiausiai taurumo reikalavimų atžvilgiu net ir Katalikų Bažnyčią yra užvaldęs savitas puritonizmas, besidangstantis nuolankumo ir gerada-

rystės kauke: jeigu šventovei tiko našlės skatikai, tai ir liturginiams indams neturėtų reikėti brangiųjų metalų, o bažnyčia gali būti pastatyta iš to paties gelžbetonio ir gipso kartono, kaip ir daugiabučiai. Nesyk apeliuojama į karitatyvinius sumetimus ir socialinį teisingumą: kam leisti pinigų bažnyčios puošybai, ar ne geriau juos išdalyti vargšams? „Tokių priekaištų susilaukiam ir mes“, – kitados pastebėjo nedukas žilas kunigas, aprodęs man ką tik baigtą, drožyba ir stiuko lipdiniais išpuoštą, sidabru tviskančią koplyčią, kuri atrodė tarsi užburtas, stebuklingas pasakos rūmas nykiame Šiaurės Londono rajone, „tačiau tai Judo argumentas“, – pridūrė primindamas Jono evangelijos pasakojimą apie Judą, besipiktinantį, kad brangus tepalas buvo panaudotas Viešpaties kojoms tepti, užuot jį pardavus ir atidavus pinigų vargšams (Jn 12, 3–8).

Čia nieku gyvu nenoriu sumenkinti karitatyvinės veiklos reikšmės ar jos sąsajų su Bažnyčia ir šventumo siekimu. Tačiau reikia suvokti, kad kai bažnyčių statymas remiasi visais kitais įmanomais sumetimais – demokratizmo ir prieinamumo, skaidrumo ir funkcionalumo, – tai jose nebelieka kreipinio į tą sielos dalį, kuriai reikia grožio, taurumo ir didybės. Ir kol taip bus, jos nebus šventovės, visa savo esme kalbančiomis apie Dievą kaip apie didingą, baugų ir kerintį šventybės Slėpinį. ❧

DAMOKLO KARDAS VIRŠ GORDIJAUS MAZGO

Liublino unija 451-aisiais gyvavimo metais

Naglis Navakas

PRADŽIA

Praėjusiais metais šventėme pusiau apvalų 450 metų Liublino unijos sudarymo jubiliejų. Na, galbūt žodis „šventėme“ ir nėra pats tinkamiausias šiuo atveju. Tuomet itin audringai šventėme Tūkstantmetį, šiais metais – Žalgirį. Galbūt nenuostabu, kad Žalgiris, kitaip nei Liublino unija, nepaskendo istorinių, pseudoistorinių ir kultūrinių renginių šurmulyje. Kita vertus, jubiliejus, kaip ne kaip. Buvo paminėtas regiono prezidentų (kurie netgi paskelbė deklaraciją ta tema), įvyko viena kita mokslinė konferencija. Ir, kaip visuomet, Seimas atmetė siūlymą liepos 1-ąją laikyti minėtina diena. Tad – nedidelė, bet šventė. Nepiktai ironizuoju, mat tūkstantmetė Lietuvos istorija, ko gero, galėtų pateikti bent po kelias minėtinas dienas kiekvieną mėnesį. Tad neverta burnoti, kad nemenka dalis istorikams atrodančių svarbių datų yra ignoruojama visų kitų. Geriau pasidžiaukime, kad vienos ar kitos istorinės datos pretekstu yra skatinami šiltesni santykiai su kaimynais tarptautinės politikos arenoje.

Nepaisant to, šikart neketiname žvelgti į istorinį įvykį gana įprastu, kliše tapusia Cicerono fraze *historia est magistra vitae* paremtu būdu. Šiame straipsnyje dar kartą grįšime prie Liublino unijos *problemos*. O šiuo atveju kalbėti apie problemą, dar ir pasitelkiant Gordijaus mazgo metaforą, nėra neproblemiška. Panašu, jog subendravardiklinta, įvairių istorikų pateikiama Liublino unijos supratimo ir vertinimo koncepcija turėtų leisti bent kuriam laikui pačiai unijai ilsėtis tarp istorijos sintezių viršelių. Juk dėl aptariamojo dokumento pobūdžio ir vertinimo iš esmės sutariama, politinės ir teisinės jos priėmimo aplinkybės bei poveikis – gana

aiškūs¹. Naujausi veikalai šia tema pasirodė amžių sandūroje bei vėliau, tad ir nauja koncepcija, ko gero, dar nepribrendo. Žinoma, į LDK istoriografiją sparčiai veržiasi Ukrainos ir Baltarusijos mokslininkai, tačiau vargu ar šimtmetį gludinta ir tobulinta Liublino akto samprata galėtų būti greitu metu reikšmingiau sujaukta. Kita vertus, stabili kertinių vertinimų struktūra, neginčijant akivaizdžių jos privalumų, leidžia lengvai pamatyti ir tai, ko jai dar trūksta.

Liublino unijos tyrimai nuo pat XX a. pradžios daugiausia buvo sutelkti į unijos rezultatus, o ne į priežastis ar įtaką. Kone visa istoriografija išsiskiria į dvi grupes. Pirmoji, gyvybingiausia apytikriai iki XX a. vidurio, skelbė Liublino uniją LDK valstybingumo laidotuvėmis, t. y. nebematė LDK kaip atskiro nuo Lenkijos Karalystės politinio vieneto. Tokios nuomonės laikėsi Oswaldas Balzeris², Władysławas Konopczyński³, Henrykas Łowmiański⁴. Šitokia koncepcija gyvavo ir lietuvių romantinėje istoriografijoje. Taip pat šitokios nuomonės laikėsi ir kai kurie rusų istorikai, pavyzdžiui, Matvejus Liubavskis⁵. Ši istoriografijos tendencija pelnytai išsisėmė ir šiandien nebedominuoja. Antroji kryptis – federacinės unijos koncepcija. Nors Grzegorzblaszczykas ir išskiria atskirą Stanisławo Kutrzebos „realios“ unijos koncepciją ir Oskaro Haleckio „federacinės“ unijos koncepciją, mūsų aptariamos problemos rėmuose abi jos nesiskiria. Kutrzeba Liublino uniją „realia“ pavadino lygindamas su prieš tai buvusiomis unijomis. Haleckis, savo ruožtu, vertindamas Liublino uniją daugiau dėmesio skyrė valstybių sugyvenimui po 1569 m. Ši koncepcija ir dominuoja šandienėje istoriografijoje⁶. Čia taip pat galime paminėti ir teisės istoriką

¹ Mečislovas Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija*, Vilnius: Aidai, 2000; Grzegorzblaszczyk, *Dzieje stosunków Polsko-Litewskich: Od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. 2: *Od Krewa do Lublina*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007; Henryk Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy: Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa: Neriton, 2002.

² Oswald Balzer, *Tradycja dziejowa unii polsko-litewskiej*, Lwów, Warszawa: Księgarnia Gubrynowicz, 1919.

³ Władysław Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 1: 1506–1648, Warszawa: Skład główny Gebethner i Wolff, 1936.

⁴ Henryk Łowmiański, *Polityka Jagiellonów*, do druku przegotował Krzysztof Pietkiewicz, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999.

⁵ Матвей Любавский, *Литовско-Русский сеймъ: Опыт по исторіи учреждения въ связи с внутреннимъ строемъ и внешнею жизнью государства*, Москва: Университетская типография, 1900.

⁶ Plg. Juliusz Bardach, „Od aktu w Krewie do Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów 1385–1791“, in: *Unia Lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-wschodniej*, redakcja naukowa Jerzy Kłoczowski, Paweł Kras, Hubert Łaskiewicz, Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1999.

Ivaną Lappo⁷, kuris kone tuo pat metu, kaip ir Kutrzeba, išnagrinėjo su unija susijusius normatyvinius dokumentus, pastebėjo paties unijos akto nepreciziškumą, o remdamasis vėlesniais LDK teisės istorijos paminklais bei Lietuvos Metrikos medžiaga darė tokią pat išvadą: LDK niekada nebuvo inkorporuota į LK. Tai, ko gero, yra džiugi žinia žvelgiant nuo tautos istorijos kuorų. Tačiau mums ne tai svarbiausia.

Istorinė ir istoriografinė Liublino tyrimų konjunktūra lėmė, jog dideli tyrimų energijos kiekiai buvo skirti įtvirtinti dviejų, šaltinių ir nacionalinių ambicijų priešintų stovyklų – lenkų ir lietuvių – pozicijas. Tai, savo ruožtu, lėmė, jog Ivano Lappo teiginiai, išsakyti XX a. pradžioje, buvo kartojami iš esmės visos profesionalios lietuviškos istoriografijos kūrėjų. Tie patys teiginiai ataidėjo naujame kontekste XX a. pabaigoje – Henryko Wisnerio lūpomis⁸. Galų gale nurimus nacionalinį išdidumą ir garbę įkūnijusiems ginčams, atsirado moksliskai pagrįsta, kaip minėjome, suvienodėjusi, federacinė Liublino akto vertinimo koncepcija.

I. APIE POLITINĮ GYVŪNĄ IR KITA: PROBLEMA

Ne veltui pradžioje paminėjome prezidentų deklaraciją, paskelbtą Liublino unijos metinių proga. Unija ir jos vertinimai visuomet turėjo ryškia politinę konotaciją: ar tai būtų priešprieša su lenkais XX a. pradžios konflikto rémuose, ar savitas istorinis tautų draugystės pareiškimas XX a. pabaigoje. Tam tikrą politinę konotaciją matome žvelgdami ir į prezidentų deklaracijos kontekstą. Ir tai nestebina, nes pats unijos tekstas ir yra politinis, šiek tiek kabinantis ekonomiką. Tiesa, kaip tokio masto ir reikšmės dokumentas, jis absurdiškai trumpas – vos dvidešimt punktų; iš jų keturi – deklaratyvaus pobūdžio⁹. Ne tik tai – prof. Broniaus Dundulio žodžiais tariant, „unijos aktas buvo dviejų priešingų pažiūrų ir reikalavimų mišinys, neaiškiai suredaguotas ir prieštaringas. Tolimesnis gyvenimas turėjo parodyti, kaip faktiškai susiklostys dviejų šalių tarpusavio santykiai“¹⁰. Pavyzdžiui, nors draudžiamas atskiras pakėlimas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu (Ldk), pats valstybės pavadinimas paliekamas (Didžioji Kunigaikštija be didžiojo kunigaikščio?)¹¹. Aplinkybės lėmė, pavyzdžiui, Stepono Batoro elekcijos metu, jog naujai išrinktas Lenkijos karalius ne tik prisiekė Kunigaikštystei, bet ir patvirtino atskirą *pacta conventa* – karaliaus pasižadėjimų sąrašą. Teiginys,

jog Steponas Batoras karaliumi buvo išrinktas *contra privilegia unionis* sklandė dar iki tol, 1579 m. Gardino seime, kai LDK politikai tarėsi dėl Stepono Batoro rinkimo Ldk. Pačiame Liublino unijos akte keli punktai yra itin aiškūs – vienas, kad atskiro pakėlimo Ldk kunigaikščiu turi nebelikti, kitas, kad nebegali būti atskirų LDK ar LK seimų ar susirinkimų. Tokiame kontekste minėtoji frazė turėtų skambėti mažų mažiausiai šventvagiškai, o tokie karaliaus veiksmai turėjo sukelti pasipiktinimo bangą. Visos Stepono Batoro elekcijos metu kilusios teisinės painiavos rezultatas – valstybės išsaugojo tarpusavio ryšį, o unijos aktas buvo teisiškai sulaužytas. Tačiau tai nesutrukdė valstybėms beveik darniai gyvuoti drauge ir toliau, niekur nedingo ir unijos aktas.

Turėdami tai galvoje, galėtume teigti, jog Liublino unijos aktas buvęs socialiai nereikšmingas, politiškai nuspėjamas bei teisiškai neišbaigtas. Iš tiesų Akto tekstas neturi beveik nieko bendra su valstybių socialine struktūra. Bendro valdovo rinkimo klausimas neišvengiamai turėjo iškilti Žygimantui Augustui sulaukus vyresnio amžiaus ir neturint palikuonių. Tad politiniai pokyčiai, numatyti Liubline pasirašytame tekste, iš esmės buvo padiktuoti veikiau neišvengiamybės, nei tautų draugystės. Turime sutikti, jog unijų istorijos kontekste Liublinas tėra ilgo proceso baigiamojo etapo, kurio paskutiniu tašku laikytina Gegužės 3 d. Konstitucija, preliudija. Iki tol, regis, ritmingai, kas maždaug pusšimtį metų buvo peržiūrimi ir sustiprinami Krėvoje užmegzti dviejų valstybių saitai. Tad antroje XVI a. pusėje buvo galima tikėtis dar vieno panašaus veiksmo. Galų gale teismo ir administracinės reformos, pakeitusios politinį ir administracinį LDK kraštovaizdį, taip pat ir Antrasis Lietuvos Statutas, įamžinęs reikšmingus bajorijos ir diduomenės teisinės padėties santykio pokyčius, buvo vienpusiai LDK politinės tautos sprendimai. Statuto klausimas netgi keltas gerokai ilgesnį laiką, nei truko tikslingos pastangos siekti naujo unijos akto. Teisinė netvarka, taikant unijos aktą ir vidaus gyvenimui (toliau tobulinamas Statutas, nors unijos aktas skelbė vieną teisę), ir dialogui su unijos partnere Lenkijos Karalyste, laikui bėgant buvo koreguojama. Nepaisant viso to, naujas LDK gyvavimo tarpsnis vadinamas „poliubliniu“, o 1569 m. laikomi lūžine LDK istorijos data. Nors esminis lūžis, valstybei virstant elekcine monarchija iš paveldimos, įvyko 1572 m. – kai mirė paskutinysis vyriškos lyties Jogailaičių dinastijos atstovas. O jei kalbėsime apie „bajoriškosios demokra-

⁷ Иван Лаппо, *Западная Россия и ея соединение съ Польшею въ их историческомъ прошломъ*, Прага, 1929.

⁸ Henrikas Visneris, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo pavojai*, sudarytoja Ingė Lukšaitė, iš lenkų kalbos vertė Reda Griškaitė, Skaidra Kulakauskienė, Vilnius: Mintis, 1991.

⁹ Pagal: *Akta unji Polski z Litwą, 1385–1791*, wydali Stanisław Kut-

rzeba i Władysław Semkowicz, Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1932, p. 357–362.

¹⁰ Bronius Dundulis, *Lietuvos užsienio politika XVI a.*, Vinius: Mintis, 1971, p. 231.

¹¹ *Akta unji Polski z Litwą, 1385–1791*, p. 358, (5 punktas).

tijos“ išigalėjimo pradžia, tai ją žymės 1564–1566 m. reformos bei Antrasis Lietuvos Statutas.

*Do not resuscitate?*¹²

Ar turime tokios argumentacijos akivaizdoje atsisakyti Liublino unijos kaip vienos iš esminių LDK istorijos datų? Galbūt Lietuvos Respublikos Seimas nusprendė teisingai, nesuteikdamas išskirtinio statuso liepos pirmajai? Mūsų nuomone, ne. Turime išskirti du būdus įvertinti istorinį įvykį. Vienas – vertinti iš plačios istorinės perspektyvos, galbūt šių dienų retrospektyvos. Aptariamojo dokumento atveju – tai dviejų valstybių unija, išsilaikiusi unikaliomis valstybės gyvavimo formomis daugiau nei du šimtmečius. Tam tikra prasme Liublino unija – tai bajoriškoji demokratija absoliutinių monarchijų apsuptyje, ją (kartu su Gegužės 3 d. Konstitucija ir panašiais dalykais, vykusiais po Liublino) turėtume laikyti savo istorijos savastimi ir didžiuotis. Toks vertinimas labai lengvai pasiduoda šių laikų aktualijoms ir gali būti pajungiamas politiniam žodynui – to pavyzdžių jau minėjome. Kita vertus, vertindami istorinį įvykį, turime ne tik išspręsti ginčus dėl to, kas laimėjo ir kas pralošė bei simboliškai paminėti jubiliejus. Jei norime pamatyti šio dokumento įtaką, poveikį visuomenės gyvenimui, jos struktūrai ir procesams, turime žvelgti kitaip. Svarbu atskirti įvykio reikšmę mūsų laikų visuomenei ir adekvačią reikšmę visuomenėje, kuri tą įvykį tiesiogiai išgyveno. Galime klausti, ar pasikeitusi valstybės santvarka, dar vienas teisinis dokumentas pakreipė visuomenės raidą kuria nors vaga, ar tai tebuvo būtinas politinis sprendimas, visuomenę palikęs nuošalyje? Ar tai buvo dar vienas politinis sprendimas „iš viršaus“, o gal jis atspindėjo visuomenės raidos tendencijas? *NŽ-A* praėjusią vasarą spausdintame straipsnyje Rimvydas Petrauskas taikliai pastebėjo, jog „unijos istoriją būtina pasakoti kaip asmeninių abiejų šalių gyventojų ryšių istoriją“¹³. Kita vertus – ar unija veikė tarpasmeninius ryšius, ar atvirksčiai? Galbūt turėtume ieškoti tam tikro abipusio poveikio mechanizmo, jungiančio ir pasira-

šyto dokumento priežastis, ir jo poveikį? Išlaikytinas kritiškas santykis su šaltiniais visuomet reiškia, kad istorikas turi skeptiškai žvelgti ne tik į paskiro šaltinio tekstą, bet ir į patį šaltinį. Tad visai natūralu klausti, ar tai, kaip šiai valstybei ir visuomenei buvo atstovaujama, atitiko pačios valstybės ir visuomenės raidos tendencijas, ar atstovavimas ir akto įgyvendinimas buvo nominalus, ar realus? Šitaip ir pasiekiame klausimus apie visuomenės istorijos lygmenį, kurio mums trūksta ligšioliniuose Liublino unijos vertinimuose.

Kaldinant Damoklo kardą

Socialinių procesų įsisavinimas „iš viršaus“ LDK istorijoje yra dailiai conceptualizuotas prof. Edvardo Gudavičiaus. LDK visuomenė, kaip Vakarų civilizacijos periferija, prisijungusi prie centro per krikštą gerokai pavėlavusi, „antistatinius“ reiškinius (politinę kultūrą, institucijas ir t. t.) perėmusi daug greičiau, o lėčiau besivystančiai visuomenei tekę juos vyti. Gudavičiaus teigimu, „Europos periferijos visuomenė priminė kampu pastumtas kortų kalades: viršutinės jų kortos buvo visai ar beveik pasiekusios liniją, kurią lietė centro visuo-

Jan Matejko. Apie 1869. Liublino unijos kompoziciniai eskizai

menių kaladės. Apatinės kortos arba liko vietoje, arba buvo tik nedaug pastumtos į priekį“¹⁴. Nė kiek neabejodami išvalgos naudingumu, turime žvilgtelėti kiek plačiau. Tuomet pamatysime, kad ilgainiui LDK, o vėliau Abiejų Tautų Respublikos (ATR) istorija rodo šią visuomenę nuėjus kitu keliu nei Vakarų civilizacija. Miestai, kaip pagrindinis gamybinis ūkio vienetas, LDK

¹² Angl. „Negavinti?“ *Do not resuscitate* – teisinis dokumentas, draudžiantis gaivinti pacientą, jei šiam sustojo širdis ar jis nustojo kvėpuoti.

¹³ Rimvydas Petrauskas, „Lenkijos ir Lietuvos unija: Geopolitinis ir kultūrinis kontekstas“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2009, nr. 6, p. 173.

¹⁴ Edvardas Gudavičius, „Pastumtos kortų kaladės dėsnis“, in: Edvardas Gudavičius, *Lietuvos Europėjimo keliais: Istorinės studijos*, sudarytojai Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 2002, p. 58.

taip iki galo ir neišsivystė. Todėl neiškilo ir vadinamoji *mantijos diduomenė* – dėl finansinių pajėgumų politinę galią ir socialinę padėtį išsikovoję asmenys, taip vadinami dėl priešpriešos *kardo diduomenėi* – tikriesiems, kraujo ir krašto gynybos prievolės kilmingiesiems. Politinė struktūra po Jogailaičių dinastijos taipogi pasuko elekcinės monarchijos keliu; kai Vakaruose sėkmingai stiprėjo karaliaus valdžia, ATR valdovai ilgainiui silpo, „bajoriškoji demokratija“ ėgijo vis daugiau galių. Valstybė nukeliavo ne absoliutizmo, o gana unikalios, atstovaujamosios kilmingųjų demokratija paremtos valstybės modelio link. Galbūt tai lėmė neįvykusią ATR integraciją į Europos „tautų šeimą“ XVIII a. ir – valstybei atsigauçant – padalijimus?

Ir sociologai, ir socialinės istorijos tyrinėtojai viena-reikšmiškai (tradiciskai) teigia, jog visuomenė esanti glaudi socialinių struktūrų ir individualių veikėjų sąveika, pasireiškianti socialinio veiksmo pavidalu. Pavyzdžiui: „Visos sociologijos rūšys pabrėžia vadinamąjį socialinio pasaulio „dvipusisškumą“, pristatydamos jį kaip pasaulį, kuriame mes esame ir kūrėjai, ir gyventojai, ir statytojai, ir kaliniai; pasaulį, kurį kuriame savo veiksmais ir kuris didele jėga mus apriboja“¹⁵. Marcas Blochas tai išreiškė poetiškiau: „Visuomenė, kaip protas, yra išausta iš nepaliaujamos sąveikos“¹⁶. Šitai turint galvoje, įtikinami Gudavičiaus teiginiai palieka galimybę platesnėje perspektyvoje ieškoti taško, kai pati visuomenė perėmė aktyvios „antstatinių struktūrų“ kūrėjos vaidmenį. Liublino unija bent iš pažiūros čia atsiduria įdomioje kryžkelėje. Štai Liubavskio dar praėjusio šimtmečio pradžioje išsakytos išvalgos apie platesniosios visuomenės (dažniausiai vadinamos „bajorija“) įsitraukimą į politinį gyvenimą, vėlesnių istorikų darbuose pamažu sulaukia vis diferencijuotesnio vertinimo. Viena vertus, Raimonda Ragauskienė, Mikalojaus Radvilos Rudojo biografė, teisinį diduomenės ir bajorijos santykį yra linkusi suvokti kaip veiksmą „iš viršaus“, reikšmingiau nepakeitusį realios bajorijos padėties. Prie tokios pat išvados prieina Darius Vilimas kalbėdamas apie 1564–1566 m. teismų reformą. Reali bajorijos padėtis nepakitusi, nes reikšmingesnes pareigas naujoje teismų sistemoje užėmė didikų klientai¹⁷.

¹⁵ Philip Abrams, *Historical Sociology*, Itacha: Cornell University Press, 1982, p. 2.

¹⁶ Marc Bloch, *Feudal Society*, t. 1: *The Growth of Ties of Dependence*, London–New York: The University of Chicago Press, 2004, p. 59.

¹⁷ Plg. Raimonda Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Kancleris Mikalojus Radvila Rudasis: (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius: Valstybės žinios, Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus pedagoginis universitetas, Politologijos ir sociologijos katedra, 2002; Darius Vilimas, *Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimas (1564–1588)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.

¹⁸ Plg. Eugenijus Saviščevas, „Tarybininkai XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų (didikų) dvaro socialinėje organizacijoje“, in: *Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų broožai*, in: [Kita vertus, Eugenijus Saviščevas ar Artūras Vasiliauskas savo tyrimais piešia jau kitokią, kompleksiškesnę visuomenės vaizdą¹⁸. Pastarojo teigimu, bajorija naujoje seimelių struktūroje reiškusi kaip suinteresuota, savarankiška visuomenės grupė, siekianti sau aktualių tikslų įgyvendinimo valstybės mastu per pavietų seimelių struktūrą. Taigi požiūriai iš esmės išsiskiria, mat vienas rodo tolesnę diduomenės dominavimą visuomenėje ir jos galimybes vairuoti valstybę savo nuožiūra, kitas – politinės galios dispersiją „žemyn“, stiprėjant silpniesiems, o stipriesiems silpstant. Idant parodytume šių požiūrių sankirtos reikšmę kalbant apie Liublino uniją, trumpam peržvelkime ano meto aktualijas.](http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7131&p_d=94573&p_</p>
</div>
<div data-bbox=)

II. KUO PRIRIŠTOS GORDIJAUŠ VEŽĖČIOS?

O pažvelgę – susiduriame su kalnu diversifikuotos, dažnai unikalios ar bent novatoriškos informacijos. Ką galime pasakyti apie to meto LDK visuomenę? Tai, kad 1566 m. priimtas Antrasis Statutas sulaukė didikų ir bajorų teises. Galime tarti prielaidą, kad LDK visuomenė pradėjo konsoliduotis. Iš viešajame gyvenime kilusios diskusijos, kurią Jūratė Kiaupienė yra apibūdinusi kaip „lenkų ir lietuvių ideologų kovą“¹⁹, galime spręsti, kad LDK ir LK visuomenės nebuvo supanašėjusios ar juoba susitapatinusios, o suvokė viena kitą kaip atskiras ir savitas. Tai galima iliustruoti raiškiau pavyzdžiu. Štai 1562 m. prie Vitebsko karo stovykloje susirinkę bajorai surašė peticiją Žygimantui Augustui. Pati peticija išreiškė (manytina) bajorijos poziciją unijos klausimu. Unijai sudaryti, teigiama, reikėję išsiųsti pasiuntinybę pas lenkus, kuri būtų suformuota su *Karaliaus ir Ponų Tarybos žinia*. Pageidauta palikti pareigybes, kariuomenes, sujungti administracines struktūras ir organizuoti vieno karaliaus rinkimus²⁰. Kiek vėliau, 1563 m., sudaryta vadinamoji *Vilniaus instrukcija*. Jos autoriumi laikomas Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius, joje, manoma, buvusi išreikšta LDK diduomenės pozicija²¹. Dėstomomis mintimis šis dokumentas labai panašus į bajoriškąją Vitebsko peticiją. Nėra ko stebėtis – pirmoji pasiuntinybė iš Vitebsko nepasiekė išsikeltų tikslų, tad antrajai vadovavę didikai – Jonas

k=1, (2010-08-31); Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010; Artūras Vasiliauskas, *Local Politics and Clientage in the Grand Duchy of Lithuania 1587–1632*, Daktaro disertacija, London: King's college, 2001.

¹⁹ Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, Lietuvos istorijos institutas, Lituanistikos tyrimo ir studijų centras, 1995, p. 225.

²⁰ Oskar Halecki, „Sejm obozowy szlachty litewskiej pod Witebskiem 1562 r. i jego patycja o unię s Polską“, in: *Przegląd Historyczny*, Warszawa, 1914, t. XVIII, z. 3, p. 337–338.

²¹ Mečišlovas Jučas, *op. cit.*, p. 245–246.

Jeronimaitis Chodkevičius, Merkelis Šemeta ir Gabrielius Bokėjus²². Kas tai – besivienijanti visuomenė? Ar tiesiog smulkiosios ir vidutinės bajorijos šokis pagal didžiųjų ir galingųjų dūdele? Pridurkime čia ir 1568 m. Žygimato Augusto suteiktas savivaldos teises Vilniaus miestiečiams. Ją minėjo daugelis autorių, tačiau išsamiausiai aptarė Aivas Ragauskas miesto valdančiajam elitui skirtoje studijoje²³. Ragauskas nurodo, kad negalima šios privilegijos interpretuoti atsietai nuo unijos, tačiau ji nesanti miesto reikalavimų rezultatas. Tai iš esmės Vilniaus seimo instrukcijoje pasirodęs pageidavimas²⁴. Remdamiesi ta pačia logika, turėtume teigti, jog diduomenė primetinėjusi savo valią ir miestiečių luomui. Tačiau, vertinant pragmatiškai, kokia nauda didikams iš sostinės savivaldos?..

Jau vien iš sudėtinio pavyzdžio matyti, su kokia diversifikuota, neaiškia ir lengvai susipinančia medžiaga susiduria istorikai, kalbėdami apie Liublino unijos meto LDK visuomenę. Tokiame kontekste aišku, kodėl itin svarbu įvertinti kelią ar kryptį, kuria LDK visuomenė buvo pasukusi ar rengėsi pasukti. Būtų klaidinga teigti, kad tai *terra incognita* LDK istoriografijoje. Turime tam tikrus bendro pobūdžio teorinius rėmus, kuriuose tą visuomenę vertinome. Gana gajai yra minėtoji Gudavičiaus vėluojančios civilizacijos samprata: dėl vėlyvo krikšto Vakarų civilizacija į Lietuvą atkeliavusi vėliau nei kitur, tad ir Vakarų civilizacijos gyvenimo formų turėtume ieškoti vėliau. Logiška, jog XVI a. LDK turėtume rasti brandžiųjų Viduramžių visuomenės struktūrą. Turime net ir vienalaikių mąstytojų veikalų, grindžiančių šią viduramžiškos luominės santvarkos tezę,

t. y. kai valdantysis luomas įgyja aiškia karių luomo savimonę²⁵ – Andriaus Volano, Motiejaus Strykovskio ir kt. Turime taip pat ir Lietuvos Statutus, kuriuose luomai yra aiškiai atskiriami teisinėmis kategorijomis.

Kita vertus, kaip minėta, naujausi XVI a. visuomenei skirti veikalai jau piešia kitokią vaizdą. To meto asmenybės susilaukė gana daug istorikų dėmesio, ir panašu, jog šis biografijos žanro renesansas sukūrė prielaidas diskusijai apie iki tol gana aiškų visuomenės modelį²⁶. Imta kalbėti nebe apie hierarchizuotą visuomenės struktūrą, o apie klientinius santykius – Naujųjų amžių, vadovėliuose prasidedančių XVI a., ženklą ar šauklį. Arba klientinius santykius kita prasme – kaip visuomenės struktūros modelį, keitusį hierarchizuotą viduramžišką feodalinę visuomenės santvarką²⁷. Simptomiškas istoriografijos pokyčių pavyzdys – vienas Kiaupienės veikalų²⁸. Jame ne tik išryškėja tiesiogiai iš šaltinių bandomos išskaityti luominės santvarkos

Jan Matejko. Apie 1869. Liublino unijos kompoziciniai eskizai

problemos, bet ir parodomas mėginimas ieškoti naujų visuomenės vertinimo kategorijų – pavyzdžiui, britiško tipo *gentry*. Prieš pateikdami apibendrinančias pastabas, norėtume atkreipti dėmesį į dar du susijusius,

²² Oskar Halecki, *op. cit.*, p. 324–325.

²³ Aivas Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702)*, Vilnius: Diemedis, Lietuvos istorijos institutas, 2002.

²⁴ *Akta unji Polski z Litwą, 1385–1791*, p. 163.

²⁵ Marc Bloch, *Feudal Society*, t. 2: *Social Classes and Political Organisation*, translated by L. A. Manyon, London: The University of Chicago Press, 2005, p. 41–42.

²⁶ Raimonda Ragauskienė, *op. cit.*; Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616): Wojewoda Wileński*, Warszawa: Semper, 2002; Stanisław Cynarski, *Żygimantas Augustas*, iš lenkų kalbos vertė Viktorija Skliutaitė, Vilnius: Versus aureus, 2007; Urszula Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640): Mechanizmy patronatu*, Warszawa: Semper, 2001.

²⁷ Ko gero rimčiausias veikalas apie klientinius santykius mūsų regione: Antoni Mączak, *Klientela: Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w.*, Warszawa: Semper, 1994.

²⁸ Jūratė Kiaupienė, „Mes, Lietuva“: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius: Kronta, Lietuvos istorijos institutas, 2003.

atskiro istorikų dėmesio tebestokojančius, tačiau visuomenės pažinimui labai aktualius klausimus – luominės santvarkos bei socialinio mobilumo.

PERMĄSTANT LUOMUS

Ko gero, akivaizdu, jog XVI a. LDK visuomenė šiandienos mokslo yra suvokiama kaip luominė. Tam pagrįsti istorikai turi daugybę šaltinių ir net vienalaikių interpretacijų. Šaltiniuose gausu valdovo kreipimūsi į LDK luomus, Statutų tekstuose matome vis apibrėžiamą ir besikeičiančią luomų teisinę padėtį bei vykdomas prievoles. Amžininkai mąstytojai taipogi kalba apie *oratores*, *bellatores* ir *laboratores* – trijų luomų visuomenės modelio – variacijas, taikomas jų laikams. Pastaruoju metu istoriografijoje pasirodė ne tik naujų mėginimų apžvelgti ir apibrėžti LDK luomus²⁹, bet ir nauja, žmonių *už luomų ribos, pašaliečių* koncepcija³⁰. Petrauskas pastebi ir ilgainiui žlugusias diduomenės pastangas išlaikyti savo išskirtinį socialinį statusą³¹. Bajorijos luomo ribų nenusistovėjimą XVI a. pastebi ir Gudavičius³². „Galingų individų klasė negalėjo visiškai pasiversti paveldima kasta, nesistengdama atsiriboti nuo naujų jėgų, – kurių neišvengiamas pasirodymas yra paties gyvenimo įstatymas, – ir taip pasmerkdamas save nuolatiniam silpnėjimui. Tad teisinių nuostatų evoliucija feodaliniu periodu buvo gerokai mažiau linkusi riboti naujų narių priėmimą, nei griežtai juos kontroliuoti“³³, – šitokiems Marco Blocho teiginiams visiškai pasiduoda ir LDK teisės kodeksuose aptinkamos normos. Šitai žiūrint, daugybė Lietuvos Metrikoje fiksuojamų įbajorinimo atvejų nebeatrodo kaip anomalija. Apie tai, ko gero, kalba ir amžininkai mąstytojai, Ingė Lukšaitės teigimu, kūrė „visuomenės teorijos užuomazgas“³⁴. Volano požiūriu, visuomenė skirstoma į luomus pagal atliekamą funkciją, paliekant laisvę kintant funkcijai kisti ir luominei priklausomybei³⁵. Luominė priklausomybė šioje sampratoje tampa nebe griežtai socialiniu, o materialiniu (išrengiant raitelį į karą) ar geografiniu (keliantis iš miesto į kaimą) klausimu.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Rimvydas Petrauskas, Jūratė Kiaupienė, *Lietuvos istorija*, t. 4: *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 184–188.

³¹ Rimvydas Petrauskas, „Titulas ir valdžia: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų savimonės pokyčiai XVI amžiaus pirmoje pusėje“, in: *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha: Straipsnių rinkinys*, sudarė Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė, (specialusis *Lietuvos istorijos studijų* leidinys), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra, 2005.

³² Edvardas Gudavičius, „Dėl privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ bajorų: 2. Sąvokos „bajoras“ ir „šlėkta“ XVI a. I ir II trečdaliais“, in: Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 163.

³³ Marc Bloch, *op. cit.*, p. 43.

³⁴ Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimt-*

metis, savo ruožtu (poetine forma) gynęs priegimtinį (dorybinį) visuomenės susiskaidymą į tris luomus, apgailestavo būtent dėl luomų ribų „korėtumo“³⁶. Iš principo Strykovskio mintys gana radikaliai prieštarauja Volano idėjoms. Tačiau ta nedidelė, skirtingai išreikšta bendroji luomų ambivalentiškumo problema duoda pagrindą kalbėti apie realų luomų maišymąsi XVI a. LDK visuomenėje.

Kita vertus, gausi Metrikos medžiaga – valdovo nekilnojamojo turto suteiktys – leidžia išvystyti kiek gilesnį luomų ribų korėtumo lygmenį. Įdomus, bet ne vienintelis, čia yra Totoraičio Mykolo gaunamos suteikties pavyzdys³⁷. Su Braclavo ir Venicijos seniūno, kunigaikščio Bogušo Fiodoraičio Koreckio užtarimu jis gavo kaimą (su dvylika žmonių jame), nuo kurio turėjo eiti karo tarnybą. Tačiau dokumente paminimos ir specifinės suteikties aplinkybės. Minima, kad Totoraitis Mykolas išėjo iš ordos, apsikrikštijo, susituokė su miestiečio dukra, – todėl gavo atlikti prievoles, paprastai atliekamas bajoro ar specifinės vietinių totorių mažumos. Ko gero, sunku įsivaizduoti, kaip labiau galima viename atvejyje pripainioti daugiau skirtingų luomų. Viena vertus, viešinius valdovo dvare užsieniečius galima priskirti minėtai pašalio žmonių kategorijai (kur, beje, atsiduria ir tautinės mažumos)³⁸. Kita vertus, apsikrikštijęs totorius nebeturėtų būti laikomas totoriumi, nes religija buvo vienas kertinių tautinių mažumų skiriamųjų ženklų. Todėl, pavyzdžiui, į vieną etninę grupę buvo suplakami žydai ir karaimai, – jų tikibiniai skirtumai prašalaičiui, panašu, nebuvo akivaizdūs. Santuoka su miestiečio dukra vėlgi įneša tam tikros sumaišties, jei kalbame apie luominę priklausomybę. Tačiau atliekamos prievolės ir žemės laikymas rodo žmogų bent nominaliai tapus bajoriško statuso asmeniu. Nepaisant viso to, nerandame oficialaus įbajorinimo, herbo ir bajorystės suteikties. Kad tokia suteiktis turėjo savo atskirą pavidalą šaltinių medžiagoje, liudija kiti atvejai.

Dar vienas įdomus pavyzdys, susijęs su socialiniu mobilumu (bei užtarimu), yra 1561 m. birželio 20 d. datuotu dokumentu atkleidžiamos specifinės Stanislo-

metis, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 501.

³⁵ Andrius Volanas, „Apie politinę ir pilietinę laisvę“, in: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka, Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 64–67, 130–132.

³⁶ [Maciej Strykowski], *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego*, t. 2, Wydanie nowe, będące dokładnym powtórzeniem wydania pierwotnego królewieckiego z roku 1582, poprzedzone wiadomością o życiu i pismach Strykowskiego przez Mikołaja Malinowskiego, oraz Rozprawą o latopiscach ruskich przez Daniłowicza, pomnożone przedrukiem dzieł pomniejszych Strykowskiego według pierwotnych wydań, Warszawa: Nakładem Gustawa Leona Glücksberga, 1846, p. 469–476.

³⁷ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1519. Lietuvos Metrika: mikrofilmai iš Centrinio Rusijos valstybės senųjų aktų archyvo Maskvoje, f. 389, s.v. 37, l. 406.

³⁸ Rimvydas Petrauskas, Jūratė Kiaupienė, *op. cit.*, p. 184–188.

vo Andriejajičio Davainos pareigos: Bogdanas Timotiejaitis ir Parchomas Mitroševičius Davainai padendant tampa valdovo patrankininkais. Iki šios „suteikties“ (apie kurią sužinome iš nurodymo Kotrėnų dvaro pareigūnams) valdas, apie kurias kalbama dokumente – po du valakus žemės – „suteikties“ gavėjai jau turėjo ir laikė (dėl to ir pavartojo kabutes). Pakeičiama šiuo dokumentu tik valdų paskirtis. Kartu pakeičiamas ir jų laikytojų socialinis statusas – iš Kotrėnų dvaro pavaldinių jie tampa valdovo patrankininkais. Savai- me suprantama, tai tam tikras žingsnis aukštyne socialinėje hierarchijoje ir jis žengiamas neįgyjant papildomo nekilnojamojo turto. Tačiau Stanislovo Davainos vaidmuo čia itin įdomus – panašu, kad valdovas patrankininkų rekrūtavimo užduotį patikėjo būtent jam. Gal ir negalime drąsiai tipologizuoti šio atvejo kaip galimybės kilti socialinės hierarchijos laiptais. Bet neturime pražiūrėti ir kitos šiame pavyzdyje slypinčios žinutės – užtarėjo galimybės „kelti“ užtariamuosius nebūtinai priklausė nuo politinės ar turtinės padėties. Kai kurios specifinės pareigos, kaip šiuo atveju patrankininkų rekrūtavimas, nebūtinai atsiskleidžia asmens titulatūroje. Todėl galime kalbėti apie dar vieną asmeninės įtakos modelį socialiniam mobilumui.

Nors pateikti pavyzdžiai leidžia tarti, jog visi socialiniai poslinkiai buvo susiję su diduomenės „užsakymais“, tai toli gražu nėra teisybė. Priešingai Ragauskienės teiginiams, Lietuvos Metrikos³⁹ duomenys leidžia palyginti valdovo suteikčių kiekį su didikų išikišimu ir be jo. Šį palyginimą diduomenė „pralaimi“ santykiu 1:2, tai reiškia, kad vienai suteikčiai su galingųjų užtarimu tenka dvi valdovo nuožiūra suteiktosios. Dar vienas įdomus pavyzdys, leidžiantis numanyti aktyvų bajorijos vaidmenį vidiniame, mažiau viešame nei politika ar karas, visuomenės gyvenime: Artiomas Vasilijaitis, Kričevo bajoras, valdovui pateikė raštą, kad kažkoks ponas Šolucha, Tolušės laikytojas, jam davė iki valdovo valios laikyti dvi tuš-

tynes Maskvos pasienyje. Visų pirma neaiški užtarėjo asmenybė, paprastai pilnu vardu įrašoma į dokumentą, – čia pasirodo tik „ponas Šolucha“. Paranki ir suteikties lokalizacija – Maskvos pasienis, toli nuo efektyvių administracijos centrų, kone pastovių pasie-

Jan Matejko. Apie 1869. Liublino unijos kompoziciniai eskizai

nio karų zona. Tačiau, ko gero, kilus neaiškumams, valdovas, motyvuodamas, kad neturi žinių, ar reikalaujamos tuštynės niekam nepriklauso, įpareigoja Mikalojų Naruševičių ir Austachijų Valavičių, esant pasienio pilyse, tai patikrinti. Įdomus elementas šiame dokumente yra asmeninis valdovo kreipinys į poną Šoluchą – „[tuštynes], kurios tavo, pone Šolucha, buvo duotos...“⁴⁰ Net esant neaiškiai asmens tapatybei nepamirštama, kad jei šis asmuo ten yra, tai nevalia parodyti, kad jo kanceliarijoje niekas nežino. Įprastai tokiu atveju žemių patikrinimas, juoba tokioje atokiaje vietoje, būtų patikėtas vietiniams pareigūnams arba net nevykdomas, pasitikint vietinio pareigūno kompetencija ir užtarimu. Faktas, kad specifinės formos dokumentus buvo mėginta padirbti, rodo, jog ir plačiojoje visuomenėje buvo ieškoma kuo įvairesnių galimybių įgyti daugiau turto, kas toje visuomenėje reiškė ir socialinį prestižą, ir galią. Net ir smulkus bajoras turėjo pakankamai informacijos, nuovokos ir iniciatyvos veikti savarankiškai.

³⁹ Skaičiuojami 1559–1561 m. suteikčių duomenys remiantis 37, 42, 43 ir 44 Lietuvos Metrikos Užrašymų knygomis (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1519. Lietuvos Metrika: mikrofilmai iš Centrinio Rusijos valstybės senųjų aktų archyvo Maskvoje, f. 389. Užrašymų knygos Nr. 37, 42, 43; *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага*, Кніга 44: *Кніга запісаў 44 (1559–1566)*, падрыхтаваў Аляксандр Іванавіч

Груша, Мінск: Арты-Фэкс, 2001).

⁴⁰ „...преданыя от тебе, пане Шолуха...“ (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1519. Lietuvos Metrika: mikrofilmai iš Centrinio Rusijos valstybės senųjų aktų archyvo Maskvoje, f. 389. Užrašymų knygos Nr. 42, l. 46).

III. MOK 7, 8⁴¹

Ką šiais pavyzdžiais norėjome pasakyti? Tik tai, kad visuomeninis gyvenimas vyksta ir kitur, ne tik politikoje? Šitai žino kiekvienas. Pavyzdžiai rodo, jog gerai XVI a. LDK visuomenės mes dar nepažįstame. Panašu, kad luomų ribos buvo korėtesnės, turtinės ir socialinės padėties pokyčiai dažnesni, o bajorijos vaidmuo visuomenėje aktyvesnis, nei iki tol manėme. Smulkesnį bajorų, miestiečių ar net bet kurios socialinės padėties žmogų siejo tiesioginis ryšys su valdovu ar jo administracija, jis neliko nominalus, o juo buvo naudojama. Regis, Liublino laikų visuomenę turime ne tik pažinti šaltinių analizės būdu, bet dar ir dar kartą pamėginti konceptualizuoti luomus, o kartu ir visą vi-

suomenės vaizdinį. O pažinti XVI a. visuomenę ir būtina tam, kad suprastume Liublino uniją – jos reikšmę ir svarbą. Juk niekas nebuvo patenkintas vadovėline Žalgirio mūšio koncepcija, kol prie šlovingos pergalės, kokia buvo švenčiama šią vasarą, nebuvo pridurtas ir diplomatinio pralaimėjimo, tąkart išsprūdusios galutinės pergalės kartėlis. Liublino unijai trūksta būtent šios, ano meto visuomenės vertinimo dimensijos. Tačiau nereikia perdėm skubėti. Kai visuomenės istorijos Damoklo kardas aplips pakankamu kiekiu tyrimų, jis kris, perkirsdamas po juo susimezgušį Liublino unijos Gordijaus mazgą. Tuomet, galbūt bent kuriam laikui, galėsime užversti tą puslapį ir ramiai laukti, kol nauji protai sugalvos naujas Liublino koncepcijas. ❏

⁴¹ Mok 7, 8: „Reikalo pabaiga vertesnė už pradžią; kantri dvasia vertingesnė, negu išpuikusi“ (*Biblija, arba Šventasis Raštas*: Ekumeninis leidimas, *Senasis Testamentas*, iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė

Antanas Rubšys, *Naujasis Testamentas*, iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, specialusis redaktorius Petras Kimbrys, Vilnius: Lietuvos biblijos draugija, 1999).

Jan Matejko. Apie 1869. Liublino unijos kompoziciniai eskizai

„JUDĖTI TEKDAVO LABAI ATSARGIAI“

Sigitą Jegelevičių kalbina Aurimas Švedas

Beveik visi istorikai, su kuriais man yra tekę kalbėtis, pabrėždavo, kad sovietų Lietuvoje chronologinė riba laisvėjimo prasme buvo 1956-ieji. O štai Jūs teigiate ką kita...

Pagal visą SSRS sistemą – taip. Tačiau, atsižvelgiant į Lietuvos specifiką, to negalėčiau teigti.

Iš tiesų, juk jau 1958 m. (LKP X suvažiavimas) LSSR MA prezidentas Juozas Matulis raportuoja, jog su visais tais, kurie bandė drumsti vandenį – susitvarkyta. Bręsta paradoksali išvada – 1956 m. šioks toks sujudimas įvyksta, tačiau...

Vietiniai partiniai funkcionieriai 1956 m. buvo išsigandę, nes jautė, kad kažkas vyksta, nežinojo, kuo tai baigsis... Jau 1953 m. vasarą dauguma pareigūnų rusų išvyksta iš Lietuvos. Tai pirmasis šio proceso etapas, o 1956 m. pavasarį-vasarą – antrasis. Tuomet galutinai likviduojami NKVD–MVD kariuomenės (mėlynakepurių) pulkai. Lietuvoje gyventi liko pulkų vadai, gal kai kurių kuopų vadai, viršilos ir pan. Visi kiti išvažiavo, nes „nacionalistiniai elementai pakėlė galvas“. Tačiau galvas veikiai „nukapojo“ ir įsivyravo „ramybė“. 1961 m. – antrasis Stalino nuvainikavimo etapas. Iš geležinkelio stoties aikštės buvo pašalinta Stalino statula. Viskas lyg ir gražu... Tačiau lietuviškoji nomenklatura nuosekliai laikėsi nuostatos, jog Maskvoje *непрорыву*. Pasak liudytojų, Antanas Sniečkus buvęs itin laimingas

SIGITAS JEGELEVIČIUS (g. 1938) – žinomas Lietuvos istorikas, profesionalus mokslinių leidinių sudarytojas bei redaktorius (jo atsiminimus žr. *NŽ-A*, 2007, nr. 4, 7; 2009, nr. 8–9, 10–11, 12). Skelbiamas tekstas (įrašinėta 2005-06-27, 2005-06-28, 2005-08-03, 2006-02-02), – pirmasis iš Aurimo Švedo parengtų pokalbių su iškiliausiais sovietmečio Lietuvos humanitarais ciklo (žr. *NŽ-A*, 2006, nr. 12 (su a. a. Broniu Savukynu); 2007, nr. 3 (su Vanda Zaborskaite), nr. 5–6 (su Mečislovu Juču); 2008, nr. 1–2 (su Antanu Tyla); nr. 9–10 (su Edvardu Gudavičiumi); 2009, nr. 3–5 (su Broniumi Genzeliu), nr. 8–9 (su a. a. Romanu Plečkaičiu), tapusio ir svarbiu šaltiniu jo daktaro disertacijai bei įsidėmėtinai knygai *Matricos nelaisvėje: Sovietmečio lietuvių istoriografija* (2009).

LKP CK plenumo, vykusiame po Chruščiovo nuėmimo. Ant vienos kojos stovėjo tribūnoje ir smaginosi: „Kaip gerai, kad taip reikalai susiklostė.“ Tuo metu Maskvai rūpėjo tik Stalino represijų „kontingentas“ (buvo represuoti partiniai bei valstybės veikėjai, aukšto rango kariškiai), o Lietuvoje funkcionieriams „galvas skaudėjo“ dėl kito represuotųjų „kontingento“: kas bus, jeigu Maskva reabilituos ar šiaip paleis iš lagerių, ir namo grįš likę gyvi Lietuvos valstybės bei visuomenės veikėjai, partizanai ir pan.

Sigitas Jegelevičius. 1962

Kuriais metais jau galima fiksuoti reakciją?

„Kapoti galvas“ pradama 1957–1958 m. Po 1956 m. rudens įvykių Sniečkus susiorientavo žaibiškai – jeigu leisi pakelti galvas, bus blogai.

Atrodytų keista išvada – Maskvoje būta daugiau laisvės...

Maskvoje mokslo žmonės ir ne tik jie gyveno sąlyginai laisviau negu čia. Man, 1962 m. vasarą grįžusiam iš studijų Maskvoje, buvo keista, kad čia net nekalbama apie tokius dalykus, kurie ten buvo visuotinai žinomi ir visai aptarinėjami. Ten žmonės, ypač studentus, domino sava Rusijos istorija, pirmiausia aukštųjų kariškių (vadintų pilietinio karo didvyriais) viešas reabilitavimas ir ypač tylus gražinimas į viešumą daugybės kultūros žmonių, numarintų lageriuose, tremtyje ar sušaudytų pilietinio karo metais (kurių likimą nusakė ir tuomet populiaru rusuose buvusi pilietinio karo laikų dainelė, dabar dažnute vadinama: *Эх, яблочко, / Куда ты катишься? Попадешь в губчека / Да не воротиться!*).

Ir Jūs matėte akivaizdų skirtumą...

Mačiau. Buvo keista ir klaiku: visi nieko nežino, negirdėję, plačiau diskutuoti vengia, netgi ir apie stalinizmą. Pavyzdžiui, 1961 m. rudens įvykiai – antrasis Stalino nuvainikavimo raundas. Lietuvoje jis beveik nesukėlė atgarsio. Vilniuje neliko Stalino paminklo, Stalino prospekto, o įstaigose gipsiniai vado biustai buvo padėti į nuošalesnius sandėliukus – gal dar prireiks. Sniečkus laikėsi nuostatos, jog Chruščiovas yra išsišokėlis.

Taigi Jūsų nuomone lūžis buvo...

Brežnevo epocha. „Grįžimas prie tvarkos.“ Žinoma, ideologinėje plotmėje, o ne praktikoje. Chruščiovo didžiausias nuopelnas – senojo NKVD–MVD čekistinio aparato išardymas. 1960 m. buvo panaikinta SSRS Vidaus reikalų ministerija ir respublikose įkurtos Viešosios tvarkos apsaugos ministerijos. Beje, tokia sąjunginė ministerija nebuvo įsteigta. Šiuo atveju svarbiausia, jog Maskvoje neliko centrinio aparato – senieji kadrai buvo paleisti į pensiją. Į valdžią atėjus Brežnevui, MVD atkuriamą – jau reikėjo rinkti naujus žmones... Pensininkai atgal į tarnybą nebuvo priimami. Šis žingsnis – represijomis pagarsėjęs aparato demontavimas nuo galvos – buvo didžiausias Chruščiovo nuopelnas. Lietuvoje tuomet pasikeitė tik ministerijos iškaba. Sniečkus, prieš tai kone verkdamas, aplinkybių verčiamas, buvo priverstas paaukoti vieną vietinės kilmės ištikimą čekistą – 38 metų pulkininką Leonardą Martavičių. Reikėjo Maskvai parodyti kokius nors poslinkius Lietuvoje.

Grįžkime prie Maskvos ir Vilniaus palyginimo... Kokios mūsų nelaisvės priežastys? Regis, juo toliau nuo „caro“ – juo laisvesnis jautiesi...

Visas disidentizmas atsirado Maskvoje. Neatsitiktinai. Ten buvo aplinka. Kiek gi tuomet žmonių iš Vilniaus turėjo galimybę važinėti į užsienį? O juk Maskvoje buvo susitelkusios visos užsienio ambasados, prekybos atstovybės. Beveik vien iš Maskvos gyventojų buvo formuojamas sovietų ambasadų ir atstovybių personalas. Iš Maskvos taip pat su kiekvienais metais vis daugiau žmonių įgydavo galimybę pasidairyti užsienyje. Informacija sklido iš pradžių šeimos, vėliau bičiulių rate. Tuo tarpu kokią informaciją turėjome mes? Pagaliau – kokį situacijos išsivaizdavimą? „Pagal Ameriką“, t. y. ką išgirdome per radiją, klausydami Amerikos balso transliuojamų laidų. Tuo tarpu Maskvoje žmonės turėjo galimybę kai ką pamatyti, sužinoti ir patirti patys. Tam tikros aplinkos žmonės netgi susidurdavo su užsieniečiais.

Jei kalbėtume apie visą humanitarų bendriją sovietmečiu – kokios mokslo srities atstovai buvo laisviausi: istorikai, literatai, filosofai?

Filosofai. Pagrindinis dalykas – Eugenijaus Meškausko „stogas“. Jis buvo geras „stogas“.

Tas jo „stogas“ iš dalies dėl žmonos?

Na, taip. Iš dalies. Kita vertus, Michalina vyro karjerai gal daugiau reikė tik iki 1945 m. Sniečkui buvo akivaizdu, jog geresnio Lietuvoje nėra. Meškauskas yra Meškauskas. Tiesa, buvo pasirodęs Solovjovas... Tačiau Sniečkui reikėjo vietinio, tokio žmogaus, kurį jis seniai pažinotų. Meškauskas buvo būtent toks. Jis – laisviau maštantis, bet ne nacionalistas. Tinkama figūra. Pamenu, kaip pats eidavau penktadienio popietėmis, šeštadieniais iki pietų į Kolonų salę. Ji būdavo kupina, netgi visokių bobelių iš miesto prisirinkdavo. Ateisi be penkiolikos devynios šeštadienį ryte – nerasi vietos kur atsisėsti. Meškausko paskaitose būdavo šis tas „šviežesnio“... Po jo „stogu“ galėjo atsirasti ir tarpti Jonas Repšys, Krescencijus Stoškus, paskui ir kiti.

Kas toliau? Kokia tik užsienyje išleista istorinė literatūra pas mus pasirodydavo, iš karto Glavlito būdavo dedami trys šešiakampiai numeriniai antspaudėliai, o pačios knygos nukišamos toli, jokiaje bibliotekos kartotekoje jų nerasi. Tuo tarpu su filosofų tekstais buvo kiek kitaip. Paprastai juos cenzoriai paskaitydavo ir dėl visa ko uždėdavo vieną šešiakampį. Taigi Vakaruose pasirodančius filosofų tekstus Vilniuje buvo galima lengviau surasti ir perskaityti nei su istorija susijusią literatūrą. Filosofų tekstų cenzoriai dažniausiai nesuprasdavo. Todėl jų knygos paprastai būdavo įvertinamos vienu šešiakampiu: „kažkas ten yra neaiškus“...

Beje, lengviau buvo ir gamtamoksliams. Pavyzdžiui, kai Stalinas suformulavo prakeiksmą genetikams, – jų raštų niekas negalėjo vėliau sukontroliuoti, nes ne kažin ką iš tų tekstų suprato. Todėl tokią vakarietišką lektūrą, gaunamą bibliotekose, cenzūrai buvo labai sunku įvertinti. Nebent į Glavlito „juoduosius sąrašus“ buvo įrašyta viena ar kita Vakarų mokslininko pavardė, gal „netinkama“ leidykla. Tuomet cenzoriai apribodavo galimybę prieiti prie tokių leidinių.

Dėl filosofų man neduoda ramybės dar vienas klausimas... Aronas Gurevičius savo autobiografijoje rašo, jog istorikai buvo prastesnėje situacijoje nei filosofai. Visų pirma, jie „valgė partijai tiesiai iš dubenėlio“, be to, istorikai laikyti žiopliais, nes juk jie nesuformuluos tam tikrų dėsnių ar teorijų, – tai filosofų darbas. O istorikams tiesiog reikia rinkti faktus ir jais iliustruoti filosofų schemas.

Istorikus reikėjo prižiūrėti ir tramdyti, kad jie kokių nors „netinkamų“ faktų ar pavardžių į dienos šviesą neiškeltų. O štai šalia Meškausko, kuris iš tiesų „valgė partijai iš dubenėlio“, telkėsi tie, kuriems irgi tekda-

vo galimybė iš to dubenėlio „lyžtelti“, bet dauguma jų buvo laisvesnio mąstymo nei, pavyzdžiui, didesnė dalis TSKP istorijos katedrų dėstytojų.

Vis dėlto ar tą Gurevičiaus schemą galima laikyti teisinga, kad filosofai, lyginant su istorikais, buvo labiau vertinami?

Teisinga. Jau aiškinau, kokia Lietuvoje susiklostė situacija dėl literatūros „iš Vakarų“. Filosofai buvo laisvesni dėl labai paprastos priežasties. O su istorikais – jeigu tik „iš ten“ paštu gautoje knygoje pakvėpavo koku nors „-izmu“ ar buvo rašoma apie Lietuvą, cenzoriai iš karto sureaguodavo. Jeigu „nukrypimas“ didelis – Lietuvoje būdavo paliekamas vienas egzempliorius, Partijos istorijos institute, pas Romą Šarmaitį. Ir jeigu norit – „skaitykit vyrai, skaitykit...“ To instituto darbuotojai praktiškai laisvai galėjo gauti tokias knygas ar laikraščius.

Norėčiau išsiaiškinti vieną klausimą, susijusį su istorijos mokslo formavimu. Lietuvoje sovietų laikais šioje srityje veikė keturios institucijos: Pedagoginio instituto Istorijos fakultetas, Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, Istorijos institutas ir Partijos istorijos institutas. Kurios jų buvo veikliausios ir veiksniausios formuojant sovietinį istorijos mokslą?

Formaliai sovietinį istorijos mokslą daugiausia formavo Partijos istorijos institutas ir Istorijos institutas. Tačiau realybėje lemiamą vaidmenį atliko Partijos istorijos institutas, jau vien prisimenant priėjimo prie literatūros klausimą. Universiteto situacija nebuvo geresnė nei Pedagoginio instituto. Šios dvi institucijos nieko neformavo, nes negalėjo to daryti.

Bet Partijos istorijos instituto kompetencija siekė tik XIX a. pabaigą ir daugiausia apsiribojo XX a.??

Taip. Iš užsienio Lietuvą pasiekusi literatūra, jeigu ji patekdavo į „neaiškios“ kategoriją, paprastai atsidurdavo Partijos istorijos institute. Gerokai vėliau (gal nuo septinto dešimtmečio vidurio) tokių užsienio leidinių specialiųjų fondų pradėjo atsirasti ir kitose mokslinėse bibliotekose. Susipažinti su kai kuriais dalykais, dar gal net lengviau, galėjo Istorijos instituto darbuotojai, tuo tarpu visi kiti... Partijos istorijos institutas į senąją istoriją nelįsdavo, tačiau vis tiek prižiūrėjo kam, kiek ir ko duoti. Kuo skyrėsi specialieji nuo bendrųjų fondų? Specialieji fondai neturėjo viešų katalogų. Taigi tekdavo eiti ir klausti: ar yra apie tai ir tai? O tada sekdamas atsakymas: „Prašom nurodyti autorių, tikslią antraštę ir leidimo metus. Nežinote? Tai kaipgi mes jums galime pasakyti: yra pas mus „apie tai“ ar ne?“ Ir eini namo

it musę kandęs, nors ir turi gavęs ar gautum formalų leidimą naudotis specialiaame fonde esančiais leidiniais. Tad tekdavo aplinkiniais keliais iš bičiulių susižinoti, kas konkrečiais klausimais yra pasirodę. Tuo tarpu Partijos istorijos instituto darbuotojai galėjo laisvai operuoti informacija bei vadinamaisiais specialiaisiais fondiniais leidiniais. Jeigu susirinkdavai minėtus bibliografinius duomenis – specialiajame fonde jau būdavo kita kalba. Tuomet tereikėdavo nueiti pas prorektorius ir parašyti prašymą, kurį jis paprastai vizuodavo be didesnių problemų. Jeigu tiksliai žinai, ko ieškai – gal ir gausi. Dažniausiai gaudavai. Tačiau jeigu nežinai – vadinasi, tau ir nereikia žinoti.

Dar vienas pavyzdys – Partijos istorijos instituto darbuotojams Bostono enciklopedija buvo prieinama laisvai. Ateini, pasiimi reikalingą tomą, paskaitai, gali išsinešti į savo darbo kabinetą. Visiems kitiems istorikams reikėdavo gauti leidimą susipažinti su konkrečiu straipsniu. Beje, ir šiuo atveju Mokslų akademijos istorikams buvo lengviau. Tuo tarpu Universiteto istorikas, gavęs leidimą susipažinti su konkrečiu straipsniu, esančiu šioje enciklopedijoje, galėjo paskaityti tik jį. Kitas enciklopedijos lapas paprastai būdavo uždengtas. Bibliotekos darbuotoja sėdi priešais ir laiko enciklopediją savo rankose – pasiskaitei prašyme nurodytą straipsnį ir keliauji namo. Jokių galimybių pavartyti tą tomą ar pažvelgti į kito puslapio tekstus. Tuo tarpu Partijos istorijos instituto darbuotojai galėjo beveik

Eugenijus Meškauskas. Apie 1979

atvirame fonde pasiskaityti ką nori ir nusirašyti. Aš daug ką sužinodavau iš savo bičiulio Ričardo Čepo. Kai turi *выходные данные*, ateini kaip žmogus ir ieškai, prašai. Kai ką, iš anksto užsakęs, netgi gaudavau laisvai paskaityti Čepo kabinete.

Sigitas Jегелеvičius su Povilu Čepu Antalieptės apylinkėse. 1979-06-09. Gedimino Rudžio nuotr.

MA bibliotekoje Istorijos instituto darbuotojai, gavę leidimą naudotis enciklopedija, būdavo nuvedami į už rankraštyno esantį kambarėlį. Ten buvo visi enciklopedijos tomai ir, pasakęs darbuotojai, ko ieškai, gaudavai atitinkamą tomą. Taigi „partiniams“ buvo visai paprasta, Istorijos instituto darbuotojams – sunkiau, o Universiteto žmonėms – komplikuočiausia. Pedagoginis institutas ilgai išvis neturėjo šios enciklopedijos...

Jūs patvirtinate tai, ką iš esmės signalizavo dokumentai: universitetas lieka svarbiausių procesų, vykstančių istorijos moksle, nuošalyje...

Universitetas buvo tiesiog „šiaip sau“. Beje, taip orientuotos sąmonės likučiai veikia iki šiol. Mes esame „šiaip sau“.

Man labai įstrigo vienas Jūsų pastebėjimas: „Istorijos institute, palyginus su mumis, dirbantieji jautėsi kaip laisvi bizonai...“

Instituto darbuotojai turėjo per metus pateikti vieną autorinį teksto lanką, kurį galėjo skelbti, bet galėjo ir tiesiog pristatyti kaip baigtą darbą. Ir viskas. O universitete privalai dėstyti ir tuo pat metu „duoti produkciją“. Iš anksto privalėdavai pateikti kalendorinį darbo planą, todėl bet kada galėjai išgirsti: „Rytoj mes pas

tave ateinam paklausti, kaip išdėstysi tą ir tą temą“. Taigi situacija Instituto bendradarbiams buvo daug lengvesnė. Iš esmės galėjai, baigiantis terminams, pasistengti ir pateikti tą vieną autorinį lanką. Sektoriuje apsvartys, pritaras, kad tekstas maždaug tinkamas.

Tuo tarpu pas mus atsiskaityti, argumentuojant tuo, jog kažkas daroma, nebuvo galima. Pagrindinis kriterijus: „Ar paskelbei?“

Partijos istorijos instituto darbuotojai buvo užimti kolektyvinių darbų rengimu, recenzavimu, įvairios medžiagos rinkimu partiniams funkcionieriams, pažymų rašymu. Jie sukosi taip, kad jų ataskaitos dažniausiai būdavo grandiozinės. Nors iš tiesų galėjo ir nieko ypatinga nenuveikti.

„Partiniai“ turėjo vykdyti savitą „istorikų cecho“ priežiūrą. Jiems reikėjo recenzuoti visokius rašinius, netgi vadinamojo revoliucinio judėjimo dalyvių bei sovietinių partizanų atsiminimų rankraščius. Pro šio instituto bendradarbių cenzūrą turėdavo praeiti visi svarbiausi publikuoti tekstai.

Ten buvo elitas, kuris naudojosi santykinė laisve, nes, savaime suprantama, kad ir jie priklausė nuo LKP CK užgaidų bei komandų.

Kaip jums atrodo, ar Juozo Žiugždos nuėjimas nuo „arenos“ ir Broniaus Vaitkevičiaus tapimas Istorijos instituto direktoriumi signalizavo kokias esmingesnes permainas? Kad ir bendros atmosferos laisvėjimo prasme?

Ne. Pats laikas po truputį keitėsi. Net Žiugždos valdymo pabaigoje situacija kito. Jam pačiam atrodė, jog viskas po senovei, bet taip jau nebebuvo. Tų procesų negalėčiau pavadinti „lėta evoliucija“, gal šiuo atveju labiau tiktų „nenumaldomo kitimo“ sąvoka. Vaitkevičius neatsitiktinai tapo Istorijos instituto direktoriumi. Juk iki tol jis buvo Partijos istorijos instituto direktoriaus pavaduotojas...

Jūs norite pasakyti, kad šioje srityje personalijos nieko nelėmė, tiesiog egzistavo tam tikri procesai?

Kaip tik personalija daug lėmė. Į Istorijos institutą buvo pasiųstas tas žmogus, iš kurio buvo tikimasi – „perversmo jis nepadarys, priešintis taip pat nėra prasmės – juk jau buvo kitokie laikai – na, tai bent jau prilaukys procesus“. Kuo Žiugžda skyrėsi nuo Vaitkevi-

čiaus? Žiugžda toleravo Istorijos fakultetą. Jis pats čia dėstė, daug metų buvo netgi katedros vedėju. Tuo tarpu Vaitkevičius negalėjo pakęsti ir nemėgo Istorijos fakulteto.

Jūs man kadaise šmaikštaudamas sakėte, kad šio fakulteto TSRS katedros vedėjas Andrius Bendžius su Vaitkevičiumi nesutarė tarpusavyje kaip du...

...zanavykai. Abu pakankamai užsispyrę. Bendžius buvo atvirai „sukaulėjęs“. Tuo tarpu Vaitkevičius – truputį lankstesnis. Ši aplinkybė turėjo įtakos. Kai buvo rašomas *LKP istorijos apybraižų* trečias, o gal ir antras tomas, Bendžius reikalavo iš Vaitkevičiaus aiškaus bolševikinio požiūrio. Tuo tarpu Vaitkevičius matė, jog situacija pasikeitė ir reikėtų šiek tiek laviruoti. Netgi jų rašymo stilius skyrėsi. Bendžius rašė vadinamuoju „gelžbetoniniu“ stiliumi. Apskritai sunkiai rašė. Vaitkevičiaus stilius kur kas lengvesnis. Bendžiaus rašinių stilius nemažai priklausė nuo to, jog jis sąžiningai perrašinėdavo valstybinių ir partinių institucijų nutarimų ir kt. dokumentų tekstus, netgi preambules. Visa tai jis vertino kaip „šventraštį“. Bendžius laikėsi nuostatos: jeigu užrašyta tokios svarbios įstaigos oficialiame tekste, vadinasi, taip ir buvo.

Žinoma, galėjo būti ir kita nesutarimų priežastis. Juk universitetas niekada nesiteikė pakviesti Vaitkevičiaus dėstyti... Ir Bendžius, daug metų buvęs katedros vedėju, nesistengė „traukti“ Vaitkevičiaus į universitetą. Galbūt pastarasis kada nors ir turėjo epizodinį kursą TSKP katedroje jos specialistams ar valandų mokslinio komunizmo katedroje, bet tai buvo už Istorijos fakulteto ribų.

Tuo metu universitetas galėjo sau leisti kažko nekviesti dėstyti?

Rektorius Jonas Kubilius galėjo sau tai leisti, jeigu kas mėgintų „įpiršti“ kokią nepriimtą „figūrą“. Jis buvo LKP CK biuro narys. Galėjo nueiti pas Sniečkų, o vėliau ir pas Petrą Griškevičių bei išdėstyti savo požiūrį. Šia prasme universitetas ne tik nuo Kubiliaus, o jau nuo Juozo Bulavo laikų turėjo laisvę spresti, ką kvieisti dėstyti „pusininku“ ar visu etatu. Tiesa, formaliai reikėjo LKP Lenino rajkomo biuro pritarimo. Tačiau jeigu universiteto rektoratas ir partkomas prašo – neigiamo atsakymo nebūdavo. Pašaliniam buvo prestižas, kad universitetas juos samdo bent valandininkais.

Žinant Kubiliaus svorį, taip buvo nepakviestas ir Vaitkevičius. Kubilius nebūtų pritaręs Istorijos fakulteto siūlymui ar prašymui į fakultetą pakviesti Vaitkevičių.

Nors visai nutikdavo. Pavyzdžiui, Bendžius įtikino dekaną ir Kubilių, jog tikslinga ir reikalinga pakviesti „ketvirtininku“ Juozą Jermalavičių iš Partijos istorijos

instituto. Paskui fakultetui šiaip taip pavyko juo atskratyti. Ir Jermalavičius liko tik mokslinio komunizmo katedros „ketvirtininku“.

Jūs man esate kartą pasakojęs, jog Juozas Žiugžda nekeldavo didelio skandalo, jeigu kas nors iš darbuotojų kur nors „užkliūdavo“. Buvo siekiama susitvarkyti tyliai, kad tokie incidentai negriautų instituto prestižo. Taip pat Jūs paminėjote, kad tokių vidinių batalijų metu Juozas Jurginis dažniausiai tik vaikščiodavo aplink ir šypsodavosi... Kokia jo pozicija?

Jurginis paprastai tokiais atvejais sakydavo: „Aš esu direktoriaus pavaduotojas mokslo darbui, o čia išipainiojo ne mokslo ir net ne ideologijos, o politikos dalykai, kurių aš jau nesprendžiu. Tai direktoriaus ir partijos komiteto kompetencija“. Taigi Jurginis šia prasme buvo *chitras*. Juk pats irgi neradai nieko panašaus, kad Jurginis būtų skaitęs kokį nors „smogiamąjį“ pranešimą partiniame susirinkime arba akademikų sambūryje...

Neradau. Tiesa, kai Stasys Matulaitis kritikavo Žiugždą, reikėjo imtis atsakomųjų veiksmų. Ir Žiugžda buvo įpareigojęs Jurginį, kad šis pakritikuotų „maištininką“ svarstant Lietuvos istorijos tekstą... O apskritai ar Jurginis turėjo ambicijų tapti Istorijos instituto direktoriumi?

Nemanau. Jis vadovaujantį darbą vertino ganėtinai atsainiai ir mėgdavo sakyti: „Aš jau pakankamai prisidirektoriavau bibliotekoje“. Matyt, jam teko nemažai padirbėti pagal visus nurodymus, juk buvo sudaryti tokie Glavlito sąrašai, ką iš knygų reikia išvalyti, sunaikinti, ką palikti... Gal jam to ir pakako. Pats mėgdavo pašiepti įvairius viršininkus tik jam būdinga žavia ironijos gaidele.

O gal jis tiesiog suvokė, jog vis tiek netaps direktoriumi?..

Sniečkus puikiai žinojo, kas yra Jurginis ir jį paglobodavo. Juk pastarasis buvo sugražintas į partiją. Tiesa, Jurginis niekur nelindo, kol buvo Stalinas. Po to, – kai Sniečkus neabejotinai suvokė, kad galima žaisti, – Jurginis buvo sugražintas į partiją. Sniečkus apie Jurginį žinojo daugiau nei likusi aplinka. Po Sniečkaus mirties Motiejus Šumauskas ėmė šaudyti iš patrankų į žvirblius, bet kol Sniečkus buvo gyvas, Šumauskas nedrįso ko nors imtis prieš Jurginį. Pasirodžius Šumausko atsiminimų apie Jurginį fragmentui ir Pranė Dundulienė, ir kiti suvokė tai kaip ženklą, jog galima susidoroti su Jurginiu ar bent jį pulti. O gal Henrikas Zimanas, turėdamas savų tikslų ar sumanymų, tiesiog pasinaudojo situacija ir „organizavo“ šiuos autorius? Bet Sniečkus tikrai žinojo, kas yra Jurginis...

Turite omenyje jo veiklą dar nepriklausomoje Lietuvoje?

Taip, Sniečkus žinojo ką reiškia Kominterno konspiracinis darbas. Arba žvalgybinis, arba teroristinis. Jurginis buvo ne teroristas, o žvalgybininkas. Dirbo konspiracinį darbą, po kurio „kepure“ galbūt daug kas tilpo.

Kai skaičiau Jurginio personalinę bylą, jo veikla Stokholme buvo nušviesta pakankamai „skystai“. Parašė porą atsiliepimų, porą laiškų į Maskvą...

Neatrodytų, kad toje byloje yra viskas. Gal apie kai kuriuos dalykus netgi uždaroje personalinėje byloje nebuvo galima rašyti. Tokiais atvejais mes niekada negalime būti tikri, ar tuose dokumentuose viskas pasakyta kaip buvo. Juk žmogus, pasižadėjimo ar priesaikos saistomas, negali kai kurių dalykų sakyti. Ir tai turėjo suvokti bylos formuotojai. Neabejotinai Jurginio buvimas Stokholme kažkam kainavo. Ir nemažus pinigus. Argi būtų leidžiamos gana didelės lėšos, kad Jurginis respektabiliai gyventų, madingai kirptųsi, rengtųsi pra-

Sigitas Jegelevičius viešbutyje „Rossija“. Maskva. 1972-08. Algirdo Žebos nuotr.

bangiais kostiumais, vaikščiotų į priėmimus šiaip sau... Visos šios investicijos už keletą tų straipsnelių ir laiškų?

Atrodo keistokai...

Matyt, Jurginis dirbo tuos darbus, apie kuriuos buvo pasižadėjęs vėliau neprasitarti. Ir to niekas nesužinos. Jis galbūt būtų papasakojęs, kai atsikūrė Lietuva, tačiau nesulaukė ir mirė anksčiau, saistomas įsipareigojimų.

Galbūt tai ir paciškintų, kodėl Jurginis išliko visose peripetijose ir jo niekas nesugebėjo „paskandinti“.

Jis išliko gyvas, kai 1936–1940 m. įvairaus kalibro seniesiems partiniams funkcionieriams, ypač nerusiškos kilmės, kapojo galvas, ir tyliai tūnojo Lietuvoje. Tačiau Sniečkus per tam tikrą „kanalą“ žinojo apie Jurginio veiklą. Nacių okupacijos metu Jurginis gyveno Vilniuje, kažkur kažką dirbo, o kai sugrįžo sovietų valdžia – aplinkybė, jog jis *находился под оккупацией*, neišprovokavo represijų. Jurginis tapo Mokslų akademijos bibliotekos direktoriumi. Prestižiška ir nuo valdžios bei politikos toliau. O kas visa tai lėmė? Sniečkus. Tiesa, aukščiau iškelti Jurginio jis negalėjo dėl visų tų stalinizmo dalykų. Juk egzistavo galimybė, jog Maskvoje, žinodami Jurginio slapyvardį, galėjo būti priėmęs sprendimą surasti šitą Angariečio bei Kapsuko žmogų ir sunaikinti. Todėl buvo tylima iki Stalino mirties. Tik tada, kai buvo įsitikinta, jog pavojaus nebėra, Jurginis buvo sugražintas į partiją.

Sniečkaus „stogas“ ne kartą yra apsaugojęs Jurginį. Juk jeigu „šeimininkas“ pasako „Ša“, visi turi paklusti. Tiesa, Sniečkus nebūtų galėjęs išgelbėti Jurginio, jei šis būtų pakliuvęs į Maskvos akiratį. Jeigu būtų buvusi galimybė – Jurginį būtų suėmę ir sunaikinę dar 1940 m., tas pats pavojus egzistavo ir 1945 m., bet jis kažkaip tiesiog „pasimetė minioje“.

Koks buvo LKP CK vaidmuo formuojant sovietinį istorijos mokslą? Ar tai buvo institucija, panaši į žinių tarnybą, kuri nuolat sekė situaciją ir kartais pati skelbdavo tam tikras „tiesas“, o gal jai labiau tiktų budelio apibūdinimas? Budelio, kuris pats nesikiša į procesą, tačiau retkarčiais nukerta galvą „eretikui“?

Labiau tiktų budelio, nes LKP CK įsikišdavo tik tuo metu, kai situacija kompartijos požiūriu būdavo iš tiesų rimta. Komiteto nariai nemanė, kad istorikai galėtų ženkliai paveikti bendrą krašto politinį klimatą. Tokia nuostata suformavo ir atitinkamą elgesio su istorikais modelį: buvo stengiamasi ideologiniais ir politiniais „varžtais“ juos išprausti į kampa ir retkarčiais „užmesti akį“, kad iš jo neišlįstų arba į dienos šviesą nepakeltų kokio nors kompromato, t. y. ideologiškai ar politiškai

„žalingos“ medžiagos ar informacijos. CK buvo atsakingas už viską, kas vyksta šalyje, todėl vien tik istorikams išskirtinio dėmesio, savaime suprantama, jis negalėjo skirti. Ir jie bijojo Glavlito. Gal net daugiau nei autoriai.

CK dar būtų galima palyginti su skerdziumi, prižiūriniu banda. Kad gyvuliai neišsibėgiotų, skerdzius dar turi pagalbininkų – „piemenukų“. Istorikai kasdieniame gyvenime gal daugiau juto tokių „piemenų“ priežiūrą.

Kiek suprantu, pagalbininkų vaidmenį atliko Partijos istorijos institutas ir pirminės partinės organizacijos. Ar buvo dar kokių nors institucijų, kurias reikėtų minėti kaip CK pagalbininkes prižiūrint istorikus?

Šių dviejų beveik ir pakako. Tiesa, KGB tikriausiai dirbo savo linija... Jie užsiiminėjo visais reikalais, ne tik istorikais ir, esant reikalui, taip pat į CK pateikdavo informacijos.

Tiesa, tokia universitetų priežiūros instancija labai norėjo tapti ir Istorijos institutas. Ypač tokį norą rodė socializmo istorijos sektorius, vėliau skyrius. Tiesa, Istorijos institutas tapo „pilietinės“ (suprask, ne TSKP) istorijos tyrimų koordinuojančiu centru. Tačiau jo vaidmuo vis tiek tebuvo tik antrinis. Istorijos institutui buvo skirta temų ir tyrimų koordinavimo funkcijos, bet jie neturėjo auklėjamųjų galių arba jos buvo gana silpnos. Tuo tarpu Partijos istorijos institutas galėjo kaupti istorijos medžiagą, kurią vėliau pateikdavo CK. Taigi jis buvo svarbesnis. Vis dėlto Istorijos institutas galėjo daryti universitetui įtaką, blokuodamas disertacijų, ypač habilitacinių disertacijų temas: „nepakankamai pagrįsta, neaktuali ir pan.“ Tokia „temų laikymo po stalu“ praktika egzistavo. Istorijos institutas galėjo, bet vengdavo „įklasti“ recenzijomis spaudoje.

Dirbdamas archyvuose dažnai pagalvoju, kokios ano meto istorikų gyvenimo dalies man neatveria dokumentai... Ar tuo metu istorikai daug diskutuodavo kuluaruose, dalydavosi savo nuomonėmis, polemizudavo? Ko, savaime aišku, negali atspindėti posėdžių protokolai...

Aš turėjau keletą draugų, su kuriais galėdavau sau leisti kalbėti pakankamai atvirai, pasidalyti savo nuomone vienu ar kitu klausimu, padiskutuoti. Tiesa, vienas jų kartą pasiskundė: „Gal jūs man tiek visko nepasakokite, nes aš galiu kam nors išplepėti nesusilaikęs...“ Taigi nuo tada teko ir kalbant su bičiuliais sverti kiekvieną žodį. Fakultete aš negalėjau sau leisti laisvai ir visiškai atvirai pasidalyti nuomonėmis. Dažniau ir kiek atviriau pabendraudavau su Jonu Dobrovolsku, bet ir tai distancija buvo, nes kai kuriais klausimais jis buvo itin kategoriškas. Paprastai istorikai diskusijų prasme bendraudavo savo „amžiaus tarpsnyje“, t. y. maždaug

su bendraamžiais. Diskusijomis gal galėtume pavadinti pokalbius tarp archyvų skaityklose sėdinčių istorikų. Ypač per rūkymo pertraukėles.

Tačiau jeigu kalbame apie to meto mus pasiekiančią informaciją, reikia paminėti dar vieną aplinkybę. Juk daug svarbių sprendimų buvo daroma kalbant telefonu arba posėdžiuose, kurių niekas neprotokolavo. Kita

Juozas Jurginis. Apie 1974

vertus, to paties CK veiksmai nėra iki galo dokumentuoti. Mes dabar, sklaidydami CK posėdžių medžiagą, matome tik užfiksuotas rezoliucijas, nutarimus. Tuo tarpu neretai konkrečios įstaigos vadovas gaudavo gana išsamų paaiškinimą – nutarimo tekstą su preambule, kur buvo nurodoma, kokių veiksmų reikia imtis, sprendžiant tam tikras problemas. Taip pat parašėje raudonu šriftu buvo nurodoma, kad susipažinus su šio nutarimo turiniu, tekstas turi būti gražintas į CK, kur jį paprasčiausiai sunaikindavo. Tokie tekstai paprastai būdavo su grifu „visiškai slaptai“. Iš jų išrašus daryti būdavo draudžiama. Reikėdavo tik įsidėmėti. Kadangi tuo metu kopijavimo aparatų nebuvo, o ir kopijuoti būtų buvę rizikinga, tad įdomi medžiaga tikriausiai dingo. Beje, tie LKP CK biuro nutarimai būdavo tik rusų kalba.

Alfредas Bumblauskas yra pastebėjęs, jog lyginant Istorijos fakulteto ir Istorijos instituto mokslininkų bendrijas, akivaizdžiai matome, kad fakulteto žmonės esą galima lengviau prognozuoti, kas yra kokios nuostatos, kaip gali reaguoti į vieną ar kitą situaciją, tuo tarpu Institute daugeliu atvejų galėjai justti, jog kiekvienas žaidžia savo žaidimą, iš anksto nenuspėjama...

Gana teisinga pastaba. Skirtumas iš tiesų egzistavo ir aš jį bent iš dalies esu linkęs paaiškinti skirtinga darbo specifika. Universitete dirbantiems istorikams dėl studijų proceso tekdavo pakankamai daug bendrauti, keistis nuomonėmis, lankytis vienas kito paskaitose. Visa tai leido mums vienas kitą neblogai perprasti, pažinti, taip pat prognozuoti kai kurias reakcijas arba elgesį. Tuo tarpu Institute kiekvienas buvo užsidaręs, tyrinėjo tik savo temą, buvo užsivertęs popieriais, nors tarpusavyje bendrauti turėjo daug galimybių (kad ir *Bizonų slėnyje*).

Kiek būta, be Jurginio, kūrybiško marksizmo taikymo atvejų?

Iš tiesų tokio lygio, kokį buvo pasiekęs Jurginis traktuojant ar taikant marksizmą, daugiau niekam nepavyko pasiekti. Prisiminkime ryškiausią jo monografiją *Baudžiavos išgalėjimas Lietuvoje*. Kiek naujos medžiagos ir apibendrinimų! Ir niekas nesukritikavo! Jį gelbėjo savotiškai kūrybiškas marksizmo taikymas. Bandymų perprasti šią teoriją, išigilinti į ją ir kūrybiškai pritaikyti tyrimuose – buvo. Tokiame kontekste galima paminėti Petro Setkauskio disertaciją, kurioje buvo mėginama aiškintis, kas yra brandusis socializmas. Išsiskiria Vandos Kašauskienės, Audriaus Bendžiaus disertacijų įvada. Henrikas Šadžius kai kuriuose darbuose taip pat bandė nedogmatiškai taikyti marksistinę teoriją. Jie tik mėgino.

Kaip būtų galima paaiškinti tai, jog universitete beveik jokia forma ir niekam sugebėjo neužkliūti Bronius Dundulis?

Iš tiesų Dunduliui „indulgencija“ sovietų valdžios akyse ilgam laikui suteikė tai, jog jis 1940 m. vasarą kone paskutiniu traukiniu parvyko iš Paryžiaus į Lietuvą, t. y. tuo metu, kai visi kiti iš jos bėgo. Keistokas jo pasirinkimas. Dar būtų galima suprasti, jeigu Lietuvoje jo lauktų moteris, žmona. Tačiau Dundulis nebuvo vedęs... Taigi šitas jo žingsnis labai palankiai nuteikė valdžią. O tuo metu, kai jis jau buvo visuotinai pripažintas sovietinis istorikas, habilituotas daktaras, profesorius, paaiškėjo, kad jaunystėje Dundulis priklausė krikščionims demokratams ar bent jau buvo jų simpatikas... Nors Robertas Žiugžda labai nervinosi, pasipiktinęs trypė kojomis, tačiau kažką daryti jau buvo per vėlu. Teko šią informaciją, kurią jis gavo iš tuometinės Centrinio valstybinio archyvo vadovybės, „nuleisti tytomis“. Panašu, kad skirtingu laiku Dundulius paglobdavo Stanislovas Lazutka arba dar buvo kitų aplinkybių.

Jūs sakėte, jog Konstantinas Jablonskis iš senosios

prieškario istorikų kartos 1945 m. bene geriausiai suvokė, su kuo teks turėti reikalų, nes jam šia prasme daug patirties davė vadovavimas Archyvui...

1940 m. vasarą jis buvo paskirtas Centrinio valstybinio archyvo Kaune vedėju, o archyvai tuo metu jau buvo tapę NKVD sistemos sudedamąja dalimi... Jablonskis sovietų valdžiai atrodė visai priimtina figūra – nefašistuojantis inteligentas, ne krikščionis demokratas, ne tautininkas. Visa tai jį naujosios valdžios akyse darė gana patikimą. Tačiau Jablonskis greitai suprato, kur pakliuvo. Jam, galima sakyti, labai pasisekė, jog NKVD po pusmečio leido pasitraukti be komplikacijų iš posto. Jablonskis motyvavo noru dirbti Vilniaus universitete. Per tą pusmetį jis pamatė, kokių NKVD priedėliu verčiami valstybės archyvai, kam naudojama juose sukaupta informacija.

Dar esate minėjęs, kad jau prieš pat mirtį buvo parengta byla Augustinui Janulaičiui. Kokios priežastys tai lėmė? Pakako, jog jis ne laiku ir ne vietoje vis kažką pasakydavo?

Ne tik ši aplinkybė. Nuo suėmimo Janulaitį išgelbėjo tai, jog jis tuo metu jau buvo gulintis ligonis – paskutinė vėžio stadija. Ir valdžia paprasčiausiai leido jam ramiai numirti. O gal jo nenorėjo judinti kaip akademiko? Janulaičio situacija buvo sunki. Du jo broliai kunigai sėdėjo lageryje. Giminaičiai ir bičiuliai pasitraukė į Vakarų. Be to, Janulaitis buvo senas ir žymus socialdemokratų veikėjas. Dešinysis socialdemokratas. Sovietams tai – minusai. Be to, regis, 1925 m. Janulaitis išleido knygėlę *Lietuva ir dabartinė Rusija*. Tai buvo įspėjimas Lietuvai dėl grėsmių. Šito jam sovietai atleisti negalėjo. Nenuostabu, jog sovietmečiu išleistoje Janulaičio darbų bibliografijoje šis veikalas nenurodytas.

Kas sovietų laikais subrendusiems ir aktyviai dirbantiems istorikams buvo didesnis autoritetas: Adolfas Šapoka ar Ignas Jonynas?

Ne visi jaunesnieji buvo susidūrę su Jonyno tekstais. Kai kurie jų buvo tik specfonde. O kaip aš jau minėjau, atėjęs į specfondą iš karto išgirsdavai: „Ko norėtumėt? Tik, būkit malonus, pasakykit tiksliai vardą, pavardę, antraštę ir leidimo metus. Nežinote?!“ O Šapoka buvo prieinamesnis. Daug kas jo redaguotą Lietuvos istoriją turėjo namuose.

Kai istorikai, svarstydami vieni kitų tekstus, Instituto arba universiteto posėdžiuose kritikuodavo kolegas dėl „aprašomojo“ arba „ilustracinio“ metodo taikymo, kokią geresnę alternatyvą jie turėdavo omenyje?

Jeigu būdavo pasakoma: „darbe vyrauja aprašomasis metodas“, suprask – pridėjai per daug „faktūros“ – naujų, dar vyresnybės neapbūtojų duomenų. Neretai tai signalizavo nuoroda, jog į schemą nereikia kaišioti faktų. Dėl įdomumo pasakysiu, kad Žiugždos istorijoje Krėvos unija aprašyta lyg ir apytikriai, bet perskaičyk, kas parašyta kad ir apie Radomą... Neįmanoma suprasti, kas vyko, kaip ir kodėl, pagaliau – kokia susitarimo esmė. Faktų pateikta minimaliai, kad skaitytojas nesužinotų per daug. Aprašomojo metodo baimintis dėl pernelyg aiškaus duomenų, faktų „išlindimo“ į dienos šviesą“. Leidyklų redaktoriai, susidūrę istoriko rašinyje su naujais duomenimis, faktais, tiesiog sakydavo autoriui: šito nėra enciklopedijoje. Tai buvo perspėjimas. Redaktoriai stengdavosi išbraukti tokius dalykus.

Gavus nuorodą, jog tekstas perdėm aprašomasis, reikdavo griebtis marksizmo...

Na taip, reikėdavo pažerti bent įvade bendresnių frazių, citatų. Pageidautina dar būdavo ką nors tomis bendresnėmis frazėmis pasmerkti, bent apskritai, nekonkretinant. 1957–1959 m. darbo žmonės labai in-

Sigitas Jegelevičius. 1981-05-15. Jono Jakimavičiaus nuotr.

tensyviai smerkė Boriso Pasternako *Daktarą Živago*. Tačiau niekas iš tų smerkėjų šio kūrinio nebuvo nei skaitęs, nei matęs... Vienu žodžiu, retas istorikas, kuris buvo pastudijavęs marksizmą, gelbėdavosi bent įžanginėje dalyje, prikaišiodamas Lenino ar kitų „autoritetų“ citatų. Be „marksizmo klasikų“ frazių istoriko rašinyje nebuvo laikomas visaverčiu.

Kalbėdamas apie Rimantą Jasą Jūs paminėjote, kad sovietų laikais jis nebuvo vienintelis istorikas, kurį buvo užvaldžiusi faktografija, trukdžiusi nuo tyrimo pereiti prie apibendrinimų. Kokie dar istorikai buvo patekę į analogišką situaciją?

Romualdas Šalūga. Jam medžiagos rinkimas buvo tapęs beveik savitikslu. Jurginis pasakojo, kad kartą padirbėjęs porą mėnesių Maskvoje, o po to porą mėnesių Leningrade, jis tėškė ant stalo lagaminą ir ištare: „Štai čia – visa disertacija!“ Jurginis pažvelgė į tą lagaminą, o jame – pluoštai bloknotų... Tada jis paklausė: „O gal galėtum kažkaip pakomentuoti tą medžiagą?“ Į tai išgirdo, kad „kol kas dar niekas nesusisteminta“. Ta medžiaga taip ir liko nesusisteminta. Kitas pavyzdys – Romualdas Firkovičius. Jis man yra pasakojęs, kaip tyrė kažkokią problemą ar klausimą: „Einu paskui šaltinių giją, žiūriu – atsišakoja dar viena linija. Seku ja iki galo – paaiškėja, jog niekas neaišku, tada grįžtu ir vėl einu toliau“ ir t. t. Taip jis ir vaikščiojo. Disertacijų neparašė, nors labai daug žinantis ir gabus žmogus. Iš esmės seniai daktaras, bet taip ir nesusikoncentravo, savo tyrimų neiformino disertacijoje.

O apie Jasą gal galima būtų pasakyti, kad jis per ilgai rinko medžiagą?..

Nemažai metų dirbo, bet nebuvo disertacijos... O ir publikacijų ne per daugiausia. Priežasčių gali būti įvairių. Juk Instituto posėdžių protokolai nieko apie esamas ar galimas jo „erezijas“ bei „nuodėmes“ nekalba. Gal ir jo charakteris turėjo įtakos. Panašiai klostėsi ir savo problemos žinovo Stasio Janušonio mokslinė veikla.

O kas ano meto istorikams buvo mieliau? Faktus rinkti ar teoretizuoti?

Žinoma, faktus. O tie, kurie nuosekliai rinko faktus ir kartu mėgino teoretizuoti, turėjo nuolat save stebėti, kad faktai nesugriautų egzistuojančios bendros schemas. Schematizmas labai kenkė ir varžė kūrybinę iniciatyvą. Ypač jauniems.

Jau pasakojote, jog Vilniaus universitetas ir Pedagoginis institutas mažiausiai teprisidėjo formuojant bendrą istorijos mokslo lauką. O kokią vietą universi-

tetas užėmė tuometinėje Sovietų Sąjungos akademinės sistemos struktūroje?

Vilniaus universitetas buvo „periferinis vūzas“. Sąjungoje egzistavo universitetų grupė – *ведущие вузы*. Pavyzdžiui, Maskvos ir Leningrado universitetai bei kai kurios kitos tikrai žymios šių miestų aukštosios mokyklos. Iš dalies į šį rangą pretendavo Kijevo ir Novosibirsko universitetai. Visus kitus vadindavo periferiniais. Kodėl? *Ведущие вузы* turėjo savo individualias studijų programas arba, kaip vadinta tuomet, „individualius studijų planus“. Tuo tarpu periferiniai universitetai naudojami bendrais tipiniais studijų planais. Tipiniame mokymo plane egzistavo „aversas“ ir „reversas“. Pirmoji plano pusė – bendra visiems „periferiniams“ universitetams. Tai bendrosios disciplinos, lyg ir bendrųjų studijų dalis. Antroje plano pusėje buvo skirtas tam tikras valandų kiekis (iš pradžių, regis, 200, vėliau 400 valandų) disciplinoms, *соответственно местной специфике*. Taigi nei pirmosios tipinės plano pusės, nei valandų kiekio buvo nevalia keisti. Kai kuriuos pakeitimus buvo galima atlikti, perkeliant disciplinas iš pirmo į antrą semestrą, bet analogiškai ką nors perstumti iš antro į trečią – jau buvo netoleruojama. Ypač akylai buvo saugoma pirmo ir antro kursų tipinio plano struktūra. Tarp trečio ir ketvirto kurso kai kurias modifikacijas jau būdavo galima atlikti, bet vis tiek nustatyto valandų kiekio didinti ar mažinti niekas neturėjo teisės. Buvo galima įvesti Lietuvos istorijos, etnografijos ir pan. dalykus, kurie atliepia *местной специфике*. Tačiau visi jie turėjo tilpti į nustatytą valandų kiekį, o viename semestre tokių valandų negalėjo būti nei daugiau, nei mažiau – rodos, 40 ar 42 bendro auditorinio krūvio.

Tiesa, aštunto dešimtmečio viduryje atsirado trečia universitetų kategorija – *университеты, образованные на базе пединститутов*. Pereinamasis laikotarpis nuo pedagoginio instituto prie universiteto buvo numatytas gana ilgas. Apie 8 metus. Tad šios kategorijos universitetai ilgą laiką buvo panašūs į pedagoginius institutus ir neturėjo antrosios studijų plano dalies. Tokie universitetai buvo kuriami sričių bei kraštų administraciniuose centruose, nes būtent ten veikė pedagoginiai institutai. Tapę universitetais, jie iš esmės ir toliau rengdavo tik mokytojus. Tačiau kur universitetai buvo iki šios reorganizacijos? Pirmiausia, sąjunginių respublikų sostinėse, Tomske, Novosibirske, Kazanėje, Lvove, Charkove, Odesoje, Rostove prie Dono. Daugiau universitetų iki trečiosios kategorijos suformavimo nebuvo...

Edvardas Gudavičius, kalbėdamas apie represijas istorikų atžvilgiu, palygino jas su „kriptijomis“, tuo paibrėždamas, kad labai dažnai vykdavo nemotyvuotas, aklas puldinėjimas.

Jis iš dalies teisis. „Šaudydavo“ dėl visa ko – tiesiog paąšdinimui, kad žinotų visi kiti. Tačiau kartais būdavo ir konkrečiai nusitaikoma. Koks nors Jurginis nebuvo mušamas akiai. Beje, planuotos didžiausios universiteto istorikų atžvilgiu represijos neįvyko. 1988 m. pradžioje jos buvo rengiamos. Anaipol ne akiai. Turėjo būti „mušami“ Vilniaus universiteto istorikai. Mūsų fakultetas pateko į naujojo „generalgubernatoriaus“, LKP CK antrojo sekretoriaus Nikolajaus Mitkino akiratį. Jis atvažiavo į Vilnių, kai Lietuva dar gyveno universiteto įkūrimo 400-ųjų metinių jubiliejaus išpūdziais. Pagal išsilavinimą Mitkinas buvo istorijos mokslų kandidatas, ir tai jam leido teigti *знаю я, что такое историческая наука*. Taigi jis norėjo rimtai pažiūrėti, koks istorijos mokslas yra kuriamas Universitete. Šiame patikrinime turėjo dalyvauti visa brigada, kuriai jau iš anksto buvo rengiama statistinė medžiaga, pavyzdžiui, kiek universitete yra lietuvių, rusų ir kitų tautybių studentų, koks yra dėstytojų pasiskirstymas pagal tautybes, partiškumą, amžių, lytį, pagal tai, kur jie yra baigę mokslus ir apsigynę disertacijas ir kiti analogiški statistikos aspektai, kurie mums buvo akivaizdžiai nepalankūs. Mitkiną domino spekursai ir kas juos dėsto, kiek ir kokių disciplinų kursų studentams skaitoma rusų kalba. Antrasis sekretorius žinojo, kad fakulteto neakivaizdiniame skyriuje yra grupė rusų dėstomąja kalba, tad domėjosi, kiek disciplinų skaitome rusų kalba lietuviškų grupių stacionare bei neakivaizdiniame skyriuje. Po šios politinės revizijos neabejotinai būtume buvę apkaltinti nacionalizmu ir kitomis „nuodėmėmis“, būtų rasta formalių trūkumų ir pan. Mitkino kėslus sužlugdė prasidėjęs Atgimimas.

Kodėl Mitkinui užkliuvo universitetas, o ne institutas?

Todėl, kad čia rengiami kadrai. Universitetas kraštui darė pakankamai didelę įtaką. Dauguma Istorijos instituto darbuotojų – universiteto absolventai.

Jūs išvardijote institucijų hierarchiją pagal įtaką mokslo politikai. Tačiau pagal poveikį visuomenei Vilniaus universitetas tikriausiai nebuvo „trečioje pozicijoje“?

Visuomenei plačiau buvo žinomas būtent Universitetas. Juk vienokiu ar kitokiu aspektu dauguma Lietuvos žmonių susidūrė būtent su juo, o institutą visuomenė suvokė kaip „kažką tokio“... Tuo tarpu, ypač po 1979 m., visi kalbėjo: „O mes turime Vilniaus universitetą...“ Todėl Mitkinui ir kilo noras mus rimtai patikrinti.

Patekę į nemalonę istorikai dažniausiai kaltinami „vieningąja kryptimi“, „buržuaziniu objektyvizmu“, „po-

linkiu į faktografiją“, „feodalinės praeities aukštiniu“, bet, skaitant posėdžių protokolus, lieka nelabai aišku, kas tai yra... Ar buvo kokie nors tekstai, paskaitos, seminarai, kurie to meto istorikams paaiškino, ką reiškia šie „burtažodžiai“ ir kaip išvengti šių epitetų?

Nebuvo. Čia ir visas gražumas. Juodo katino ieškojimas tamsiame kambaryje, kuriame galbūt to katino visai ir nėra... Man atrodo, kad net enciklopedijoje nėra straipsnelio, kas yra „vieningoji srovė“... Beje, pastarasis kaltinimas buvo sunkiausiai atremiamas, nes kaltintojas galėjo labai plačiai interpretuoti, suteikdamas kokią tik nori prasmę šiai nelabai apibrėžtai sąvokai.

Kokią, Jūsų nuomone, vietą istorijos mokslas užėmė tuometinėje mokslo sistemoje? Šaltiniai ne kartą yra užfiksavę, kaip to meto praeities tyrinėtojai kalba, esą jų disciplina esanti ideologiškai labai svarbi...

Manychiau, jog čia kalbama daugiau apie savimonės dalykus, o ne apie tikrovę. Istorijos mokslas, žvelgiant pro LKP CK rūmų langus, buvo suvokiamas kaip nevienalytis daiktas. Šiuo atveju savarankišką dėmenį sudarė partijos istorijos tyrimai. Apie juos tikrai buvo sakoma, jog tai – itin svarbi ideologine prasme disciplina. Kitas dėmuo – Lietuvos istorijos tyrimai apskritai. Jų partinis elitai negalėjo visiškai ignoruoti, tačiau ir kaip nors ypatingai skatinti nebuvo nusiteikęs. Kas tuometinei valdžiai išties rūpėjo? Tai XX a. istorijos darbai. Jie buvo traktuojami kaip labai aktualūs ir reikalingi. Į šią sferą buvo stengiamasi įtraukti visą praeities tyrinėtojų „cechą“. Taigi turime partijos istorijos studijas arba visa tai, kas yra susiję su partijos veikla, sovietmečio „tyrimus“ ir tai, kas liko – ne ypatingai reikalinga, bet atsisakyti irgi negalima. Kokia išvada seka?

Ogi visi tie, kurie samprotaudavo apie reikšmingą istorijos vietą sovietmečiu, turėjo omenyje partijos apskritai XX a. istoriją. Be to, nereiktų pamiršti ir jau minėtų savimonės dalykų – žmonės juk nori pasirodyti svarbūs... Prisiminiau prof. Robertą Žiugžda. Jis, visur bėgiodamas, sakydavo, jog Istorijos fakultetas yra „ideologinis fakultetas – numeris vienas“. Tačiau tai buvo jo paties sugalvotas teiginys. Niekas iš partijos vadovų taip nebuvo pasakęs. Taigi Žiugžda pats paleido į

apyvartą šią sentenciją, pats ir stengėsi palaikyti jos gyvybę...

Paklausęs, „kokiomis temomis kalbėdami istorikai jausdavosi laisvesni“, vis išgirdavau: „kuo toliau į praeitį, tuo didesnė laisvė“. O kalbant apie XX a. tyrimus – ar buvo kokie nors „plyšiai“, kuriuose buvo galima mažiau susidurti su ideologija?

Šio laikotarpio tyrimai iš tiesų buvo ėjimas per minų lauką. Tačiau paprastai minos būna kelių rūšių: skirtos pėstininkams ir prieštankinėms. Todėl jeigu ant prieštankinės minos užlips koks vienas neatsargus istorikas, ji nesprogs... Tikriausiai tam tikras „plyšys“ buvo daugelis kultūros dalykų. Kad ir kaip būtų keista, tačiau įvaduose pakeikus „tą pūvančią buržuazinę kultūrą“, egzistavo tam tikros galimybės pasakyti ir šį bei tą tikra. Žinoma, tai nieku gyvu netiko tautinio atgimimo laikotarpiui. O štai prieškarinio respublikos kultūros dalykus buvo galima tyrinėti ir su šia medžiaga dirbti. Sovietinės kultūros tyrimai jau buvo daug labiau ideologizuoti nei prieškarinio Lietuvos... Kita vertus, tuometiniai istorikų prižiūrėtojai, koordinavę tyrimų tematiką bei mokslinių pajėgų pasiskirstymą, nelabai norėjo

Juozas Žiugžda. Apie 1966

leisti daug kam patekti į kultūrą – o kas tada tirs kitus, aktualesnius klausimus?

Visos kitos XX a. tyrimo sferos buvo sudėtingos. Jose dažniausiai buvo „primėtyta“ minų, skirtų pėstininkams. Todėl judėti tekdavo labai atsargiai... Kai kuriais atvejais, nepaisant visų „manevrų“, tekdavo atsimušti lyg į sieną. Pavyzdžiui, karo istorijos tyrimai buvo neįmanomi. Visų pirma niekas neleisų jais užsiimti, kita vertus, gauti reikiamos medžiagos nebus jokių šansų:

archyvuose informacijos neišduos, išseivijoje paskelbtos knygos arba prieškarinio leidiniai – specfoduose. Jeigu gavai kažką – nuorodas duoti į minėtus tekstus taipogi ne visados buvo galima... O jeigu kažką ir parašysi – kas gi visa tai paskelbs?

Laisviausi buvo archeologai. Jiems beveik nereikėjo daryti jokių „reveransų“ valdžiai. Žinoma, rašant disertacijos įvadą, nori nenori tekdavo panaudoti kokį nors Engelso ar kito marksizmo klasiko veikalą. Gal dar ką nors pacituoti iš Leonido Iljičiaus kalbos, pasakytos paskutiniame komunistų partijos suvažiavime, kad būtų sustiprinta „bazė“. Padarius tai, rankos tapdavo laisvos... Ramu. Tačiau kiek gi tų archeologų Lietuvoje buvo?

Norėčiau pasiteirauti apie priėjimo prie archyvuose glūdinčios informacijos problemas. Jog negali pasinaudoti archyvais, kartais padėjuodavo net Istorijos instituto socialistinio sektoriaus bendradarbiai...

Vadinamieji „socialistai“ didelių sunkumų, tyrinėdami archyvuose saugomus dokumentus, neturėjo. Jie galėjo gauti beveik viską, kas išėjo iš kanceliarinės apyvartos ir tapo vadinamojo žinybinio archyvo saugojimo objektu. Žinoma, buvo neprieinamas Ministrų tarybos reikalų valdybos archyvas. Ten tyrinėtojai buvo neįsileidžiami. Taip pat jokių galimybių nebuvo pasiknaisioti ir Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo archyve. Tačiau jame ir nebuvo ko ieškoti. Medžiaga tikrai labai silpna. Istorikai taip pat negalėjo „įkišti nosies“ ir į prokuratūros archyvą. Aišku, dar reikia paminėti tai, kad Partijos istorijos instituto medžiaga buvo galima naudotis tik ta, kurios neįslaptino. LKP CK biuro posėdžių protokolus ne visuomet duodavo, bet plenumų nutarimus, rajkomų posėdžių protokolus skaitė ir nusirašinėjo visi, kam tik būdavo ūpo tai daryti.

Dažnai problemų kildavo tiems, kurie užsiimdavo prieškarinio Lietuvos arba nacių okupacijos tyrimais. Norintys užsiimti nacių okupacijos istorijos tema neturėjo jokių galimybių gauti kokių nors archyvinių duomenų. Žinoma, „iš viršaus“ istorikai buvo nuolat skatinami atskleisti fašistinių okupantų piktadarybes bei žvėriškumus, tačiau dokumentų niekas nerodydavo. Paradoksali situacija susiklostė ir su sovietinio partizaninio judėjimo tyrimais. Ši sfera daugelį metų buvo vienintelio Povilo Štaro rankose. Kai jis parašė disertaciją ir išleido monografiją apie sovietinį partizaninį judėjimą Lietuvoje, atrodytų, ledai pajudėjo – galima imtis kažką čia tyrinėti. Tačiau medžiaga ir toliau liko neprieinama. Ji buvo slepiama, nes byloje pasitaikydavo nemažai negatyvios medžiagos, kurioje atsispindėjo anaipol ne didingi tų partizanų „žygdarbiai“: kažkas kažką atėmė, pavogė, nušovė arba išprievartavo. Tokios informacijos, kaip vėliau paaiškėjo, ne taip jau mažai esama... Beje, dar vienas momentas – kovinių veiksmų,

kuriuose dalyvautų partizanai, beveik nebuvo. Visa tai, kas tik įmanoma, Štaras sudėjo į savo monografiją ir dar nuoširdžiai pagražino, nes dauguma partizanų būrių miške, kaip sako rusai, tiesiog *отсиживались*, ir tiek žinių.

Partizaninio judėjimo štabo medžiaga Štaras nenorėjo leisti naudotis kitiems tyrinėtojams ir dar dėl kai ko: jis daug ką parašė visiškai ne taip, antai pateikė niekuo nepagrįstą statistiką, kuri rodė, jog partizaninis judėjimas buvo lietuviškas. Tuo tarpu dokumentai demonstruoja visai ką kita. Lietuvių ten tikrai nebuvo 60%. Geriausiu atveju – apie 30%. Kai kuriuose būriuose lietuvis apskritai buvo it kokia balta varna. Štaras nutylėjo ir apie žydų būrių egzistavimą, o tokių buvo nemažai. Kas dar? Kai kuriais atvejais jis perrašė būrių vadų vardus ir pavardes. Taip partizaninio judėjimo istorijoje atsirado tokie žmonės, kurie visai nebuvo vadai. Vadinasi, galima kalbėti apie tikrą tikriausią klastotę. Turiu omenyje ne tik patį istorinį pasakojimą, bet ir „pataisymus“ dokumentų tekstuose. Tai jau ne tokios smulkios nuodėmės, kaip tam tikrų faktų nutylėjimas. Beje, to galima rasti ir šiandienų istorikų darbuose...

Kalbant apie nacių okupaciją, Centriniam valstybės archyve buvo galima rinkti tik tokią informaciją, kuri glūdėjo atskirų įmonių formuotuose archyvuose. Juose paprastai būdavo po kelias bylas... Daugeliu atvejų įslaptinti būdavo net pradžios mokyklų fondai, nes iš juose esančios, tegul ir „apipešotos“ dokumentacijos buvo galima suvokti visiškai kitus dalykus, akivaizdžiai netelpančius į to meto klišę apie okupaciją. Tokią klišę kūrė ir stiprino Balio Baranausko leista serija *Faktai kaltina*, kurioje buvo skelbiami itin kruopščiai atrinkti dalykai. Tačiau ir šioje serijoje ne viskas pavykdavo. Pavyzdžiui, dienos šviesą išvydo leidinys *Nacionalistų talka hitlerininkams*. Daug kam LKP CK teko graužti pirštus, jog „pražiūrėjo“... Ten buvo paskelbta tokių dokumentų arba jų ištraukų, kurie buvo laikomi nevieši. Kad ir apie Vietinę rinktinę, apie nacių susidorojimą su ja. Galima būtų išvardyti ir daugiau dokumentų, kurie akivaizdžiai neįtilpo į sukurtą schemą. Taigi kartais Baranauskas ir neblogoi pasitarnaudavo su savo leidiniais, pats to nenorėdamas... Tiesa, kiek man teko girdėti, minėtas dokumentų rinkinys gana greitai buvo išimtas iš rajoninių bibliotekų apyvartos kaip susidėvėjęs.

Buvo ir daugiau temų, kurias tyrinėti norintieji susidurdavo su tikra informacine blokada. Prieškarinio Lietuvos partijų, visuomeninių, ypač jaunimo organizacijų, fondai buvo uždari. Tą patį galima pasakyti ir apie visus Vidaus reikalų ministerijos departamentų fondus. Karinių institucijų ir dalinių fondai – taip pat uždari. Užsienio reikalų ministerijos fondu irgi nepasinaudosi – įslaptintas. Apskrities viršininko arba policijos vado fondai vėlgi nebuvo atviri. Jau nekalbu apie Valstybės

saugumo departamento ir jo padalinių dokumentaciją.

Kas gi buvo prieinama istorikui? Švietimo ministerijos (su visais departamentais) fondas. Žemės ūkio ministerijos didžiulis archyvas, prekybos, pramonės dalykus atspindintys dokumentai. Taip pat visų mokyklų ir gamyklų fondai. Ir tai, ko gero, viskas... Galėtų kilti klausimas: ką gi tyrinėti XX amžiuje? Ką nauja įmanoma tokiomis sąlygomis surasti?

Ar Jūsų išvardyti apribojimai galiojo visiems istorikams? Gal egzistavo tam tikri privilegijuoti sluoksniai?

Šitie apribojimai galiojo visiems. Tiesa, buvo galima gauti leidimus. Priklausomai nuo to, kokie dokumentai domina istoriką, reikalauta atnešti „trečią formą“ arba „antrą formą“. Ši reišė leidimą dirbti su „slapta ir visiškai slapta informacija“. „Trečia forma“ suteikdavo galimybę istorikui domėtis „riboto naudojimo ir slapta informacija“. Tokius leidimus duodavo KGB. Norint patekti prie archyve esančių dokumentų, reikėdavo eiti į savos įstaigos spec. skyrių, pildyti atitinkamą anketą, atnešti gyvenimo aprašymą, „vizitinę“ nuotrauką. Taip pat tekdavo pridėti įvairių dokumentų, liudijančių apie išsilavinimą ir pasirašytą pasižadėjimą neviešinti sužinotų paslapčių. Tokia pati tvarka galiojo ir istorikams, ir žmonėms, dirbantiems įvairiose institucijose, įmonėse bei susiduriantiems su nevieša informacija. Pavyzdžiui, ekonomistas dirba batų fabrike ir disponuoja duomenimis, kiek per metus yra pasiuvama batų kariškiams. Šie skaičiai jau buvo laikomi slapta informacija. Ir minėtas ekonomistas turi išsirūpinti leidimą dirbti su neviešais, slaptais duomenimis.

Kiek man žinoma, vienu metu buvo kilusi gana nemaža trintis tarp kažkokios atitinkamos KGB struktūros ir tarp archyvų žinybos. Kodėl? Archyvų žinyba iš istorikų reikalauja leidimų, įgalinančių dirbti su slapta informacija. Tyrinėtojas, savaimė aišku, užpildo popierius, o šie keliauja į KGB. Ji suformuoja mokslininko dosjė, ima važinėti po rajonus ir žiūrėti, ar tikrai tėvas su motina palaidoti nurodytose kapinėse, ar kaimynai bei pažįstami neturi kokios nors interesantą neigiamai charakterizuojančios informacijos. Šiuo atveju apie istoriką buvo renkama labai įvairiapusė informacija, turinti suformuoti pastarojo „moralinį veidą“ ir atskleisti „politinio patikimumo“ laipsnį: ar jis nesusideda su „bažnytininkais“, ar, išgėręs taurelę, nepradeda pernelyg daug plepėti, ir šiaip... Rūpestingai būdavo patikrinami ir artimiausi giminaičiai. Be jokios abejonės, labai reikšminga buvo tai, ar nėra giminių užsienyje. Jeigu tokių pasitaikydavo – „karuselė“ sukdavosi toliau: kur gyvena? kas tokie? kuo užsiima? ar su jais palaikomi ryšiai?

Dosjė būdavo surenkami gana išsamūs duomenys. O kur dar pasižadėjimas neskelbti slaptos informaci-

jos? Juk tai galima labai įvairiai traktuoti... Nenuostabu, jog KGB po 1960-ųjų, kai pradeda „atsileidinėti varžtai“, ima demonstruoti tam tikrą susierzinimą, juk ji apkraunama papildomu darbu. Be to, ji puikiai suvokia, kad nelabai yra ką tuose valstybės archyvuose

Romas Šarmaitis. Apie1964

taip akylai saugoti. Taigi archyvų žinybai pareiškiamas: „Visų pirma, įrodykite, kad ta informacija, su kuria istorikas dirbs, yra slapta. Pas jus gi negali būti slaptos informacijos. Pastarąja disponuoja dabar funkcionuojančios institucijos“. KGB tokią iniciatyvą reišė ne kartą. Buvo siekiama, jog valstybės archyvai panaikintų savo fondams slaptumo kategoriją arba kiekvienu konkrečiau atveju įrodytų, kas juose yra slapta. Kaip visa tai išsisprendė? KGB nepavyko priversti Archyvų žinybos to padaryti. Šiuo atveju pasistengė Eusiejus Rozauskas – Archyvų valdybos viršininkas. Jis eidavo pas Sniečkų ir aiškindavo susidariusią situaciją: esą pagal KGB kriterijus archyvuose iš tiesų nėra informacijos, kurią būtų galima traktuoti kaip valstybinę arba karinę paslaptį. Tačiau dokumentuose gausu to, ko, anot Rozausko, tikrai nederėtų viešinti. Sniečkui tokia pozicija buvo suprantama ir priimtina. Ir pirmasis sekretorius kartkarčiais apramindavo KGB iniciatyvas. Vėliau Archyvų valdybai ėmėsi vadovauti Feliksas Biliauskas. Tuo metu jau ir Sniečkaus nebebuvo... Todėl apribojimai ėmė švelnėti, tačiau tabu nacių okupacijos laikotarpi atspindintiems fondams išliko. Bet norintiems patekti į prieškarinio fondus jau pakakdavo „trečios formos“. Ši buvo ne tokia griežta. Ją, jeigu neklystu, galėjo išduoti patys spec. skyrių viršininkai. Aišku, apie tai informavę KGB, jog tokiam asmeniui leidimas

dirbti su slaptais dokumentais išduotas. Tačiau visas tas popierizmo ir tikrinimo ratas nebeįsisukdavo! Visa tai lėmė, jog archyvų paslaugomis įgijo galimybę pasinaudoti daug didesnis tyrinėtojų skaičius. Juk kol visi formalumai būdavo sutvarkomi – galėjo ir tyrinėtojo ūpas praeiti. Mano išvardytos procedūros užsitęsėdavo mažiausiai pusmetį.

Tačiau tai, ką dabar papasakojau, dar neatspindi viso situacijos keistumo. Kai istorikui pavykdavo gauti „antrą formą“, pažyma apie ją būdavo nusiunčiama į archyvą. Tada prasidėdavo antrasis veiksmas. Mat pats faktas, jog leidimas dirbti su slapta informacija išsirūpintas, dar negarantavo, jog tyrinėtojas iš tiesų galės pasinaudoti archyvo medžiaga...

Pasakęs archyvo skaityklos vedėjai tyrimo temą, istorikas negaudavo jį dominančio fondo apyrašų, kad galėtų jį išstudijavęs atsirinkti, kurios bylos bus išties naudingos ir vertos užsisakyti. Paprastai tekdavo pateikti ir būsimo darbo planą. Tada archyvas savo nužiūra pagal tą planą parinkdavo tam tikrą bylų kiekį. Šiuo atveju jau žaisdavo patys įvairiausi faktoriai. Kad ir tokie: kiek esi pažįstamas su direktore ar skaityklos archyvo vedėja arba kiek sugebėjai pastarajai pasirodyti mielas ir neišvesti iš pusiausvyros savo norais bei klausimais... Taigi perėjus KGB atsijojimo sistemą, dar tekdavo atsilaikyti prieš archyvo vidaus tvarkos ar net ir asmeniškumų žabangas, nuo kurių labai daug kas priklausė. Paprastai pagal tyrinėtojo pateiktą pla-

*Naujasis Židinys-Aidai
Lietuvių katalikų mokslo akademija*

Kęstutis Skrupskelis

ATEITIES DRAUGAI

Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)

Mūsų pirmojo atgimimo uždavinys – laimėti savąjį kraštą, kuriame visais atžvilgiais buvome nustumti į paribius. Nors dirbo ir kūrė įvairiausių pažiūrų žmonės, kunigai ir laisvamaniai, krikščionys demokratai ir tautininkai, socialistai ir kiti, ateitininkų vaidmuo – išskirtinai svarus. Žinoma, nuopelnas ne vienų ateitininkų. Tačiau be jų katalikiškame krašte nebūtume galėję įsitvirtinti. Gerokai supaprastinant galima teigti, kad XX a. pradžioje mūsų inteligentams buvo matyti tik du keliai: arba išlikti katalikais ir tapti lenkais, arba išlikti lietuviais ir tapti laisvamaniais. Ir dauguma pasauliečių inteligentų pasirinko antrąjį kelią. Ateitininkų reikšmė ta, kad jie sukūrė trečią galimybę: lavintis, išliekant kartu ir kataliku, ir lietuviu.

Iš Pratarės

KĘSTUTIS SKRUPSKELIS (angliškai pasirašo Ignas K. Skrupskelis) – gimė Kaune, filosofijos istorikas, dėstė filosofiją Pietų Karolinos universitete (JAV) ir Vytauto Didžiojo universitete, šiuo metu profesorius emeritas. Akademinė specialybė – Amerikos filosofijos istorija ir filosofinių tekstų tyrinėjimas bei redagavimas. Ilgus metus rengė vieno žymiausių amerikiečių filosofų Williama Jameso tekstus. Domisi prieškarinio Lietuvos intelektiniu gyvenimu bei spaudos istorija ir yra paskelbęs atskirų publikacijų (Vaikų žaidimas: „Dvidešimto amžiaus“ karikatūros, 2008) ir straipsnių Naujajame Židinyje-Aiduose, Kultūros baruose, Į laisvę ir kitur.

na archyvo darbuotojai savo nuožiūra parinkdavo tam tikras bylas. Jos atsidurdavo ant skaityklos vedėjos stalo. Tada ji (beje, dažniausiai jokių mokslinių darbu niekada neužsiiminėjusi) sprendavo – duoti ar neduoti interesantui medžiaga.

Taigi egzistavo ištisa filtrų sistema, atribojanti tyrinėtoją nuo informacijos... O ji, kaip jau supratote, taip pat veikė kurioziškai. Pavyzdžiui, Lietuvos centriniam valstybės archyve direktorei daug metų susivokti, kokią medžiagą pateikti interesantui, o kokią slėpti, padėdavo šio archyvo publikacijų skyriaus viršininkas Leizeris Bėderis. Kokiais kriterijais jis remdavosi? Jeigu Bėderiui informacija pasirodydavo įdomi ir dar nežinoma, jis direktorei „patardavo“, esą šios bylos duoti negalima. Pats pasižymėdavo jos numerį, kad prireikus perskaitytų ir galbūt paskelbtų publikaciją. Nors kartais suveikdavo ir paprastesni argumentai. Pavyzdžiui – „dėl visa ko“.

Užsienio reikalų ministerijos fondą kuravo Robertas Žiugžda. Kai koks nors istorikas praeidavo KGB patikrinimą ir pretenduodavo į ten esančią informaciją, būdavo kviečiamas Žiugžda. Taigi jis sprendė, ar leisti, pavyzdžiui, Reginai Žepkaitei skaityti konkrečias bylas, ar ne... Iš tiesų dabar tokie „žaidimai“ gali pasirodyti keisti ar juokingi. Tačiau tuo metu ne vienas istorikas yra pajutęs jų keliamas problemas. Pavyzdžiui, ateini į archyvą įsitikinęs, jog tavo pasirinkta tema leis disponuoti didžiuliu medžiagos kiekiu, o tau ant stalo padeda dvylika neinformatyvių bylų. Kai paprašai daugiau, archyvo skaityklos vedėja rimtu veidu atsako: „Daugiau bylų jus dominančia tema archyve nėra!“ Ir viskas. Nepatikrinsi. Tyrimo galimybės bei perspektyvos tampa akivaizdžios per vieną akimirka...

Ar Jūsų ką tik nupasakoti kliūčių ruožai iškildavo tik naujausiųjų laikų tyrinėtojams? Kiek suprantu, „feodalai“ galėjo archyvuose gauti beveik viską...

Gerai, kad padarėte išlygą – „beveik viską“. Feodalizmo epochą tyrinėjantys istorikai taip pat gaudavo ne viską. Juk jie irgi buvo priklausomi nuo archyvo direktoriaus malonės. Ypač nuo jo priklausomi buvo užsienio mokslininkai. Jeigu koks nors istorikas, žinoma, dažniausiai iš Lenkijos atvykęs, užsisakydavo bet kokią bylą, tai direktorius privalėjo pats arba įpareigojęs kokį nors labai patikimą bendradarbį, patikrinti, ar toje byloje nėra kokios nors informacijos, kuria dar nėra pasinaudoję lietuviai ar bent jau kitų sovietinių respublikų tyrinėtojai. Jeigu paaiškėdavo, jog į mokslinę apyvar-tą duomenys dar neįvesti, tai atsakymas interesantui, savaime aišku, būdavo neigiamas. Žinoma, šiuo atveju galėdavo nulemti ir paties direktoriaus moksliniai interesai... Kaip tyrinėtoju iš užsienio būdavo paaiškinama, kad atsakymas neigiamas? Apyraše juk byla

pažymėta... Skaityklos vedėja privalėdavo rimtu veidu pameluoti: „Labai gaila, bet byla neįrišta“. O neįrištos bylos, jeigu jose ne asmeninės kilmės dokumentacija, neišduodamos. Žinant, jog komandiruotės laikas ryt poryt baigiasi ir istorikas turės išvykti, būdavo pasirenkama „lengvesnė“ melo forma, esą bylos lapai nesu-numeruoti. Žinoma, pasitaikydavo labai užsispyrusių mokslininkų, kurie po metų vėl atvykdavo ir prašydavo tos pačios bylos. Tokiems nesupratingiems elementams būdavo paaiškinama, jog bylą reikia restauruoti ar konservuoti. Taip užsieniečiai būdavo kvailinami, tikintis, jog jiems paprasčiausiai nusibos varstyti archyvo duris ir čia šniukštinėti. Žinoma, itin atkaklūs istorikai, dažnai apsilankantys Lietuvoje, kokį penktą ar šeštą kartą pateikę prašymą išduoti bylą, dažniausiai iškaulydavo juos dominančią informaciją.

Kai kada ir lietuviai pajusdavo, kad ne viskas, ką matai apyraše, yra laisvai prieinama. Istorikai tarpusavyje kalbėdavo, jog dėl paties archyvo mokslinių interesų kai kas nebūdavo išduodama skaitytojams. Esą taip yra nutikę Vytautui Merkiui – jam daug ko iš karto neduota. Bent taip buvo kalbama, nes archyve kai ką taip pat domino ši XIX a. antros pusės – XX a. pradžios medžiaga...

Ar „slėpimasis už fakto“, Jūsų nuomone, istorikui buvo vienintelis išsigelbėjimo nuo įvairiausių pritempimų, iškraipymų ir falsifikacijų būdas?

Aš nelabai suprantu, ką reiškia „slėpimasis už fakto“. Sovietų laikais dominavo būtent empiriniai tyrimai. Parodykit man kokį to meto teorinį veikalą ar kur būtų bent užsiminta apie tai. Ar visą tą empirinių tyrimų masę ir reikia vadinti „slėpimusi už fakto“?

Prisiminkime Mečislovo Jučo pavyzdį. Jam rašant darbą *Baudžiavos irimas Lietuvoje* gerokai kliudė visi tie ideologiniai akcentai apie baudžiavą, apie ankstesnę ar vėlyvesnę kapitalizmo raidą. Šiuo atveju Jurginis, rašydamas *Baudžiavos išigalėjimą Lietuvoje*, buvo laisvesnis. Manychiau, jog pats tyrimo objektas sukūrė prielaidas minėtai laisvei, tai atsispindi ir tekste. Jurginis slėpėsi už antraštės, o ne už fakto.

1982 m. Instituto mokslinės tarybos posėdyje Jučas pamini, jog apie iškilus istorikus nesiformuoja mokyklos. Ar iš tiesų istorikų mokyklos nesiformavo ir kodėl?

Sovietmečiu mokyklų formavimasis buvo įmanomas tik Maskvos ir Leningrado universitetuose ar institutuose, kur egzistavo visiškai kitos etatų galimybės. Kaip universiteto Istorijos fakultete suformuosi mokyklą, kai čia tedirbo keli žmonės, kurių moksliniai, pedagoginiai interesai gana skirtingi? Iš esmės tą patį galima pasakyti ir apie Istorijos institutą. Iš ko ją buvo

galima formuoti? Juk doktorantūros arba aspirantūros galimybės universitete daug metų buvo apylygės nuliui. Dar būtų galima vardinti daug detalių, kurios veda vienos išvados link: „nebuvo galimybių“. Iš kokių išteklių galėjo mokyklą suformuoti Merkys? Arba Jučas? Kita vertus, Lietuvoje nebuvo mokyklų kūrimo tradicijos. Tuo tarpu žvilgtelėję į Rusiją jau XIX a. antroje pusėje galime išvelgti tokio proceso užuomazgas. Todėl galima kalbėti apie tam tikrus konkrečių mokslininkų sekėjus, tačiau mokyklos klausimas ganėtinai keblus.

Manau, jog nekorektiška tuo metu dirbusių žmonių atžvilgiu, neįvertinus visų aplinkybių, priekaištauti, jog jie nesuformavo mokyklų.

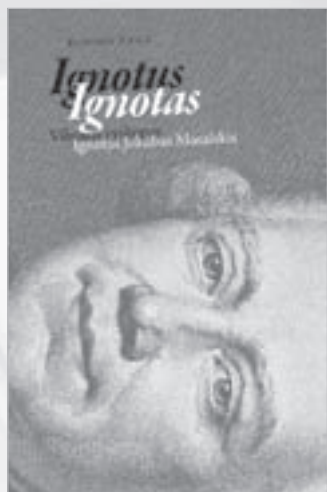
Ar Jums pačiam yra tekę patirti cenzūros poveikį, t. y. kokie nors Jūsų tekstai buvo „apkarpyti“ arba iš viso „vetuoti“?

Kiekvienam rašančiajam pamažu susiformuodavo vidinė cenzūra, nes jaunajam istorikui „prieaugliui“ vyresnieji nuolat stengdavosi suteikti tam tikrą supratimą apie tai, kas galima, o kas ne: apie tai nerašyk, to neminėk! Pavyzdžiui, man parašius pirmąjį straipsnį, jį recenzavo keli kolegos. Ir toks šaunus žmogus kaip Jonas Dobrovolskis. Ir štai jis man po posėdžio sako: „Nei Mykolo Biržiškos, nei Nagiaus-Nagevičiaus pavardės niekada jokiam tekste neminėk, jei nenori turėti problemų su Glavlitu.“ Tokie dalykai ir suformuoja vidinio cenzoriaus įgūdžius...

Su pačiu Glavlitu, kad jis man ką nors išbrauktų, esu susidūręs tik formuodamas Lietuvos centrinių valstybinių archyvų fondų trumpo žinyno kažkurį rinkinį. Iš viso jų parengiau, regis, keturiolika... Taigi gal kokį antrą ar trečią žinyno sąsiuvinį apie pramonės srities fondus formuodamas, sužinojau, jog teks iš-

braukti kai kurių Maskvos ministerijų pavadinimus. Pasirodo, šis reikalavimas buvo susijęs su „iškilusiu pavojumi“ atskleisti slaptą informaciją: esą parodydamas, jog konkrečiai ministerijai Maskvoje yra pavaldi gamykla iš Lietuvos, ar bent toji gamykla gauna iš *N* ministerijos įsakymų nuorašus. Žodžiu, jei tarp jų cirkuliuoja tam tikri dokumentai, tai aš atskleisiąs, jog visa tai susiję su karine gamyba. Taigi tą ministeriją minėti, apžvelgiant, kokie dokumentai yra saugomi gamyklos archyve, man buvo uždrausta. Šis pavyzdys atskleidžia, kaip smulkmeniškai buvo prižiūrimas istorikų darbas.

Žinoma, su Glavlitu susidurti ir man, ir kitiems to meto istorikams tekdavo ne taip jau dažnai. Tam tikrą cenzoriaus funkciją atlikdavo mokslo darbų redaktoriai. Jų nereikėtų painioti su redakcinės kolegijos nariais. Šie dažniausiai neturėdavo laiko nuosekliai skaityti tekstų, daugiau kankindami aspirantus, kurių darbai būdavo peržiūrimi dėmesingai ne tiek cenzūros, kiek tobulinimo prasme. Tuo tarpu kalbos redaktoriai, redaguodami, stilistiškai tvarkydami tekstą, atlikdavo pirminio cenzoriaus funkciją. Iš esmės tai išgelbėdavo ir autorių, ir jo tekstą, ir leidinio prestižą. Žinoma, to dabar nėra buvusi redaktorė neprisipažins. Tačiau dėka jų tekstuose atsirasdavo daug ideologinių „saugiklių“ arba pranykdavo tokie dalykai ar net menkniekiai, kurie galėjo užkliūti aukščiau sėdintiems cenzoriams. Taigi su Glavlitu istorikai tiesiogiai, asmeniškai beveik nesusidurdavo, nes daugumą „problemų“ stengėsi išspręsti žemutinės grandys. Jų uolumą irgi labai lengva paaiškinti: jeigu tekstai būdavo gerai apdorojami ir neužkliūdavo Glavlite – ir redaktorė, ir leidinio atsakingasis redaktorius ar leidyklos direktorius pasirodydavo kaip gerai dirbantys. Pagaliau ir pats autorius atrodydavo palankioje šviesoje – „ideologiškai tvirtas“.

Eligijus Raila

IGNOTUS IGNOTAS

Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis

Kultūrinės epochos neatskiriamos nuo jas kūrusių asmenybių. Apšvieta epocha Lietuvoje neįsivaizduojama be Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio. Šioji asmenybė susilaukusi vietos ir grožinėje literatūroje, ir istoriniuose pasakojimuose. Jai paskirti nuosprendžiai labai įvairūs: nuo niekingo vienuolės suvedžiotojo iki iškilaus lietuvių tautos kankinio.

Jis kūrė parapines mokyklas ir švaistė išdo pinigų, statė Katedrą ir išdavė Tėvynę. Nepažįstamas vyskupas Ignotas. Ignotus Ignotas.

aidai

Apie mokslingumą ir žaidimus

GUODA AZGURIDIENĖ

Sako, gyveni žmogus ir mokaisi. Arba nelabai. Yra daugybė dalykų, kurių nesupratau prieš daugelį metų, nesu prantu ir dabar¹.

Kai mokiausi mokykloje, nesuprasdavau, kaip galima parašyti rašinį pagal reikalavimus. Iš pradžių sugalvoti temą, tada sudaryti planą, o po to pagal planą nuosekliai parašyti rašinį, kuriame būtina papasakoti, ką apie tą ar kitą kūrinių mano vienas ar kitas literatūros kritikas. Aš rašydavau pradėdama nuo nagrinėjamo kūrinio sukulto išpūdzio ar minties, o baigusi į tam paliktą vietą įrašydavau planą². Autoritetų necituodavau, nes išitraukus į rašymą, paprasčiausiai pamiršdavau tų citatų paieškoti. Kadangi buvau gera mokinė, tai, nepaisant netinkamų rašymo polinkių, stengdavausi parašyti kaip reikalauta. Bet neišmokau. Kildavo du klausimai – kaip tai įmanoma padaryti ir kam to reikia?

Po daugelio metų susidūriau su tuo pačiu reiškiniu, rašydama vadinauosius mokslinius straipsnius, ir turiu pripažinti, kad abu klausimai liko aktualūs. Tiesa, supratau, kam mokykloje reikėjo mokytis rašyti tokius rašinius – idant po to galėtum parašyti tokius straipsnius. Juk juose pacituoti reikia ne vieną kitą kritiką iš vienos arba dviejų knygų, o nuorodomis paremti kiekvieną savo teiginį³. To niekaip (techniškai) negali padary-

ti, pradžioje kruopščiai straipsnio nesusiplanavęs ir kokius metus nerinkęs tikslų nuorodų (su p. numeriais), kas, kur ir ką parašė ar pasakė tavo būsimo straipsnio tema. Taip pat turi iš anksto numatyti visus argumentus, pavyzdžius ir palyginimus, kad galėtum užfiksuoti pakankamą kiekį apie tai prabilusių ir į tavo regos lauką patekusių autorių. Jeigu, apsaugok Dieve, kultų mintis parašyti ką nors neplanuota, spontaniška, nauja, tai turi arba šį norą valingai sustabdyti, arba atidėti straipsnio atidavimą kuriam laikui, kol surankiosi reikalingus „mokslinius pagrindimus“.

Moksliniam stiliui įprastas reikalavimas pateikti nuorodas (daug daug nuorodų) ar, cituoju, „bent loginių samprotavimų šaltinius“⁴, toli gražu nėra vien stiliaus dalykas. Kadangi žmogus yra racionali būtybė, tai, idant įstengtų šį reikalavimą įvykdyti fiziškai, pritaiko prie stiliaus nagrinėjamas temas. Akivaizdu, kad sekti siaurą temą yra daug lengviau nei plačią, sekti vieną sritį yra daug lengviau nei penkias ir t. t. Taigi mokslininkų specializacija siaurėja. Susiaurėjus interesams, susiaurėja ir matymo kampas, todėl sprendimų pasirinkimas taip pat susiaurėja. Vykdydamas reikalavimus negali rašyti spontaniškai, negali improvizuoti, mąstyti asociatyviai, intuityviai, netiesiškai. Turi mąstyti nuosekliai metodiškai tvarkingai. Turi gerai valdyti savo proto instrumentą „iš viršaus“.

Ir taip rasi tiesą? Abejočiau. Taip tikrai gali nuosekliai išdėstyti temą, aiškiai per-

duoti informaciją, užsitarnauti žinovo vardą, būti mielai spausdinamas ir cituojamas, tačiau vargu ar atrasi ką nauja. Modernios teorijos apie inovacijas⁵ teigia priešingai – sukurti nauja galima tik mąstant kitaip, pažiūrėjus kitu kampu arba, nemoksliskai tariant, „išlipus iš dėžės“. Moksliniuose straipsniuose gi iš dėžės lipti griežtai draudžiama, netgi žvalgytis pro plyšį nelabai gerai.

Galvoju, iš kur toks prieštaravimas? Ar moksliniai straipsniai nėra skirti naujoms išvalgoms generuoti, tiesos ieškojimo pastangoms? Tarsi ir skirti. Bet metodas to niekaip neskatina. Girdžiu kontrargumentą, kad mokslas tuo ir skiriasi nuo nemokslo – antai grožinės literatūros ar publicistikos, moksliskai vadinamo beletristika arba filosofavimu. Galvoju, kad vargas mokslui ir mums, jei tik tuo ir skiriasi. Savaime aišku, kad cituoti reikia korektiškai, o panaudojant kito žmogaus mintis, reikia nurodyti pavardę. Tačiau kiek reikia cituoti ir kiek tiksliai prasminga nurodinėti citatų šaltinius, nėra taip jau ir akivaizdu. Pavyzdžiui, dabar norėčiau pacituoti Nassimą N. Talebą, savo bestselyje apie juodąją gulbę ne vienoje vietoje besipiktinusio, kad kažkodėl kito (ypač mirusio) autoriaus mintys laikomos argumentu, o paties autoriaus –

ne. Šį faktą puikiai prisimenu, netgi atskiras frazes ir epitetus. Tačiau, jei rašyčiau mokslinį straipsnį, tai turėčiau nurodyti puslapį, kuriame Talebas šią mintį išreiškė, t. y. susirasti tą knygą fiziškai (veikiausiai pirkti *amazon.com*) ir per šimtus puslapių ieškoti konk-

¹ Gal būtent dėl to rašau „Nustebimus“ NŽA.

² Kiek pamenu, dauguma mano bendramokslinių elgdavosi panašiai.

³ Todėl šis tekstas su išnašomis.

⁴ Citatos šaltinis autorei žinomas.

⁵ Vilius, kad redaktorius nepaprašys manęs čia pateikti inovacijas aiškinančių teorijų sąrašo su pagrindiniais svarbiausių autorių postulatais.

rečios frazės. Niekaip nesuprantu, kokia nauda iš to mokslui ar skaitytojui. Tiesa, mokslinė literatūra gal ir nėra skirta skaitytojui, nes rašyti reikia kuo įmančiau, neaiškiau, techniškiau ir formaliau. Kad tik niekas nesuprastų arba pavargtų skaitydamas. Tiek to, dėl skonio juk nesiginčijama – gal kam nors taip gražiau. Arba byloja apie išskirtinį statusą. Nors keista. Senųjų laikų mokslininkai taip nerasė. Ir sociologinėmis apklausomis nesirėmė, ir kitų autorių necitavo (neturėjo, vargšai, kompiuterinių duomenų bazių savo mokslo įstaigose). Ir juo seniau, juo lengvesnis stilius naudotas – dialogai, eiliuoti posmai. Todėl linkstu manyti, kad šiandien mokslškumą ženklintis techninis stilius vis dėlto yra epochos, o ne mokslo esmės padiktuotas. Šiuo laiku gyvenantys žmonės, siekdami savo tikslų, renkasi būtent tokį būdą kalbėti. Ar techninis kalbėjimas padeda geriau atskleisti tiesą? Technikos ir gamtos moksluose galbūt (ir tai ne visada), bet socialiniuose – niekaip neturėtų.

Bet grįžkime prie nuorodų. Pažiūrėkime nuosekliai, ką reiškia teiginius paremti nuorodomis. Jeigu autorius A remiasi autoriumi B, tai mums turėtų rūpėti, kuo paremti B teiginiai. Gali būti, kad B savo teiginių nepagrindė nei C sukurtomis teorijomis, nei D atliktais sociologiniais tyrimais, nei oficialia statistika. Nepagrindė, nes neturėjo kuo arba nematė reikalo, o redaktorius pasitaikė nepriekabus ir tokį straipsnį išspausdino. Taigi A „pagrindimas“ baigiasi B teiginio išspausdinimo faktu. Kokios vertės tai argumentas? Lygiai tokios pat kaip paties A teiginys. Jeigu B savo teiginius pagrindė D nuomone, tai turime identišką situaciją – arba ji buvo pagrįsta kieno nors kito nuomone, arba sociologiniais tyrimais, arba statistika, arba originali.

Nei sociologiniai tyrimai, nei sta-

tistika nieko neįrodo – tik iliustruoja. Statistika fiksuoja praeitį – iš to, kad taip buvo stebimuoju laikotarpiu, neseka, kad taip bus ateityje. Neseka netgi pritaikius koeficientus ar sudėtingas funkcijas. Sociologinės apklausos rodo apklaustųjų žmonių nuomonę apklausos metu labai konkrečiai suformuluota tema. Rezultatas iš esmės priklauso nuo šių matmenų, ypač laiko ir klausimo formulotės. Jei žmonės apklausos metu mano vienai, jie visai nebūtinai taip manys ir elgsis, kai ištiks reali situacija. Pavyzdžiui, jeigu apklausiami žmonės sako, kad meluoti yra nepadoru, tai nereiškia, kad jie nemeluoja; jei sako, kad jiems rūpi skurstantys, tai nereiškia, kad jie patys bent ką aukoja; jei sako, kad gamtą vertina labiau nei komfortą, tai nereiškia kad važinėja dviračiu; o jei sutinka dalyvauti sveikos mitybos programoje, tai nereiškia, kad vakarais neužkremta pyragaičių⁶. Taigi reikėtų konstatuoti, jog ne kiekviena apklausa ką nors įrodo ir, norint ją pasitelkti kaip įrodymą, reikia nuoširdžiai ir detalai pasidomėti jos metodika.

Savaime suprantama, to negali pritaikyti kiekvienam teiginiui. Jeigu reikalaujama pagrįsti viską, tai būdamas racionalus, turėtum nesigilinti į apklausų metodiką ir tiesiog jomis pasiremti. Tada ramia mokslininko sąžine gali sakyti, kad kūdikius reikia maitinti ne pienu, o vėžiagyviais, mat naujausia apklausa rodo, kad jie mažiausiai alergiški šiam maistui, o pienui – daugiausia⁷.

Oponentas pasakytų, nereiškia šaržuoti ir hiperbolizuoti. Nuorodas privalu stengtis pateikti tik patikimas ir įrodančias teiginius. Pastanga svarbu žmogaus dvasiai, bet vargu ar svarbi tiesai, jeigu nėra pakankama. Mano nuomone, pagrįsti taip tiksliai žmogui tiesiog neįmanoma. Taigi jis renkasi arba pagrįsti nesigilinant (pasigi-

tinio projekto *EuroPrevall* rezultatus.

⁶ Aš suprantu mokslą kaip tiesos ieškojimą, nepriklausomai nuo metodų ir įrankių. Taigi „mokslškas“ turėtų būti kuo labiau vengianis netiesos.

linant pagal galimybes), arba pagrįsti retai. Man sąžiningesnis ir mokslškesnis⁸ atrodo antrasis variantas. Nes jis nekuria pagrįsumo iliuzijos.

Lieka įdomiausia pagrindimo dalis. Ką reiškia „pateikti nuorodas ar bent loginių samprotavimų šaltinius“? Pirmia, kad nuorodas pateikti vis dėlto esą geriau nei loginių samprotavimų šaltinius. (Bet kuriuo atveju autentiška nuomonė vertinga mažiausiai, visada geriau cituoti ką nors kitą.) Antra, loginių samprotavimų šaltiniai galėtų būti tik žmogaus protas. Kito varianto niekaip kitaip negaliu sugalvoti, jei galvoju logiškai. Jei būtų praleistas žodis „loginių“, tai gal tai galėtų būti nuoroda į intuityves patirtis, tačiau iš bendros mokslinės nuotaikos į tai nepanašu. Jeigu galvoju ne logiškai, o pragmatiškai, tai galiu įtarti, kad čia turimos omenyje mokslinės teorijos. Nesvarbu, kad jų nuostatos skirtingų tiriamų problemų požiūriu yra netiesiška ir nesistemiškai prieštaringos ir vargu ar esama gyvo analitiko, kuris visiškai sutiktų su viena ar kita teorija. Samprotauti remiantis teorijomis reikalauja gero įgudimo stabdyti savo mintį ir deramai projektuoti ją į šių teorijų konstruktus. Taigi trečia, turint omenyje techninį formalistinį stilių, nuolatinį „rémimąsi“ kitų teiginiais bei savo mąstymo pritaikymą prie teorijų, tenka pripažinti, kad šis žanras tris kartus neturi nieko bendra su tikrove. Jis kalba dirbtine kalba, mąsto dirbtiniu būdu, taiko dirbtinius argumentus.

Ką toks apibūdinimas primena? Paprasčiausią žaidimą, pavyzdžiui, šachmatus arba šaradas. Gali vartoti tik specialią kalbą, turi sekti konkrečia žaidimo logika (laikytis taisyklių) ir siekti formalaus tikslo laimėti (pvz., pašalinti priešininko figūrą „karalius“ pagal šachmatų samprotavimo logiką). Laimi – esi pagirtas ir pripažintas tarp to žaidimo žaidėjų bei sirgalių. O po to pareini namo ir – gyvenimas tęsiasi. Niekaip nepaveiktas tavo laimėjimo ar pralaimėjimo. Tam gyvenimui pažinti turi naudoti kitokius metodus ir stilių. ☞

Žalgiris – Griunvaldas – Tanenbergas

Mažas didelio įvykio konspektas

VLADAS LIEPUONIUS

Kai žmogus studijuoja istoriją ar apskritai deklaratyviau ja domisi, tai savo aplinkiniams vis suteikia nuostabią galimybę patikrinti studento ar smalsučio žinias. Ir visada nuskamba tas pats, nervingai isterišką šypsni keliantis klausimas: „O kada buvo Žalgirio mūšis“? Ilgainiui toks šypsni sukyla susidūrus su bet kokio pavidalo „Žalgiriu“. Tad nenuostabu, jog jaunučiai istorikai itin dažnai visiškai atsiriboja nuo šio įvykio: protas įkalina Žalgirį koncentracijos stovykloje ir stengiasi išvengti visų tekstų, kūrinių ar renginių, galinčių kalinį išlaisvinti. Vis dėlto šiemetinis jubiliejus ne viena privertė vėl susidurti su šiuo mūšiu ir jį naujai permąstyti, jau atsisakant tradicinių problemų: bėgo lietuviai ar nebėgo? Vytautas ar Jogaila vadovavo mūšiui? ar daug prie pergalės prisidėjo lenkai? Tarptautinė medievistų konferencija „Žalgiris – Griunvaldas – Tanenbergas: Karas ir taika vėlyvaisiais Viduramžiais“, 2010 m. spalio 21–23 d. vykusi VU Mažojoje auloje, būtent ir suteikė puikią galimybę iš esmės naujai pasižiūrėti į Žalgirio mūšį.

Pratarmės, įžangos, įvadai

Atidarymo diskusija – pirmas kirtis, neleidęs pasinerti į senstelėjusius, iki gyvo kaulo išsiėdusius tautinių istoriografijų svarstymus. Čia mūšis

pristatytas ir analizuotas visų pirma kaip tautinės atminties reiškinys, taigi kaip tautinis mitas. Normalu, jog skirtingose valstybėse ir skirtingu laiku šio mito reikšmės ir svarba kito. Vokiečiams Tanenbergas – be abejo didelis mūšis, tačiau istorinėje sąmonėje jis beveik visai neužima vietos. Lenkijoje Griunvaldas suvokiamas kaip didelė pergalė, suartinanti lenkus su lietuviais. Tad mūšis tampa bendradarbiavimo ir senosios dviejų tautų valstybės simboliu. Lietuvoje Žalgiris ilgai apskritai neprisimintas, nes pergalė kartu su lenkais negalėjo būti reikšminga. Bet laipsniškai jis iškilo kaip Vytauto Didžiojo kulto dalis ir ilgainiui sugebėjo atsiskirti bei tapti savarankišku tautos atminties elementu. Šiandienėje Lenkijoje šis istorinis įvykis nėra labai svarbus, jo reikšmė mažta. O Lietuvoje – atvirkščiai, esama itin stipraus emocinio ryšio, tačiau pats mūšis visiškai dekontekstualizuotas: mylime, nes reikia kažkuo didžiutis, o istoriniai faktai – tik detalės. Ukrainoje ir Baltarusijoje sovietmečiu Žalgiris pristatinėtas kaip bendra slavų pergalė prieš agresyvius, šimtmečius į Rytus besiveržusius vokiečius. Todėl didžiausias dėmesys visą laiką skirtas Smolensko pulkamui. Šiandien ukrainiečiams tai tolimas, periferinis mūšis. Jį išstumia Kulikovo arba Poltavos kautynės. O štai baltarusiai bando konstruoti naują mitą,

kuriame jų indėlis Donbrosnos (*над Дуброўнай*) kautynėse būtų pakankamai svarbus. Bet kol kas tai vyksta vangiai ir be didesnių rezultatų.

Diskutantai (Magdalena Micińska (Varšuva), Jan M. Piskorski (Štetinas), Henadz Sahanovich (Minskas), Aliaksandr Smalianchuk (Gardinas), Volodymyr Kravchenko (Charkovas), Rimvydas Petrauskas ir Darius Staliūnas, moderuojant Alfredui Bumblauskui) pabrėžė, jog be mito apsieiti neįmanoma. Mitai ir stereotipai palengvina gyvenimą. Maža to, jie kuria pačią tautą, vienija išivaizduojamą žmonių bendruomenę. Tačiau visuomenei reikia ne tik mito, jai reikia ir žinių. O jas labai sunku perkelti ir perduoti. Apskritai istorikas negali sunaikinti mito ir tai net nėra jo tikslas. Bet jis gali jį priartinti prie istorinės tikrovės. Būtent tai ir yra viena svarbiausių istoriko pareigų. Gerai, kūrybiškai rašydamas jis gali patraukti platesnio skaitytojų rato dėmesį. Taip visuomenėje randasi realistiškesnis požiūris į savo istoriją, o tai liudija tautos brandą. Taigi diskusija, kurios galima buvo tikėtis pabaigoje tarsi vainikuojančio apibendrinimo, atvirkščiai – ji nubrėžė visos konferencijos gaires.

Pirmasis žymaus prancūzų medievisto Phillipe'o Contamine'o pranešimas „Mūšis vėlyvųjų Viduramžių Europoje: sąvoka, veiksmas, pasakojimas, įvaizdis, atmintis“ turėjo aukštai iškelti kartelę ir taip įtvirtinti gerą renginio startą. Tačiau bendro pobūdžio pastabos Viduramžių mūšio tema, susivedusios į nuobodoką šaltiniotyrinių problemų pristatymą, nuvylė. Pritrūko ryškios idėjos ar sensacingo pareiškimo, todėl pasisakymas buvo blankokas. Nesukėlęs intelektualinio sprogo (o to buvo galima tikėtis iš tokio masto specialisto), jis paliko tiesiog pratarmę tolesniam vyksmui.

Pirmasis posėdis prasidėjo nuo bendrybių – politinio epochos konteksto pristatymo. Štai kad ir geografinių

rėmų: nekonstruktyvu kalbėti apie Rytų ir Vakarų Europas, tiksliau – apie Vidurio Europą, tačiau tarptautinių santykių analizė Europos ar regiono mastu jei ne neįmanoma, tai itin komplikuota. Mat karą, kaip ir visas kitas konfliktų formas, Viduramžiais reikia suvokti kaip rūmų ir riterių kultūros elementus. Taigi tarptautinių santykių nebuvo, tebuvo pasiuntinių palaikomi tarptautiniai kontaktai (Martin Kintzinger). Tai, kad aiškios valstybės sampratos Viduramžiais nebuvo, liudija ir išsilydusios valstybių sienos. Dar Vytauto laikais LDK ribos stokojusios aiškumo. Pavyzdžiui, Žemaitijos sienos formavėsi ne etniniu pagrindu, o karų metu. Po pirmųjų intensyvių puolimų ištuštėjusi pasienio teritorija atsigavo, priešininkams apsiratus ir susigyvenus. Pasienis tapęs specifine buferine zona, kurioje Ordino ir LDK valdovų įtaka buvusi menka, todėl galėjęs vykti taikus gyvenimas ir net tam tikri kultūriniai mainai (Artūras Dubonis). Tokiame kontekste Lenkijos ir Lietuvos unija interpretuotina tik kaip dinastiniai ryšiai, itin būdingi to meto Europai. Ir šie ryšiai jau iki Žalgirio buvę gana glaudūs. O po mūšio (bet ne dėl jo) Vytauto ir Jogailos bendradarbiavimas dar labiau sustiprėjęs. Tad iš esmės unijinė politika susiformavusi dar iki Žalgirio, buvusi grįsta dinastiniais, o ne tautiniais interesais (Stephen C. Rowell, perskaityta Petrausko).

Nors apie tarptautinius santykius Viduramžiais kalbėti anachronistiška, tačiau jų genezės klausimas – visiškai įmanomas. Visada egzistuoja tam tikras idėjų tęstinumas, todėl skirtingose epochose galima išvelgti skirtingas jų apraiškas. Pavyzdžiui, *realpolitik* fenomeną matome tik nuo XIX a., bet *realių mąstymu* grįsta politika randasi gerokai anksčiau. Tradiciškai ji siejama su Niccolò Machiavelli vardu. Vidurio Europos kontekste Paulius Vladkovicus – vienas pirmųjų pradėjęs interpretuoti politinius reiškinius tokius, kokie jie yra, o ne kokie turi būti. Jis pabrėžė sprendimų, kurie vestų į sėkmę, paieškos svarbą. Tai

ypač ryškiai matyti po Žalgirio mūšio vykusiose diplomatinėse kovose. Tad galima teigti, jog Vokiečių ordino ir Lenkijos–Lietuvos karas tapęs paskaita formuotis naujai politikos paradigmai (Thomas Wunsch).

Tokios išvalgos, specifinį atvejį labai susiejant su bendresniu kontekstu, ypač intriguoja; o štai Dubonio tezė, kad pasienyje vykęs karas suformavo ne fronto liniją ir dykrą, o sąlyginai tirštai gyvenamą teritoriją, nuskambėjo itin provokuojamai. Taigi jau pirmąjį posėdį pasisėkė sulaukti aiškių vyraujančių mitų patikslinimų.

Karas ir taika

Antrąjį posėdį („Karas“) pradėjo pastabos apie vėlyvaisiais Viduramžiais ryškius kariavimo būdo ir kariuomenės organizavimo pokyčius. Nyko sunkūs šarvai, laipsniškai išvyravo trumpi šarviniai marškiniai ir pikės, kariuomenėje išgalėjo unifikuoti pėstininkai. O sunkiai šarvuoti raiteliai kaip ginkluotės ir organizacijos tipas (bet ne pats riterystės fenomenas) traukėsi. Pati kavalerija neišnyko, tik kito jos ginkluotė ir funkcijos. Nevalia pamiršti, jo paplitusi artilerija pakirto senųjų įtvirtinimų reikšmę (Malte Prietzel). LDK taip pat būta ryškių pasikeitimų. Pergalės, susidūrus su tokiu iššūkiu kaip Vokiečių ordinas, rodo, jog valstybė sugebėjo prisitaikyti. Viena vertus, nepalankios geografinės sąlygos (miškai, pelkės ir pan.) riteriams neleidusios išnaudoti savo pranašumo. Kita vertus, lietuviai greitai perėmė įvairias technines naujoves (arbaletą, šarvuotą raitelį). Šaltiniai rodo, jog LDK kariuomenėje veikė ir specialiosios paskirties kariai – inžinieriai bei gerai apmokyti smogiamieji diversantų daliniai. O iš sudėtingo atsitraukimo manevro sėkmės Žalgirio mūšyje matyti, jog kariai buvę disciplinuoti ir gerai organizuoti. Taigi lietuvių kariuomenė tikrai nebuvo kailiais apsikarsčiusi barbarų minia. Greitai prisitaikiusi ji sugebėjo prilygti priešo kariams ir su jais supanašėti (Darius Baronas).

Naujovės, žinoma, kainuoja. Vėlyvaisiais Viduramžiais įvyko dideli pokyčiai kariuomenių surinkime: per vasalinius išipareigojimus surinktas armijas pakeitė samdiniai. Todėl karas vis labiau susisaisė su prekiene ekonomika – gryniesi pinigai tapo gyvybiškai svarbūs. Naujo tipo kariuomenė reikalavo pastovių mokesčių, nes grobio jau nebepakako. Jiems administruoti būdavo skiriami valstybės pareigūnai. Tad keičiasi visa valstybės struktūra, gimsta nacionalinė biurokratinė valstybė (Jürgen Sarnowsky). Žalgirio mūšio išvakarėse karius samdėsi abi pusės. Tai nebuvo būdinga vien Ordinui. Bet šis buvęs patrauklesnis: finansiniai pajėgumai, žinomumas Europoje ir vadų charizma darė savo (Uwe Tresp). Tiesa, šalia samdinių svarbi Vokiečių ordino karinė jėga buvo *laisvieji*. Tai kadaise buvę prūsų didikai, Ordino valstybėje turėję atlikti įvairias karines funkcijas: prižiūrėti pilis, atlikti palydos tarnystę bei kautis mūšiuose. Ordino vadovybė stengėsi išlaikyti stiprią ir lojalią *laisvųjų* žmonių grupę. Tačiau laipsniškai jų savimonė augo, jie vis labiau skyrėsi nuo Ordino valstybės struktūros (Grischa Vercamer).

Vokiečių ordino valstybės heterogeniškumas, dideli socialiai pokyčiai, menkstantis švento karo prieš pagonis patrauklumas, Ordino valdomų miestų nepasitenkinimas, samdinių išplitimas mažino šios valstybės karinį pajėgumą. Visi šie veiksniai turėjo gerokai didesnę poveikį Vokiečių ordino žlugimui nei Žalgirio mūšis. Viskas istorijoje turi gilesnes priežastis.

Hemingvėjiškai trumpai – „Taika“ – pavadintas trečiasis posėdis buvo lyg pirmojo tęsinys. Vėl atsiųgęta į tarptautinį bendravimą, dėmesį telkiant į taikos sudarymo, išsaugojimo ir apskritai politinio bendradarbiavimo būdus Viduramžių Europoje. Tuo metu taika (arba *amžinoji taika*) aiškiai skirta nuo laiko apribotų paliaubų. Šiuo metu priešai tik neturėję padaryti vienas kitam nuostolių. O *amžinoji taika* buvusi kompleksiškesnis susitarimas, re-

glamentavęs įvairius tarpvalstybinio bendradarbiavimo aspektus. Pati taikos sutarties ratifikacija buvusi sudėtinga, nes vėlyvaisiais Viduramžiais į tai išitraukdavę ir luomai. Pavyzdžiui, Ordino valstybėje, be pagrindinių pareigūnų sutartį antspauduodavę prelatai ir miestų atstovai (Klaus Neitmann). Žinoma, norint sudaryti taiką, pirmiausia reikia išspręsti ginčą. Karas nebuvo vienintelis sprendimo būdas, – aiškia alternatyvą nuo XIII a. kūrė tarpininkavimas, t. y. trečiosios šalies bandymai sutaikyti konfliktuojančias puses. Tačiau nors taikinimo procedūra taikyta itin dažnai, labai sunku nustatyti, ar dažnai jos būdavusios sėkmingos. Panašu, jog labai dažnai darbas įstrigdavęs begaliniuose dokumentų tikrinimuose arba ginčiniškai susipykdavę besirinkdami nešališką teisėją (Jean Marie Moeglin). Apskritai taikos derybos, kaip ir diplomatinė veikla, Viduramžiais vykdyta tik susidūrus su konkrečiu atveju. Tokios *ad hoc* diplomatijos sąlygomis, nesant diplomatinių atstovybių, ryšius palaikė tik pasiuntiniai, kurie dažnai tebuvo laiškanėšiai, neįgaloti derėtis ar priiminėti sprendimus (Adam Szweda).

Posėdį pabaigė vienas kitą puikiai papildę, lyg drauge paruošti Petrausko ir Wernerio Paravicini pranešimai. Pasak jų, tradicinė istoriografija, remdamasi lengviausiai prieinamais šaltiniais, visad akcentavo sunkų karą tarp Vokiečių ordino ir LDK. Bet tai tik viena santykių pusė: būta ir taikaus bendradarbiavimo. Neatsitiktinai Vytautas net du kartus bėgo į Ordiną – su juo buvo užsimezgę ganėtinai glaudūs ryšiai, jis nebuvo mirtinas lietuvių priešas. Nei Vytautas, nei Jogaila neturėję tikslo sunaikinti Ordiną. Abi valstybės viena kitą suvokė kaip kaimynę, su kuria galima ir kariauti, ir bendradarbiauti. Taigi žūtbūtinė lietuvių kova dėl išlikimo tėra istorinė fikcija. Tokie revoliucingi

pareiškimai turi keisti dabartinę lietuvių istorinę atmintį ir pamažu dekonstruoti neigiamą kryžiuočio mitą. Dar viena uždanga plyšo.

Pagaliau baigėsi MŪŠIS

Paskutinis, ketvirtas posėdis „Mūšis“ buvo nuobodžiausias. Pranešimai (tarp jų ir Sveno Ekhdalio) ištirpo nedidelių istorinių faktų analizėje. Nebesugebėta išlaikyti balanso tarp *akademybės* ir *popso*. Tam tikrą pusiausvyrą lyg ir galėjo atkurti Alvydo Nikžentaičio pranešimas, bet jis tik epizodiškai tegrįždavo prie įžanginės diskusijos. Manevras tikrai nereikalingas, nes istorinės atminties temą diskusija visiškai išsėmė ir prelegentui nepavyko pasakyti nieko esmingai nauja. Neįtikėtina, tačiau intensyvaus darbo ir sunkaus finišo išsekintą publiką prikėlė paskutinis Hanso

savo nuostolius ir didina nužudytųjų skaičių, taip išpūsdami savo pergale. Pralaimėjusieji ieško pasiteisinimų arba mūšį išvis pasistengia pamiršti. Maža to, mūšio aprašymuose dažniausiai naudojami besikartojantys šablonai. Taip stengiamasi ne taikliai pavaizduoti mūšį, o sukurti dramingą, skaitytoją intriguojančią įtampą. Tad nesiliaujantys Ekdahlis bandymai rekonstruoti Žalgirio kautynių eigą – bergždi. Nuolat atsiremiami į tas pačias, dar Aristotelio padiktuotas dramatos taisykles.

Konferencijos užmojai – milžiniški, ir informacijos pratekėjo labai daug. Bet pranešimai sesijose buvo glaudžiai susiję, vienas kitą papildydavo, pristatydami ir europinį kontekstą, ir regiono specifika. Manytume, ne vienas mitas buvo visiškai sugriautas arba stipriai pastūmėtas link praeities tikrenybių. Liūdna tik, kad didžiąją

Wladzūne Pezkel. Pranešėjas Jona barginio pilve 2. 2010. Buitinė grafika

Henningo Kortumo pranešimas, tapęs puikiu baigiamuoju akordu. Pasak jo, atkurti bet kokį Viduramžių mūšį – komplikuoatas uždavinys. Ir pralaimėtojai, ir nugalėtojai kuria savo istorijos versijas, dažnai neatitinkančias tikrovės ir skatinančias mitų atsiradimą. Nugalėtojai mažina

klaudytojų dalį sudarė senieji akademinio pasaulio gyventojai. Trūko net studentų. Todėl ir vėl virto savo sultyse, rodant „saviems“, ką „patys“ nuveikė. Tikėkimės, jog ši problema kada nors liausis lydėti vilniškes konferencijas. Juk ją taip paprasta išspręsti, ir nauda būtų didžiulė. ❧

„Nežinomi“ JAV dailės muziejai

II. Sterlingo ir Francine'os Clarkų Meno institutas Williamstowne

IRENA VAIŠVILAITĖ

Daugelis pasaulio dailės istorikų yra girdėję apie Sterlingo ir Francine'os Clarkų Meno institutą (*Sterling and Francine Clark Art Institute*) Williamstowne, tačiau lankęsi jame yra nedaugelis. Pats Institutas, prisistatantis kaip „Clarkas“ (*The Clark*), didžiuojasi esąs vienintelis pasaulyje reikšmingas muziejus, įsikūręs kaime.

Iš Bostono–Niujorko autostrados vakariniame Masačusetso valstijos pasienyje išsukantis vaizdingas kelias ilgai vingiuoja į Šiaurę, link Vermonto valstijos sienos – pro ežerus, kalvas ir kalnus, ganyklas. Williamstowno pakraštyje įsikūręs muziejus yra didžiausia kaimelio įžymybė, vasaros mėnesiais sutraukianti dešimtis tūkstančių lankytojų. Čia pat, beveik nuo pat muziejaus įėjimo, prasideda į mišką apaugusius kalnus vedantys turistų takai, muziejaus apylinkėse įrengtos vietos piknikams – taigi gamta ir kultūra šioje vietovėje suderinta muziejams kiek neįprastu būdu.

Muziejaus įkūrėjas Robertas Sterlingas Clarkas (1877–1956) norėdamas, jo žodžiais tariant, apsaugoti visą gyvenimą rinktą dailės kolekciją „nuo vyriausybės, savo šeimos ir atominės bombos“, pasirinko nuošalų kalnų kurortą. Vaizdinguose Berkšyro (Berkshire) kalnų kaimeliuose pasiturintys niujorkiečiai atostogauja nuo XIX a. Vienas jų – Williamstownas – turi mažą, 1793 m. įkurtą koledžą, kurio valdybos nariai buvo Clarko tėvas ir senelis – *Singer* siuvimo mašinų verslo savininkai.

Pats Sterlingas studijas baigė Jeilio universitete ir, kaip daugelis jo socialinės aplinkos jaunuolių, išvyko kelionėn po Europą, kuria susižavėjo ir vėliau nuolat lankydavo. Tiesa, jis taip pat kurį laiką tarnavo JAV kariuomenėje, daug laiko praleido ekspedicijose Kinijoje bei Tolimuosiuose Rytuose. Pradėjęs sėslų gyvenimą, ėmė kolekcionuoti Europos senųjų meistrų tapybą. Meno kūrinius rinko jo tėvai, daile domėjosi brolis Stephenas. Dalį Clarkų šeimos rezidencijose Niujorke ir Copperstowne buvusių šeimos kolekcijų Robertas Sterlingas paveldėjo.

1919 m. Clarkas vedė *comédie française* aktorę Francine Clary. Pora daug laiko leido Paryžiuje. Clarkas, meno kūrinius pirkdavęs profesiona-

Sterlingas ir Francine Clarkai.
www.clarkart.edu

lių ekspertų patariamasis, yra sakęs, kad Francine'os skonis geresnis už jo. Jei taip, tai būtent Francine'os nuopelnas yra Clarkų surinkta Barbizono mokyklos ir impresionizmo tapybos kolekcija. Be senųjų meistrų ir prancūzų tapybos Clarkai rinko amerikiečių ir anglų tapytojų paveikslus, piešinius ir atspaudus, sidabrą ir porcelianą. Kurį laiką su broliais Stephenu ir Ambrose'u Sterlingas planavo įsteigti muziejų Copperstowne, Niujorko valstijos mieste, su kuriuo buvo susijusi šeima. Tačiau 1926 m. broliai susipyko dėl palikimo, Sterlingas pardavė viską, ką jis valdė Copperstowne, išėjo iš šeimos patikos fondo ir įkūrė nuosavą. Po Antrojo pasaulinio karo Sterlingas Clarkas, jau sulaukęs brandaus amžiaus, nutarė, jog jo kolekcijai saugiausia bus ne Niujorke, galėjusiam tapti Sovietų Sąjungos branduolinio smūgio taikiniu, o mažame ir nuošaliame Williamstowne. Juo labiau kad šios vietovės koledžas ne tik buvo susijęs su šeima, bet ir turėjo mokomąjį muziejų bei dailės istorijos programą.

1949 m. Clarkai pradėjo derybas su miestelio savivalda ir koledžu, 1950 m. buvo pasirašytas naujos institucijos steigimo aktas. 1955 m. buvo atidarytas Meno institutas, įsikūręs specialiai jam pastatytame neoklasiškiniame pastate iš puikios kokybės balto Vermonto marmuro. Muziejaus statyba ir įrengimas kainavo tiems laikams didžiulę 3 mln. dolerių sumą. Naujojo muziejaus darbuotojams teko surinkti ir suinventorinti po kelias rezidencijas pasklidusią Clarkų kolekciją. Ją visai nedaug kas buvo tematęs – viešumo nemėgę Clarkai savo brangenybes rodė ir skolino nenoriai, tad rinkinys buvo geriau pažįstamas tik šeimos draugams. Tačiau Sterlingas Clarkas, pasirinkęs nuošalią, bet gerai žinomą kurortinę vietovę, garantavo, kad jo įsteigtas muziejus bus lankomas, – vasarą Berkšyre vyksta daug teatro ir muzikos festivalių, taip pat ir garsusis simfoninės muzikos po atviru dangumi festivalis Tanglewoode. Taigi į čia tarsi persikelia dalis

Niujorko kultūros gyvenimo. Susidomėjimą muziejumi skatino ir tai, kad kolekcija buvo pristatoma pamažu, per kelerius metus.

1956 m. Sterlingas Clarkas mirė. Jo žmona gyveno dar ketverius metus. Abiejų valia jie palaidoti po jų vardą turinčio muziejaus slenksčiu.

Clarkų kolekcija atspindi didžiąją jų viso gyvenimo aistrą, skonį ir nuostatas, tačiau dabar muziejus yra daugiau nei tik privati kolekcija, kad ir kokia įdomi ir vertinga ji būtų. Šiuo metu tai ir iškilus muziejus, ir svarbus dailės istorijos tyrimų bei muziejinkystės studijų centras.

Steigėjai paliko muziejui labai solidžią pinigų sumą, iš kurios gaunamos pajamos leido ir leidžia pildyti muziejaus rinkinius bei įgyvendinti svarbias programas muziejui stiprinti. Williamstowno koledže buvo įsteigta Clarkų dailės istorijos profesoriaus katedra iškilieams mokslininkams. Pirmasis šią katedrą užėmė įtakingas britas – Renesanso tyrinėtojas, buvęs Viktorijos ir Alberto muziejaus Londone direktorius Johnas Pope-Hennessy. Savo atsiminimuose jis, Clarko instituto rinkinio viršūnėmis laikęs Piero della Francesca, Perugino ir Luca Signorelli darbus bei amerikiečių tapybos kolekciją, pastebi, jog tuometinis Clarkų instituto direktorius daugiausia domėjosi anglų sidabru, o muziejaus taryba, kurią tuo metu (1960–1962) sudarė Niujorko teisininkai, praleido kelias puikias progas įgyti vertingų eksponatų. Tačiau Pope-Hennessy vis dėlto pavyko įtikinti muziejų įsigyti Ugolino da Siena septynių dalių altorių (John Pope-Hennessy, *Learning to Look: My life in Art*, London: Heinemann, 1991, p. 130).

Pamažu Clarkų institutas ėgijo pagreitį. Drauge su Williamstowno koledžu buvo sukurta dailės istorijos magistro programa, skirta muziejinkams rengti. Studijoms padėti turėjo Instituto biblioteka, laipsniškai tapusi viena geriausių Šiaurės Amerikos dailės istorijos bibliotekų, – beje, atvira visuomenei. Instituto pradėta intensyvi muziejinių mainų programa

ne tik išpopuliarino jo kolekcijas, bet ir leidžia kas vasarą Williamstowne surengti po vieną reikšmingą parodą, paprastai skirtą XIX a. Europos arba Amerikos dailėi. Šią vasarą tai buvo „Picasso žiūri į Degas“. Po vasaros sezono paroda iškeliavo į Ispaniją ir dabar rodoma Picasso muziejuje Barselonoje. O Madrido Prado muziejuje kaip tik šiuo metu vyksta paroda „Aistra Renoire’ui“, pirmą kartą už Clarko sienų rodanti visą muziejaus steigėjų surinktą Pierre’o-Auguste’o Renoire’o darbų kolekciją – 31 paveikslą.

Pačiame Clarke šiuo metu vyksta paroda „Constable’is ir po jo. Seras Edwinas Mantonas ir britų peizažas“. Tai puikios dovanos Clarkų institutui – britų kolekcionierių Edwino ir Florence’os Mantonų anglų XVIII–XIX a. dailės kolekcijos su Johno Constable’io, Williama Blake’o, Thomaso Churchyardo darbais – pristatymas visuomenei.

Clarko rinkinio branduolys – XIX a. Europos ir Amerikos dailė. Tačiau nedidelė senųjų meistrų kolekcija irgi verta kelionės į Berkšyro kalnus. Jos didžiausia brangenybė – bene geriausias Naujajame pasaulyje esantis Piero della Francesca darbas – „Dievo Motina su keturiais angelais“. Labai

įdomūs Domenico Ghirlandaio „Damos portretas“ ar jau minėtas Ugolino da Siena (Ugolino Nerio) altorius. Kolekcijoje esančių XIV–XV a. italų

Parodos „Picasso žiūri į Degas“ afiša. www.flicker.com

ir Nyderlandų tapytojų darbų galėtų pavydėti ne vienas Europos sostinių muziejus.

Sterlingas Clarkas nesidomėjo savo gyvento meto aktualiuoju menu. Tačiau Clarkų institutas jau kurį laiką bendradarbiauja su gretimame kai-

Clarkų Meno instituto Williamstowne senosios galerijos pastatas. www.wikimedia.org

Clarkų muziejaus ekspozicijos salė. www.wikimedia.org

Clarkų muziejaus ekspozicijos salė. www.wikimedia.org

me – North Adamse – įsikūrusiu Masačusetso šiuolaikinio meno muziejumi (*Massachusetts Museum of Contemporary Art*). Šis buvusios gamyklos komplekse įsikūręs muziejus neturi nuolatinės kolekcijos – tai parodų ir projektų centras, žinomas dėl itin intensyvios veiklos.

Clarkų Meno institutas vėl plečiasi. Jo valdančioji taryba naują restauracijos dirbtuvėms ir ekspozicijoms skirtą korpusą užsakė architektui Tadao Ando. Šis korpusas suprojektuotas atokiau nuo pagrindinio pastato – ant

kalvos, nuo kurios atsiskleidžia kalnų ir slėnių vaizdai. Pasak projekto sumanytojų, tokiu vietos parinkimu ir uždaviniu architektui kuo labiau susieti pastatą su aplinka norėta dar labiau pabrėžti muziejaus „kaimiškumą“.

Williamstowno koledžo Meno istorijos magistro programos studentai ne tik laisvai lanko muziejų, bet ir dirba jo ekskursijų vadovais bei prižiūrėtojais, čia atlieka savo praktikas. Be to, jie dirba ir paties koledžo muziejuje. Programą baigė ne vienas šiuo metu jau žinomas JAV muziejaus kurato-

rius. Nors Williamstowne šiuo metu tėra 8,5 tūkstančio gyventojų, kurių dalį sudaro studentai, Clarkų Meno institutas turi visiems amžiams ir įvairiausiems interesams skirtas edukacines programas, be kurių negalima įsivaizduoti JAV muziejų. Be to, Instituto įkūrėjų grantas leidžia kasmet rengti konferencijas, simpoziumus ir priimti stažuotojus tyrėjus, kurie turi galimybę naudotis turtinga ir modernia biblioteka, dirbti muziejaus rinkiniuose ir – džiaugtis puikia apylinkių gamta bei ramybe. ☒

ŪKAS

KNYGŲ BALSAI, AIDAI IR ATGARSIAI

Geriausios 2009 metų lietuviškos knygos

TAI GERIAUSIŲ 2009 METŲ LIETUVIŲ LITERATŪROS KŪRINIŲ, NOMINUOTŲ *METŲ KNYGOS* IR *KŪRYBIŠKIAUSIOS KNYGOS* RINKIMAMS, RECENZIJOS, PRISTATYMAI IR ANALIZĖ. TAIP PAT IŠSAMŪS KNYGŲ LAIMĖTOJŲ – KRISTINOS SABALIAUSKAITĖS *SILVA RERUM*, KRISTINOS GUDONYTĖS *BLOGOS MERGAIČĖS DIENORAŠTIS*, KĘSTUČIO KASPARAVIČIAUS *KIŠKIS MORKUS DIDYSIS* IR MARCELIAUS MARTINAIČIO *MES GYVENOME – APTARIMAI*.

Išleido VšĮ „Naujasis Židynys-Aidai“

Kas gi kūrė Vilniaus Baroką?

I. V.

Spalio 4–5 dienomis Varšuvoje vyko tarptautinis seminaras, skirtas Vilniaus Baroko architektūrai (*Architektura Wilenskiego baroku: Proba redefinicji*, Międzynarodowie seminarium, Instytut sztuki Polskiej Akademii nauk, Warszawa). Prieš 20 metų, 1990-ųjų birželį Lenkijos Mokslų akademijos Meno istorijos institutas buvo surengęs didelę tarptautinę konferenciją, skirtą Lietuvos Didžiosios kunigaikštijos kultūrai. Konferencija buvo Perestrojkos metais užsimezgusio Lenkijos dailės ir architektūros istorikų pažinties ir bendradarbiavimo su Lietuvos, Latvijos, Baltarusijos ir Ukrainos kolegomis rezultatas. Nors Sovietų Sąjunga dar egzistavo, ideologinė cenzūra buvo susilpnėjusi arba visai išnykusi, vėrėsi sienos ir masino naujų tyrimų perspektyvos. Tiesa, tikrovė pakoregavo daugelį lūkesčių ir planų, tad po 20 metų tas pats Meno istorijos institutas nusprendė paminėti 1990 m. konferenciją, surengdamas nedidelį seminarą, skirtą vienam LDK kultūros aspektų – vadinamojo Vilniaus Baroko architektūrai. Šis seminaras irgi vyko po permainų ženklų, bet nebe geopolitinių. Lenkijos Mokslų akademijos institutų laukia pertvarka, panaši į tą, kuria, demontavus akademijos sistemą, jau senokai pergyveno Lietuvos mokslo institutai. Tad seminaras turėjo ne tik apžvelgti, kas LDK architektūros tyrimuose nutiko per 20 metų, bet ir padėti apčiuopti tolesnę perspektyvą

galimų tyrimų, kuriuos viliasi vykdyti pertvarkyto instituto Architektūros istorijos skyrius. Formaliu pretekstu seminarui tapo 1990 m. konferencijos dalyviams išdalytas Stanislawo Lorentzo studijos, kurioje jis visus svarbiausius Vilniaus Baroko paminklus priskyrė Kristupui Jonui Glaubicui, atspaudas. Seminaras smarkiai pakoregavo Lorentzo teiginius. Dauguma renginio dalyvių skaitė pranešimus ir anoje konferencijoje, tačiau ši kartą jie ėmėsi apibendrinti savuosius per pastarąjį dvidešimtmetį jau skelbtus tyrimus.

Vienas renginio iniciatorių – Andrzejus Baranowski – pakartotojo savo knygoje *Między Rzycem a Wilnem*¹ išsakytas tezes apie glaudų LDK architektūros ryšį su Vidurio Europos architektūra. Jerzy Kowalczykas, žinomas italų Renesanso ir Baroko architektūros tyrinėtojas, LDK architektūra susidomėjo tik po 1990-ųjų. Jis pats ir jo mokiniai atliko didžiulį LDK architektūros inventorinimo darbą. Seminare Kowalczykas prisistatė jau anksčiau skelbtus tyrimus² apie itališkus vėlyvojo Baroko altorių Vilniaus bažnyčiose prototipus.

Irena Vaišvilaitė apibendrino savo jau anksčiau skelbtus pamąstymus apie gotikos architektūros citavimą LDK Baroko architektūroje kaip nuorodą į tradiciją. Tamaros Gabrus pranešimas parodė, jog baltarusių architektūros istorikams dabar dar labiau nei prieš 20 metų svarbi ne tiek LDK, kiek „Baltarusijos“ architektūros problematika. Tiesa, jos tautietis Valerijus Morozovas daugiau dėmesio skyrė Vilniaus Baroko įtakai ankstyvojo Klasicizmo architektūrai – pagrindiniam jo studijų objektui.

Ruta Kaminska, tyrinėjanti Latgalės Baroką, pristatė Rytų Latvijos vėlyvojo Baroko bažnyčių interjero tipus, aptarė tų interjerų sąsajas su Vilniaus architektūra bei nurodė egzistuojančius skirtumus.

Mariuszas Karpowicz, visą gyvenimą tyrinėjęs Abiejų Tautų Respublikoje dirbusių italų kūrybą, vėlyvąją

Vilniaus augustinijonų vienuolyno bažnyčia. 2010.
Monikos Mykoliaitytės nuotr.

¹ Andrzej J. Baranowski, *Między Rzycem a Wilnem*, Warszawa, 2006.

² Žr. Jerzy Kowalczyk, „Rola Rzycem w późnobarokowej architekturze polskiej“, in: *Rocznik Historii Sztuki*, 1994, t. XX.

³ Mariusz Karpowicz, *Antonio Paracca: Architetto del Rococò estremo*, Valsolda, 2008.

Vilniaus Baroko architektūrą kildina iš Pjemonto regiono architektūros (iš ten kilusių architektų) ir vienu svarbiu LDK dirbusių architektų laiko Antonio Paracca (1722–1790), kuriam

Vilniaus misionierių vienuolyno bažnyčia. 2010. Monikos Mykolaitytės nuotr.

priskiria Vilniaus misionierių vienuolyno bažnyčios tambūrą, Vilniaus augustinjonų vienuolyno bažnyčią, Priedrujos, Berezvečiaus ir Pasienės bažnyčias³. Taigi aukščiausios kokybės stilistinę vėlyvojo Baroko statinių grupę siedamas su Paracca, Karpowiczius susitelkė į svarbiausių Vilniaus Baroko elementų – aukštų ir lieknų bokštų, plastiškai modeliuotų sienų paviršiaus ir karpytų nišų genezę. Šiame fone tikra seminaro sensacija tapo jaunesnės kartos dailės istorikės Auksės Kaladžinskaitės pranešimas. Remdamasi archyvine medžiaga apie Joannešo Valentino Tobiaso de Dyderszteyno darbą Šv. Dvasios ir Šv. Rapolo bažnyčiose bei šio architekto tolesnę veiklą Latgaloje, Kaladžinskaitė beveik visus statinius, Karpowicziaus laikomus Paracca'os kūrinius, priskiria Dyderszteynui. Jos atribuciją itin įtikinama daro Rapolo bažnyčios bokštų ir altoriaus stilistinė analizė, parodanti akivaizdžią giminybę su Kraslavos,

Pasienės ir Berezvečiaus bažnyčių architektūra. Bene įdomiausias Kaladžinskaitės teiginys – Dyderszteyno ir Carlo Bartolomeo Rastrelli, kuriam Kaladžinskaitė linkusi priskirti Daugpilio jėzuitų bažnyčią, ryšys. Suprantama, kad šis pranešimas sukėlė karštas diskusijas ir svarstymus apie būtinybę atidžiau tyrinėti misionierių vienuolijos archyvus, galinčių padėti išspręsti ginčą apie Vilniaus misionierių vienuolyno bažnyčios architektus.

Dorotos Pyramidowicz pranešimas, skirtas Gardino bernardinų vienuolyno bažnyčios architektūrai, pristatė dar vieną architektą, kurio maniera akivaizdžiai skiriasi nuo dirbusių Vilniuje ir Latgaloje. Tik lieka neaišku, kas tas architektas buvo.

Taigi Vilniaus Baroko architektūrai skirtas seminaras pasirodė gana nuotykingas. Ženklu, kad jame nebuvo nė vieno pranešimo, skirto Glaubicui, iki šiol laikytam Vilniaus Baroko architektūros tėvu ir svarbiausiu jo kūrėju. Dauguma seminaro dalyvių, net nesutardami dėl svarbių statinių autorystės, sutaria, kad juos statė ne Glaubicas. Taigi neginčijamų Glaubico kūrinių skaičius yra gerokai sumažėjęs, o Vilniaus Baroko architektų – ženkliai pagausėjo. Seminaro baigiamojoje diskusijoje buvo siūlyta rengti bendrą archyvų tyrinėjimo grupę, kuri turėtų padėti išsamiau atsakyti į klausimą – kas gi kūrė Vilniaus Baroką? ❏

UŽSIPRENUMERUOKITE 2011 METAMS

vienintelį krikščionišką ir akademinį, visuomenišką
ir analitinį žurnalą Lietuvoje „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“

Preneratos kaina 57,60 Lt

Žurnalą „Naujasis Židinys-Aidai“ galima prenumeruoti redakcijoje (Didžioji g. 34, Vilnius), internetu ir visuose „Lietuvos pašto“ skyriuose nuo kiekvieno numerio; **indeksas 5063**

Užsienyje preneratos kaina metams oro paštu – 110 USD (65 EUR).

Čekius siųskite į redakciją adresu: Didžioji g. 34, LT-01128, Vilnius, Lietuva/Lithuania

Po dvidešimties metų: ar šito tikėjomės?

Grupinis portretas su kaimynais

EGIDIJUS VAREIKIS

Prieš du dešimtmečius Lietuvos santykiai su kaimynais rodėsi būsiąs idealus vaizdelis. Rusija visam laikui atsisako pretenzijų į mūsų kraštą, su Lenkija mename draugiškus Žalgirio mūšio ir Abiejų Tautų Respublikos laikus. Jiems pritaria demokratėjanti Baltarusija, latviai taikūs ir draugiški, skandinavai iš kadaise karingų vikingų virtę lėtapėdžiais draugais ir t. t.

Gerai santykiai su kaimynais buvo vienas trijų svarbiausių užsienio politikos prioritetų. Ilgą laiką tuo didžiavęsi, net rodyti pavyzdžiu kitiems, šiandien jau pastebime, kad ne viskas čia gerai ir net... blogėja. Klausimas, derantis mūsų rubrikai, toks: kas tai – nedidelis nelaimingas atsitikimas ar dėsningas politikos reiškinys? Ar mes ką nors darome blogai, ar vėl tampame nevykusios globalios politikos aukomis?

Padėkime nuo Lenkijos. Lietuvos ryšiai su ja, dar neseniai priminę išimylėjų porelę, šiandien panašūs į pagyvenusios poros, besirengiančios skyryboms. Savitarpio pagarba ir palaikymas virsta abipusiais priekaištais, kaltų ieškojimais ir noru įrodyti, kad mes tai mylime, bet va ana pusė, anas strateginis partneris viską gadina...

Lietuvos ir Lenkijos strateginė partnerystė atsirado dėl kelių priežasčių. Viena – abi šalys pasijuto besančios kaip ir „vienoje valtyje“, grupėje šalių, kurios tapo vadinamąja Vidurio Europa, gavusia galimybę integruotis į Vakarus. Jei Lenkijos priskyrimas potencialiai vakarietiškomis valstyboms

abejonių nekėlė, tai Lietuvai buvo nepaprastai svarbu nepasilikti posovietinių respublikų sąrašė. Todėl kibtis į Lenkijos skverną labai reikėjo, net nuryjant vieną kitą karčią prisiminimų piliulę. Lenkijai Lietuvos noras draugauti taip pat davė integracinių dividendų, tad politinis sprendimas partnerystei tikrai padėjo.

Lietuvos ir Lenkijos suartėjimui nemažiau svarbus ir emocinis momentas. Jis savo ruožtu rodėsi kiek svarbesnis Lenkijai, galėjusiai parodyti, kokia geranoriška ši šalis, taisanti istorines klaidas, puoselėjanti bendrą istorinę atmintį, net nusileidžianti mažiems, bet artimiems lietuviams. XX a. istorinį ginčą su Lenkija lietuviai iš esmės pralaimėjo. Kad ir kaip žiūrėtume, bendra mūsų su lenkais istorija pasaulyje vis dar priimama kaip iš esmės Lenkijos istorija su nedideliu lietuviškumo priedėliu. Lietuvių kalba labai sena, tačiau kai kas sako, kad iš tikrųjų tai XIX a. slengo dekupažas, o lietuvių folkloras – XIX a. lenkų popso vertimas. Nesiimu spęsti, tegu pasisako specialistai. Nuogaštauju, kad pasisakys tikriausiai labai piktai, būtinai prieš mane, ir vienas per kitą kiek įmanoma antilenkiškiau. Tačiau situacijos tai nekeičia.

Ekonominė strateginė dviejų šalių partnerystė per dvi dešimtis metų taip ir netapo tikrove. Logiškai maštant, Lietuvos ir Lenkijos pasienis – siauriausia vieta ES ir NATO žemėlapyje – turėtų būti pilna

strateginių plentų, geležinkelių, elektros linijų ir vamzdynų, turėtų būti saugoma ne tik dviejų šalių, bet ir visos Europos intereso. Nieko panašaus nėra ir nenusimato. O dar tas Lietuvos džiaugsmas (ar vargas?) – Mažeikiai... Mažeikių pardavimas lenkams atrodė kaip labai pragmatiškas politinis sandėris. Dabar gi paaiškėjo, kad lenkams tai šiaip pragmatiškas bizniukas. Jis gali pasibaigti tuo, kad Rusija mus nupirks net nepaklaususi, norime to ar ne. Jokie euroatlantiniai kriterijai nepadės.

Galima daug kalbėti apie tai, kodėl mūsų meilės istorija su Lenkija atsidūrė ant skyrybų slenksčio, kodėl *PKN Orlen* istorijos siuzete jau vyksta turto dalybos, kodėl praityje radus daug progų susitikti, šiandien Lenkijos užsienio reikalų ministras apskritai nenori vykti į Lietuvą? Tenka konstatuoti, kad formalios narystės ES ir NATO kontekste nebėra reikalo remti vienas kitą beatodairiškai. Lenkijai lengviau – ji didesnė ir gali rasti daugiau strateginių partnerių, sunkiau Lietuvai, kuri, netenkanči Lenkijos, priversta dairytis naujų draugų regione. Tad ir krypsta akys į Baltarusiją...

Kivirčą palaikyti nori abi pusės, kad ir skirtingai motyvuodamos. Rimtai kvepia skyrybomis ir jokios čia *w* raidės nepadės – perspektyviausias ir istoriškai priimtinausias mūsų kaimynas gali paprasčiausiai mus mesti. Emociškai lenkai vis dar mus myli, nors ir nemano, kad *Mažeikių nafta* turi būti tos meilės simbolis. Lietuviai, dar neseniai didžiavęsi vienu geriausių Europoje švietimu tautinėms mažumoms, atsidūrė kone nepalaužiamų nacionalistų vaidmenyje. Dar didesnė žala Lietuvai, kad politikoje ji nutarė remtis ne dvasios,

o prekyvietės vertybėmis, kad užsienio politika esanti merkantilinių interesų ir biznio politika. Buvo laikai, kai lietuviai buvo išdavikai, o lenkai agresoriai, dabar gi lietuviai yra tiesmuki nacionalistai, o lenkai – bešir-

džiai prekeiviai, sumanę prekiauti net mūsų Mažeikiais.

Santykiuose su Rusija mūsų svajonės per dvidešimt metų visiškai neišsipildė. Pripažinimo, kad būsime amžinai nepriklausomi, iš Rusijos taip ir nesulaukėme. Priešingai, ji neslepia, kad SSRS žlugimą laiko pralaimėjimu, už kurį atsirevanšuoti tiesiog būtina. Jau visai atvirai vyksta kariniai manevrai, kuriuose mokomasi atgauti Baltijos valstybes...

Didelis Lietuvos noras tapti Vakaraais buvo priešnuodis Rusijos norams, tačiau dabar ir jis išnyko. Prieš dvidešimt metų mokėmės kaip nors išgyventi be Rusijos, šiandien įrodinėjame sau, kad tik su Rusija išgyvensime. Skandinavai, Vakarų Europa (ką ir kalbėti apie JAV) politiškai nuo mūsų nutolo, Rusija – priartėjo. Tikriausiai daugelis pastebėjo, kad rusų kalbos vartojimas grįžta, rusų kultūra Lietuvoje laimi prieš vakarietiškoją, daugelis įstaigų tylomis steigia rusiškas tinklapių versijas, žiniasklaida svarbiausią savo laiką vis dažniau atiduoda rusiškai produkcijai...

Politikoje ir santykiuose su kaimynais Rusija savivaliauja, visi tai žinome, tačiau vis labiau įtikinėjame save, kad prieš Rusijos savivalę vaistų nėra, išgelbėti gali tik nuolankumas. Prisiminkime kelis būdingus epizodus. Prieš metus Rusija įvedė jei ne rasinę, tai bent jau tautinę segregaciją: vežėjų eilė tik lietuviams, o kita eilė – nelietuviams. Pagal visus apibrėžimus tai aparteidas, čia pat, mūsų pašonėje, aparteidas prieš mūsų tautą, kitaip juk nepaaiškinsi. Teisinė valstybė, pripažinusi savo klaidą, turėjo kompensuoti nuostolius ir patikinti partnerius, kad tas ar anas tikrai nekaltas. Atrodo, visiškai nesirengiama to daryti. Kitas epizodas – pienas ir jo produktai. Geras tas pienas ir jo produktai, turi paklausa Rusijoje, ir ne tik ten. Tad ir importas bus. Tačiau reikia, kad pieno gamintojai baisiai išsigąstų, prisipažintų kaltais, važiuotų teisintis į Maskvą ir prižadėtų elgtis taip, kaip Maskva lieps.

Abiem atvejais net neieškoma, kas teisus, kas neteisus. Svarbiausia kaip nors susitarti, susitarti privačiai, slaptais protokolais, jau minėtais komerciliniiais interesais, o ne pagal teisės kanonus. Iš SSRS išėjome, nes teisė buvo mūsų pusėje, o dabar jos patys atsisakome. Tai demokratijos erozija, labai panaši į tą, kuri buvo Antrojo pasaulinio karo išvakarėse. Tada jau nieko tokio ir pasirašinėti tarpvalstybinius slaptuosius protokolus, nieko tokio skirstyti šalis į vertingas ir ne taip vertingas. Mes, atrodo, priskiriam pastarosioms.

Liūdniausia, kad Lietuva pati nori būti traktuojama, jau sakiau, kaip nedidelis objektas užsienio prekybos rinkoje. Baltijos kelias prieš dvidešimt metų palaidojo baimę prieš neteisę, jėgą ir smurtą. Tai buvo didysis jo laimėjimas. Nebijoti ragino dar popiežius Jonas Paulius II, ir žmonės paklausė. Tai principas, nuo kurio neturime nukrypti, neturime jaustis kalti, jei esame teisūs, neturime pataikauti, jei esame orūs. Ar mes galime „neerzinti“ Rusijos, ar daug laimėsime neremdami Gruzijos, išstodami iš NATO ar ES? Tikrovė ta, kad Europos (o mes jai priklausome) geopolitinė vizija ir Rusijos norai nesutampa. Kol vykdytume savo (t. y. Europos) politiką, tol tariamo Rusijos erzelio neišvengsime. Jis pasibaigs tik tada, jei vykdysime Rusijos politiką, o joje mes esame tik kaip laikinai prarasta teritorija. Rusija laimi ir iš mūsų kivirčo su Lenkija. Taip jau istorija moko – kai tik su lenkais susipykstame, atitenkame Rusijai.

Keisčiausias pastarųjų dvidešimties metų politikos viražas – ypatingas dėmesys ypatingai valstybei Baltarusijai. Vargu ar svajojome prieš 20 metų, kad paskutiniu Europos diktatoriumi vadinamam lyderiui gelbėjimosi ratą mes ne kokia nors Maskva, o Vilnius.

Pastarųjų dešimtmečių santykiai su Baltarusija klostėsi labai keistai. Pažiūros keitėsi nuo nemeilės baltarusiams kaip surusintai tautai, pykčio už bandymus atimti iš mūsų Vytį iki

bandymo padaryti ją kone LDK teisų perėmėja ir žavėjimosi diktatoriumi. Tenka prisipažinti, kad aiškiausiai ir lengviausiai apibrėžiama politika buvo ES politika iki to laiko, kol ES nepradėjo savojo supratimo keisti. Lietuva, teigdama, kad pragmatiška draugauti su diktatoriumi, nes ir su juo galima sudaryti sandorius, pažeidė bene svarbiausią principą – pamynė vertybes, ant kurių pagrindo pati išaugo.

Su Baltarusija biznis ištis įmanomas. Gal kai kas iš jo net pasipelnys. Tačiau istorija rodo, kad ten, kur galioja asmeniniai susitarimai, kur yra „savi“ ir „svetimi“ verslininkai ir bankininkai, galiausiai pralaimi visi. Laikytis europietiško taisyklių būto kaip tik pragmatiškiau.

Latviai... Prisipažinkime, seniai žiūrime į juos iš aukšto. Latviai tapo mums tarytum nereikalingi konkurentai. ES nereikia Baltijos tautų ir šalių vienybės, mes ja irgi nesirūpiname. Meilė broliams baltams šiandien daugiau tėra folkloras nei politinė būtinybė. Kad ir kokia ta Latvija būtų, ir jos netekimas yra politikos pralaimėjimas. Net jei santykiai su latviais iš esmės ir nepablogėjo, jie kažkaip demoralizavosi.

Apibendrinkime. Lietuva perėjo nuo vertybinės prie biznio politikos, prasčiokiškai deklaruodama, kad gera tik su tais, kurie duoda naudą. (Gruzinai nelabai duoda.) Lietuva naiviai patikėjo, kad pasaulis jau priklauso Kinijai arba vėl Rusijai. Ameriką jau galima nurašyti ir paniekinti. Ar ne per anksti? Gal dar reikia ginti vertybes, kurios mus padarė tauta ir valstybe, o ne nusilenkti tam, kuris iš mūsų darė tik darbo jėgą ir vergiškai triūsiančią liaudį?

Galima paklausti, o kas čia tokio? Juk politikoje meilės nėra ir mūsų išdidi vienatvė gal visai neblogas gyvenimo būdas. Taip buvo mąstoma ir prieš Antrąjį pasaulinį karą, kuris kaip ir visai neturėjo įvykti, nes kariauti rodėsi taip nelogiška. Po to buvo labai nelengva. ❧

Busfield, Andrea, *Gimę šešėliuose*, iš anglų kalbos vertė Jovita Liutkutė, Vilnius: Alma littera, 2010, 312 p.

Jaunos britų rašytojos debiutinis romanas patraukliai pasakoja apie šių dienų Afganistaną, kokį pamatė 2005–2008 m. dirbdama NATO remiamo Kabulo laikraščio korespondente: vis dar skurdų, žiaurų, bet jau šviesesnį, modernėjantį. Tamsūs herojų prisiminimai apie karą su rusais ir talibų režimą pinasi su spalvinga potalibanine afganų ir užsieniečių Afganistane kasdienybe: buities, darbo, bendravimo detalėmis. Kelios banalokos meilės temos ir pasakotojo berniuko bylojimas suaugusiojo tonu kiek suprastina gana menišką romaną, vertingą realistiniu pažintiniu turiniu. Ne vieną sudomins vykusiai pavaizduotas kontrastingas vakarietiškos demokratijos atėjimas į gentinę, papročių suvaržytą afganų visuomenę.

Dalia Zabielaite

Luck, Hans von, *Savojo laiko belaisvis: Vermachto karininko atsiminimai*, iš vokiečių kalbos vertė Mykolas Šilinis, Kaunas: Vox altera, 2010, 360 p., iliustr., 2000 egz.

Trečioji „politiškai nekorektiškos“ (kitu balsu apie Karą...), bet (gal ir todėl) daugelio jau spėtos pamėgti leidyklos knyga prasideda intriguojamai: aristokratas, feldmaršalo Romelio „berniukas“, pasižymėjęs visuose frontuose, atbuvęs sovietinėje nelaisvėje, amerikiečių istoriko pratarė... bet viskas tuo ir baigiasi. Tiesos apie karą, kariavimą, dehumanizaciją ir pastangas išlikti žmogumi, žiauria, buką, sudėtingą karo Vakaruose ir ypač Rytuose tikrovę čia ieškoti tektų su žiburiu. Skaitome (lengvai, be pauzių ar klaidžiojimų) gerai nušlifuotią daugysk žodžių dėstyta ir „teisingai

pastatyta“ tikro prisitaikėlio, gyvenusio tragišku metu, istoriją. Čia viskas, kas asmeniškai, tipizuotai sutelkta į *topines* situacijas, čia klišė, prūso karininko etosas ir *honoras* visiškai kontroliuoja emocijas, sąžinę (juk aš NIEKADA NEBUVAU NACIS) ir seniai nuslopintą (ar niekad neturėtą) norą išsikalbėti. Gana įtaigiai nupasakota kovų Šiaurės Afrikoje štabinė „virtuvė“, vaizdingai perteiktas buvimo „Kaukazo nelaisvėje“ tragikomizmas. Kaip rinktinis pavykusio susitaikymo su nepakeliama praeities našta pavyzdys – turbūt vertas perskaitymo.

Nerijus Šepetys

McCullough, Colleen, *Pirmasis Romoje*, iš anglų kalbos vertė Kristina Miliūnienė ir Renata Endzelytė, Vilnius: Tyto alba, 2010, 889 p., 3000 egz.

Erškėčių paukščių autorės romanas subtiliai pasakoja vieno žmogaus karjeros ir slapčiausių svajonių išsipildymo istoriją, geriau nei istorijos vadovėlis padeda pažinti ano meto (110–100 m. pr. Kr.) Romos kasdienybę, papročius, pareigybių sistemą, kariuomenės gyvenimą, politinių intrigu užkulsius. Vedžiodama skaitytoją istorinių peripetijų labirintais, pasitelkusi vaizduotę ir intenciją atkurdamai tai, ką nutylėjo istoriniai šaltiniai, autorė ryškina Gajaus Marijaus, vieno žymiausių Romos karvedžių, gyvenimo liniją ir atskleidžia, kaip valios ir užsispyrimo pastangomis talentingas ir išvalgus *homo novus* sugebėjo tapti pirmuoju Romos žmogumi. Be galo turtingam žemvaldžiui iš Arpino tik vedybos su patricijaus Gajaus Cezario dukterimi Julija leido kilti *cursus honoris* pakopomis, jis, kaip nė vienas kitas kandidatas, net šešis kartus buvo išrinktas konsulu, užsitarnavo eilinių romiečių pagarbą. Už karines

pergales (gelbėjo Italiją nuo Jugurtos – pretendento į Numidijos sostą, vėliau apgynė ją nuo germanų genčių antplūdžio) Senatas karvedžiui suteikė *Pater Patriae* ir Antrojo Romos įkūrėjo titulus. Svarbus Gajaus Marijaus nuopelnas, sustiprinęs Romos karinę galią, buvo ir kariuomenės reforma, po kurios į karinę tarnybą buvo leista stoti patiems vargingiausiems piliečiams, o kaip atlygis už tarnybą dalijamos valstybinės žemės.

Belieka pridurti, kad knyga iliustruota autorės pieštais veikėjų portretais ir žemėlapiams, pridėtas solidus svarbiausių terminų, lotyniškų žodžių ir realiųjų glosarijus. Paimti į rankas gigantiškos apimties romaną ryšis ne kiekvienas, nors rasti laiko šiai knygai iš tiesų verta.

Živilė Nedzinskaitė

Niendorf, Mathias, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Studija apie nacijos formavimąsi ankstyvaisiais naujaisiais amžiais, 1569–1795*, iš vokiečių kalbos vertė Indrė Klimkaitė, Vilnius: Mintis, 2010, 373 p.

Vakariečių studijos, skirtos Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, savaime intriguoja: ką gi jie apie mus žino? kaip jie mus supranta? O kartu visada gali laukti kitokio žvilgsnio į jau žinomas problemas. Niendorfo veikalas LDK pristato originaliame – nacionalizmo tyrimų – kontekste. Taigi galima tikėtis, jog studija, įveikusi įprastą nacionalinių istoriografijų diskursą, ne tik apibrėš tautą ir tautiškumą LDK, bet ir nusakys jų santykį su tokiais *konkuruojančiais lojalumais* kaip giminė ar religija. Taip pat supažindins su nacijos egzistavimo iki XIX a. galimybe, t. y. įvesdins į protonacionalizmo tyrimų problematiką. Tačiau toks iššūkis knygai pasirodo per didelis. Dažniausiai teapsiribojama jau žino-

mų faktų ir išvalgų sintetiniu. Todėl tekstas panašesnis ne į originalią studiją, o į nuobodoką, užsienio studentams skirtą prezentaciją. Visa tai dar labiau „supainioja“ itin vidutiniškas vertimas.

Vladas Liepuonius

Pleij, Herman, *Karminas, purpuras ir mėlis: Apie spalvas Viduramžiais ir vėliau*, iš nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Aidai, 2010, 161 p., iliustr., 800 egz.

Sunku įsivaizduoti nepraktiškiau ir nepatogiau išleista knyga. Nors *a la* senoviškai irštas viršelis traukia akį, bet skaitydamas baiminiesi, jog knyga tuoj tuoj suplys. Tačiau viską atperka turinys. Tiesiog pradingsti lengvame, žaviu stiliumi parašytame tekste (pagarba vertėjui). Ir kas puslapį nepaliauji stebėtis pasaulio spalvingumu. Žinoma, spalvos turi savo reikšmes, kurios laikui bėgant keičiasi. Žinoma, skirtingų epochų žmonės ir spalvas suvokia skirtingai. Žinoma, neegzistuojant „spalvometru“, šiandienos pasaulyje spalvos atsiduria žmogiškos patirties paraštėse. Tad, žinoma, spalvos gali turėti užburiančią ir spalvingą istoriją. Juk jos nuo mūsų neatskiriamos. Prisimindamas spalvas ir atspalvius, atsiveri tikrovei be Ekranu: tiesiog pasaulyje spalvų daugiau nei kompiuteryje ar televizoriuje. Dar viena siena mažiau. Žavinga, tiesiog kerinčiai žavinga.

Alefijus Vargalys

Sledge, Eugene, *Ramiejame vandenyne: Peleliu ir Okinava 1944–1945. Amerikiečių jūrų pėstininko atsiminimai*, iš anglų kalbos vertė Antanas Inklėrius, konsultavo ltn. Gintautas

Ciunis, Vilnius: Vox Altera, 2010, 296 p., iliustr., 2500 egz.

Šį kartą Antrojo pasaulinio karo atsiminimų serijoje išėjo ne tokį „mėgstamą“ karo gabalą atpasakojanti knyga – apie mūšius Ramiajame vandenyne net dažnas prisiekęs tankų vikšrų pločio išmanytojas mūsų žino tik tiek, kad jie buvo, o Antrojo pasaulinio karo pabaiga laiko pasirinktinai 1945 m. gegužės 8 ar 9 dieną. O vis dėlto panūdęs sužinoti daugiau apie anoje pasaulio pusėje vykusį konfliktą, turės nusivilti – knyga vargiai perteikia amerikiečių požiūrį į karą, kaip ir kodėl „geri vaikinai“ liepsnojo troškimu atsidurti priešakinėse mūšio linijose bei kodėl ten atsidūrę iškart panūdo nebekariauti. Ir nors tai – platesnio situacijos suvokimo nebuvimas – žymi daugumą eilinių karių atsiminimų, jie labiausiai primena išcenzūruotą Holivudo scenarijų, kuriame aprobuoti siužetai sukaišioti į oficialiai pripažintas politikorektiškas kišenes, o tikros dramos ir asmenišką požiūrį užčiuopti nepavyksta. Kyla įtarimas, kad gal tai ne autoriaus nesugebėjimas, bet veikiau jo gyvenamos kultūros dalis? Tačiau padarius kelis kompromisus erzinausiai nesantiems minėtiems dalykams, galima smulkmeniškai pergyventi mūšių eigą, detaliai, įtaigiai bei itin gyvai pajusti, tiesiog užuosti ir pačiuopinėti kovos kasdienybę.

Mingailė Jurkutė

Tyla, Antanas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdas per dvidešimtmetį karą (1648–1667)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, 399 p., iliustr., 1000 egz.

Lietuvoje leistos knygos nepaliauja

stebinti savo išvaizdumu. Prof. Tylos veikalas – tai dar vienas skoningo leidinio pavyzdys. Istorikas ėmėsi analizuoti itin komplikuoatą ir opią problemą: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės izdo funkcionavimą sudėtingomis dvidešimtmečio karo sąlygomis. Puiki netyrinėta tema, patyręs mokslininkas ir milžiniška šaltinių bazė turėtų laiduoti studijos kokybę. Tačiau nutinka veikiau priešingai. Izdo klausimas išskysta, susiliedamas su karo veiksmų kronika. Pajamos ir išlaidos pradingsta nesibaigiančiame faktų sraute. Ogaliausiai viską užgožia begaliniai seimų, seimelių, konvokacijų ar kitų susirinkimų atpasakojimai. Pagrindinė problema pasimeta, veikalui trūksta aiškesnių akcentų ir griežtesnių apibendrinimų. Knyga virsta ezoteriniu tekstu, kuriame istorikų sektos atstovai paprakaitavę ras daugybę nuorodų tolesniems tyrimams.

Vladas Liepuonius

Портнов, Андрей, *Упражнение с историей по-украински*, Москва: ОГИ, Полит.ру, Мемориал, 2010, 224 p.

Istorijos politikos arsenalas naudojamas retušuojant praeitį, konstruojant dabarties formas ir siekiant „istorijos karuose“ apginti konkrečios tautos (visuomenės dalies) didžiojo naratyvo teisę į egzistenciją arba dominavimą. Posovietinėje Vidurio Rytų Europoje pastarieji procesai itin intensyvūs, tačiau kritinės šių reiškinių refleksijos stinga. Istoriko Andrejaus Portnovo knyga suteikia galimybę žvilgsniu iš vidaus aprėpti Ukrainos politinio elito taikomas strategijas bei taktikas savosios istorijos atžvilgiu bei įvertinti šių pastangų rezultatus.

Aurimas Švedas

ATSIPRAŠYMAS

2010 metų žurnalo *Naujasis Židinys-Aidai* nr. 9–10, Kęstučio Šapokos straipsnyje „Keletas pastabų apie tarpdisciplininį meną“ p. 339 įsivėlė klaida. Audriaus Novicko kūrinio pavadinimas turi būti „Naujai išbandytos senos legendos. 1995. 14 Vilniaus elgetų kepurė“. Labai atsiprašome autorių.

Žurnalo redakcija